

Забуті острови

Богдан Сушинський

ЗАБУТІ ОСТРОВИ

ЧАСТИНА ПЕРША

I. Розповідь Женьки Гайдученко

1

Я наблизилася до берега і завмерла від подиву: ріка повільно виходила зі свого річища, клубами туману піднімалася вгору і розпливалася густим туманом по осяяній сонцем долині.

Власне, тепер уже не існувало ні ріки, ні неба, бо все зливалося в єдину неосяжну течію, і невеличкий сейнер, капітаном якого був мій батько, невблаганно розчинявся у примарливій незвідній її разом з усіма іншими сейнерами та шаландами рибальської артілі. Дивлячись їм услід, я чомусь із жахом подумала, що ріка вже ніколи не віддасть їх берегові, що вони зникнуть у течії і тумані, стануть привидами і, перетворившись на "летючих голландців", вічно блукатимуть морями й океанами.

Щоправда, я не була впевнена, що "летючі голландці" здатні з'являтися на річкових лиманах, нехай навіть великих, як наш. Але це вже не має значення. Якщо вже я починаю фантазувати, то прискіпуватися до мого фантазування — річ марна. Я завжди вдаю з себе страшенно ображену, коли Вадик зве мене "покровителькою диваків", хоча про себе давно визнала, що він-таки має рацію.

Тож не дивно, що тепер, стоячи за кілька кроків од рибальського причалу, я намагалася досягнути внутрішнім зором увесь батьків сейнер "Скіф" — з усіма його палубними надбудовами, рибальськими сітями, рубками, каютами і трюмними приміщеннями. І це в той час, коли в реальному бутті "Скіф", стрекочучи мотором, наче вертоліт, поринав у глибіню небесно-земної ріки, а мені вже бачився корабель — привид під рожевими вітрилами, за штурвалом котрого, з підзорною трубою в руках, стояв мій батько, якого, услід за матір'ю я теж уже почала називати: "Мій Капітан".

Й ось тепер я подумки гукала Мого Капітана, благала повернутися, чи хоча б глянути в мій бік, однак ріка знову, вкотре вже, викрала його, отож благання поверталися до мене спотвореною луною.

Зафантазувавшись, я справді не стримуюся і майже в розпачі волаю:

— Поверніться, Мій Капітане! У вас ще є така змога — повернутися до берега і до мене!

"...ніться-ніться! — передражнює мене ранкова ріка. — Змога — змога!" — відлунює вона.

— Ти чого це? — раптом пробивається через відлуння насмішкувато-сердитий голос Вадика. — Не репетуй, рибу поглушиш, ги-ги!

"Ну ось! — подумки хапаюся за голову. — Він знову з'явився, коли його не чекали, "ги-ги!", і знову все зіпсував, перекреслюючи всі мої фантазування..."

Обертаюся і бачу позад себе щось таке: сіре-біле-волохате, запаковане у світлу куртку з каптуром, з-під якого виклично пробивається руда чуприна. Цим опудальцем, "чучелом-мяучилом" і є Вадик Вірич. Не збагну тільки, звідки він узявся тут.

Я востаннє поглядаю туди, де зник батьків сейнер, далі переводжу погляд на "багаття", що ледь-ледь жевріє по той бік річкового лиману і яке навіть важко назвати сонцем, і з сумом усвідомлюю, що на березі робити мені вже нічого. Якщо Вадик поруч — усі фантазії мої закінчилися і настала, як він полюбляє казати, "сувора дійсність". Він ніби тільки для того й існує на цьому світі, щоб вчасно втримувати і рятувати мене від моїх власних фантазувань. Наче побоюється, що, зафантазувавшись, можу перетворитися на пучок енергії, як сталося з героїнею якогось фантастичного оповідання, опублікованого в журналі, якого він сам давав мені на один вечір. На один-однісінький!

Занудний Вадик! Він, бідолашний, не здогадується, що я існую на цій планеті тільки завдяки йому.

— А як добре було без тебе! — кажу йому, зітхаючи. І не вдавано, а посправжньому. — Принаймні тут, на березі.

— Без мене всім добре, — сумирно погоджується Вадик. — Але нікуди вам усім од мене не дітись — ось що я вам скажу. Така вже вона сувора дійсність, ги-ги...

От-от, у цьому і полягає вся Вадикова філософія: "Нікуди вам не дітись!" Він твердо переконаний: вся наша "морська пошукова застава", весь сьомий "А" клас, усе людство приречене терпіти його і, що б там про нього не казали, як би не прагнули врятуватись від його всюдисутності, завжди залишався незворушним.

— Сама ж просила зібратися о пів на дев'яту. Усі казали: "Зарано", а ти вперлася: ні, тільки о пів на дев'яту. Ну і що? Ну й зібралися. Але без тебе.

— Це туман в усьому винен, — кажу я. — Хіба в такому тумані визначиш, що вже пів на дев'яту? Краще скажи, як ти виражував, що я тут?

— Звичайнісінька телепатія. Шкода, що ти не знаєш, що це таке. Бо коли вже людина темна, то вона в усьому темна...

— А по-людськи ти не можеш, весь світлий-осіяний?

— Путина почалася. А ти ж узяла собі в голову, що станеш капітаном сейнера, ги-ги...

— А ось до чого тут оце твоє "ги-ги" — цього я не розумію! Невже й ти проти мене? — погрозово підступаю до нього.

— Я?... — задкує Вадик, і веснянкувате обличчя його округлюється, стаючи схожим на рудий, ненакачаний м'яч. — Я завжди проти. Тобто, "за"... — наштрикнувся на мій погляд, і за звичкою (всі звички у Вадика дивацькі) посмикав себе за ліве вухо.

Коли він хоче задобрити когось, або має повідомити щось цікаве — завжди пританцьовує і, хитрувато всміхаючись, потирає руки та посмикує себе за вухо. Не знаю чому, але зараз ця його звичка видавалася особливо ганебною... Між іншим, батько Вадика теж моряк. Працює механіком рятувального судна. І хтозна, може, й Вадик — якому ну так вже не хочеться, щоб я опинилася на капітанському мостіку

сейнера, — врешті-решт теж стане рятувальником. Хоча сам він поки що вважає себе неабияким винахідником.

Вадик Вірич — винахідник! Ото вже справді: "ги-ги!"

2

Замок нашого Лицарського Ордена милосердя знаходився на острівці, у старій рибальській хатині. "Ага, так, замок — у хатині", — скептично посміхнетеся ви. Не поспішайте! І взагалі справа не в назві. Минулого року рибгосп збудував собі нову, двоповерхову, як ми її називаємо, "рибальню", з вітальнею, душовими і кімнатою відпочинку. Але вже не на острівці, а на березі. Стара ж будівля й далі мирно животіла на узвишті посеред острова. Тільки тепер її перетворили на лабаз, тобто комору, в якій зберігалися старі сіті, весла, списані мотори і всіляке рибальське причандалля. Та оскільки використовувати таку будівлю як комору — занадто велика розкіш, то в кімнатці, в якій колись відпочивали рибалки та переховувався від негоди сторож, шефи дозволили збиратися нашому ордену лицарів милосердя. Хоча сама назва викликала в них потребу довго і вдумливо шкребти потилиці. Аж поки сам голова рибгоспу не списав чудернацькість назви нашої організації на "плюралізм думок" і "вивихи демократії".

— Краще б назвали рятувальною командою, — порадив він. — І зрозуміло, і добру справу відродили б.

Проте наполягати не став.

Загалом, ми вирішили, що наступного літа там знаходитиметься наш шкільний табір. Одначе це наступного літа. А зараз лише вересень. І на острові збираємось тільки ми, перша морська пошукова застава Лицарського Ордена милосердя.

До речі, тут слід було б дещо пояснити. Наше селище примостилося на березі лиману. Колись воно було звичайнісіньким селом, але кілька років тому злилося з містом і тепер тут уже зводять навіть шістнадцятиповерхові будинки (в одному з таких велетнів живе зараз моя, а в другому, сусідньому, Вадикова родина). Вже в нашому Ли— манському з'явилися й телефони-автомати, й асфальтівка, та все ж таки воно залишається, як полюбляє казати моя мама, "Ні-Селом— ні-Містом" (якщо писати це слово, як пишуть "Ріо-де-Жанейро", або "Ростов-на-Дону"),

Так ось, виявилось, що лицарі нашого ордена живуть у різних кінцях селища, безладно розкиданого берегами лиману та маленької річечки. А дехто й на "старій околиці" міста. Тому орден ми розбили на застави, кожна з яких має свого командира і провадить роботу у своєму кутку "Ні-Села-ні-Міста". Спочатку ми хотіли назвати їх командами, але це вже було б зовсім як у Гайдара: "Тимур і його команда". А хотілося називатись по-своєму. І діяти — теж. Ось мені і спало на думку організувати невеличкі "морські пошукові застави". А весь загін назвати "Лицарським Орденем милосердя". Не знаю, як кому, а мені подобається. Тим паче, що недавно я дізналася: виявляється, в Україні вже створено справжній Лицарський Орден — Орден Архистратига Михаїла. От тільки жінок до нього не приймають. А шкода.

Нічого, тепер у нас буде свій — жіночо-лицарський. Тільки не подумайте, що все

почалося саме з мене. У нашій школі вже зо п'ять років діє загін милосердя. Але якось так виходило, що ніби й штаб його діє, і загін чималий, і в стіннінках про нього пишуть... Та коли наприкінці минулого року він звітував на шкільних учнівських зборах, слухати цей звіт було сумно і соромно. Хтось допоміг дідусеві перейти дорогу, хтось приніс самотній бабусі з базару п'ять кілограмів картоплі, хтось розвідав, що на його вулиці живе дванадцятьох ветеранів війни...

Щороку на раді заgonу таку роботу штабу критикували й обирали новий штаб. Потім складали ще грандіозніший план роботи, створювали цілий полк милосердців і з самої осені заспокоювали себе: "Ну, що вдієш? Зараз головне — успішність. А ось влітку... Влітку, під час канікул, ми обов'язково..." Але надходило літо, в школі, як завжди, починався ремонт, і на засідання штабу з'являлися тільки ті, кому справді нетерпеливлося заляпати фарбою кофту або спідничку. Як на те, весь "полк милосердя" кудись зникав. Ні, кожен поодиноці десь існував: хто в таборі, хто в селі у бабусі, хто на пляжі... Ось тільки заgonу не було.

Не знаю, як кого, але мене така історія не влаштовувала. Якось я зупинила в коридорі нашого шкільного старосту Мишка Романюка і, по-змовницьки роззірнувшись, щоб заінтригувати його, сказала:

— Є ідея!

— Було б дивно, якби її в тебе не було, — відповів Мишко, протираючи свої вічно запітнілі окуляри. Можу поклястися, що він робив це з незбагненною поважністю, ніби правив якийсь особливий ритуал. Мабуть, це був один із способів прибрати собі солідності.

— Скажи прямо: тобі все це не набридло?

— При-пус-тимо, — після деякого вагання, але цілком дипломатично відповідає Мишко, навіть не уявляючи, про що йдеться.

— Мені теж, — кажу. — Поговорили, покритикували, а знову все стає на круги своя.

— Ага, то ти пропонуєш змінити "круги"? Геніально!

— Нарешті оцінив! Уявляєш: у кожному кутку селища своя лицарська застава. Або каравела. А в ній — не більше семи лицарів. Це — екіпаж лицарів-пошуківців. Але кожен із членів екіпажу сам добирає собі помічників. Із трьох-чотирьох учнів. Навесні і влітку "каравели" діють самотійно. А капітани звітують перед членами шкільного капітулу Ордена Лицарів милосердя.

Мишко поблажливо всміхається.

— Каравела, екіпажі, лицарі милосердя... Простіше треба, простіше. Чому не загін? Зрозуміло і звично. Як у всіх. Адже не всі живуть на березі моря.

— Ну, коли Тимур створював свою команду, це теж було "не як у всіх". А раптом потім у нас теж усе буде "не як у всіх". Уявляєш?

По виразу його обличчя я зрозуміла, що нічого "такого", надзвичайного, уявити він ще не встиг. Але мене це не засмутило.

— Якщо вже тобі так не подобається "каравела", можемо назвати "заставою".

— Ера компромісів, — розуміюче киває Мишко. — Гаразд, створюй свою "каравелу".

Або "заставу". Лицарів-хрестоносців. Благословляю.

— Ти — природжений керівник. Твій організаторський таланти не знає рівних собі, — віддячую йому реверансом. Така вже в мене натура. Я не можу, як каже моя тітонька, без "вибриконів". І всі, хто знає мене, при звичаються до цього, як можуть. — Віднині, що б я не робила, завжди посилатимусь на мудрість твого рішення.

В черговий раз протерши свої окуляри, Мишко жестом президента академії наук начепив їх на вічно облупленого, овіяного всіма стихіями, носа і глянув на мене, наче Гулівер на прем'єр-міністра Ліліпути.

II. Розповідь Вадика Вірича

1

...Ну от, нарешті наш літаючий катамаран готовий! Ясна річ, про існування такої дивовижної машини поки що ніхто й не здогадується, але зате після цього випробувального польоту... Якщо тільки він вдасться вдалим...

Це ж не жарти: літаючий катамаран-всюдихід!.. Та й злітати наша машина може хоч із луку, а хоч із поля чи з ґрунтівки. І по воді іде, немов швидкохідний катер. Якщо погода вітряна, судновий автомат підніме вітрила, якими екіпаж керуватиме через послужливу ЕОМ— ку. Ну а повернувшись до берега, капітан випускає шасі, виїжджає на суходіл, і мчить собі, наче на всюдиході-амфібії.

Назви своєму літаючому диву ми з учителем фізики Владиславом Дмитровичем Гайовим поки що не придумали. Але за цим справа не стане. Головне, що машина готова, ось вона, діє!.. А скільки ми мріяли про неї, скільки ватману перепсували на кресленнях!..

Втім, годі спогадів. За кермом — учитель. Я — штурман і другий пілот, а також боцман і палубний моряк в одній особі. В унікальній машини повинен бути й унікальний екіпаж — кому це не зрозуміло? Ясна річ, із часом я теж сяду за кермо, теж відчую себе пілотом і капітаном. Але це буде згодом. А поки що...

...Історична мить: я запускаю двигун. Правда, я чомусь роблю це, розкручуючи пропелер, як механіки на довоєнних аеродромах. Та це вже подробиці. Отож я кручу цього ганебно допотопного пропелера, сам собі кричу: "Від гвинта!", і кидаюся до кабіни. Проте катамаран стартує без мене, і я, конструктор і штурман, біжу за машиною, бажаючи вчителя зупинити це диво техніки і взяти мене. Я в розпачі, проте пілот не чує, або ж не здатний зупинити наш літаючо-плаваючий унікум, отож я безкінечно довго біжу й біжу, аж поки ми всі троє: катамаран з пілотом і я — не зриваємося з височезної прибережної кручі...

Все! Катамарана-літака більше не існує. Це крах! Ми з учителем знесилено бредемо мілиною і раптом бачимо, що на кручі, на тій самій, з якої ми злітали, стоять мої однокласники. Звідки вони взялися там, я не знаю. Але їх троє, і я виразно бачу поблажливі посмішки на обличчях Майки Токарчук, Жорки Глудова й Аліси Коронецької. Я впізнаю їх і здригаюся. Але вже не вві сні, бо який тут може бути сон, а по-справжньому.

— Що, Кулібін, винахідник електронної сапки? — цідить крізь зуби Жорка,

насуваючись на мене крутим схилом долини. — Налітався?

— А-бал-де-єть! — манірно гундосить Аліса, ідучи слідом за ним. — А-бал...

— Ні, ви тільки гляньте на його джинсу, — ставить свою затерту платівку Майка. — Хіба це фірмі? За п'ять "ре", з-під прилавка в магазині "Робочий одяг".

— ...Тобі що, захотілося в море? — в'їдливо посміхається Жорка Глудов. — То попроси дядька Жору (це він себе має на увазі) — і він тобі "зробить" каюту на "Аджарії". І перестань вислужуватися перед учителем фізики та старатися для науки. Все одно ніхто цього не оцінить.

...Учителя поруч мене вже нема. Ну, що ви хочете: сон є сон! Або це вже й не сон, а марення? Адже може людина дозволити собі пофантазувати! Одне слово, вчителя поруч мене вже нема. Сам я теж кидаюся назад у море. Одначе море кудись зникло (випарувалося, чи що?), опиняюся в замуленій низині, в мочарах, трясовині... Але навіть відчувши, що піді мною погибельна трясовина, я все ж таки намагаюся втікати нею туди, в далечінь, подалі від цієї трійці, хоча з кожним кроком усе глибше вгрузаю в болото, усвідомлюючи при цьому, що катастрофічно швидко знесилююся.

— Ні, ви тільки гляньте на нього: хіба це фірмі?! — лунало навздогін мені.

— Дві плівки "Машини часу" — за диск Того Кутуньо!

— Та хто це сказав, що його батько ходить в "далеке плавання"? Механік він! Механік на рятивному кориті "Ягуар" — ось і все! — регоче вслід мені Жорка.

— І взагалі, з якої вулиці привели його в наш клас?

— А-бал-деть!

Я чую ці слова (так само виразно, як чув їх на перервах) і, долаючи трясовину, утікаю від трійці, що стоїть на березі, від їхньої "фірми", від убогості всього того, чим живе наша, як її називають у класі, "пу— по-еліта". І втеча моя триває довго, надзвичайно довго. Аж поки не побачив на освітленому сонцем тому боці рівнини непоказну постать нашого вчителя фізики.

Він стоїть біля діючої моделі радіокерованого танкера-очишувача моря, за яку конструкторську групу міського будинку юного техника нагородили медаллю ВДНГ УРСР (шкода, що мене в цій групі не було. Там здебільшого старшокласники) і, всміхаючись, каже:

— А ми нікому нічого й не доводитимемо. Нікому нічого! Модель — ось вона! Говорить сама за себе. І якщо суднобудівний завод досі не збудував за нею справжнє судно — тим гірше для його інженерів. Колись вони ще пожалкують, що замаринували таку техніку. Ось побачите: пожалкують... А літак-катамаран ми все ж таки сконструюємо.

"...І чому це ми й досі не поділилися задумом проекту літака-катамарана з кимось із справжніх авіаконструкторів? — запізнило зітхаю я, усвідомлюючи, що вже давно прокинувся, хоча й не хочеться зізнаватись у цьому. Мені приємно лежати ось так: фантазувати, викликаючи в уяві всілякі видіння, — от хто справді допоміг би нам!"

* * *

Так, це вже не сон. Я прокинувся і лежу, відчуваючи, що мене проймає холодний

п'ят. Хтозна скільки жахів наснилося б, якби я проспав ще із півгодини. Невже захворів?! На жаль, ні. Лоб мій по— зрадницькому холодний. Шкода, що людина не здатна хворіти, коли їй заманеться. Зараз я залюбки скористався б із цієї здатності. Якби хтось знав, як мені не хочеться з'являтися сьогодні в наш престижно— показовий сьомий "А".

Ніколи не був ні ледарем, ні прогульником, четвертий і п'ятий класи (я навчався в іншій школі) закінчив із похвальними грамотами. Не зазнаюся — так воно й було. А потім... Потім зі мною щось сталося... Я раптом відчув, що навчатися далі в цій нашій престижно-показовій школі з фізико-математичним ухилом я не можу. Проте справа не в "ухилі", жахає сама думка про те, що завтра знову доведеться майже весь день провести в класі, де всім править пупо-еліта і де на всьому лежить печать в'їдливих посмішок Жорки Глудова й Аліси Коронецької.

Краще нехай би мене перевели до звичайнісінької, "непрестижно!" школи, до звичайнісінького, непоказового класу. А тільки кому про це скажеш? Матері? "Та як ти можеш, Вадику?! Це ж усе ради тебе! Невже не розумієш, що людині з твоїми здібностями треба мати атестат тільки такої школи?" Або, може, тітці — директриси кінотеатру, яка негайно вдариться у філософствування: "Ні, ви бачили це невдячне покоління?! Мати півроку оббивала пороги райвно-міськвно, щоб влаштувати його до такої школи, і після всього — нате, маєте!.. Ото недарма казав великий педагог Песталоцці..."

Що саме "скаже" з цього приводу тітчиними вустами великий Песталоцці, я ще не знаю, на це моєї фантазії не вистачає. Але, якщо вірити тітці, за сто з чимось років до моєї появи на світ цей Песталоцці якимось дивом зумів передбачити й ганебно осудити всі вади мого характеру і всі "викрутаси" моєї поведінки.

А якщо, через забудькуватість свою, тітка раптом не могла пригадати, що саме сказав з того чи іншого приводу Песталоцці, на допомогу їй негайно приходили Макаренко або Сухомлинський. Нічого не вдієш, усі педагоги завжди виявляються на боці тітки-директриси, що сама ледве-ледве закінчила педінститут (її мало не відрахували як невстигаючу, вона сама якось зізналася в цьому), а проте вважала себе неабияким педагогом.

На столі — сувій ватману. Це мої креслення моделі катамарану— літака, випробування якого щойно так невдало наснилося мені. Позавчора ми до пізнього вечора просиділи над ними разом із батьком, що теж допомагав нам з учителем фізики. І сиділи б, мабуть, до опівночі, якби мама не пригрозила, що спалить їх, "аби раз і назавжди розв'язати цю науково-технічну трагедію" нашої родини. Що вдієш, вона всього лиш технолог з консервування, і до справжньої техніки ніякого відношення не має. А шкода, можна було б створити родинне конструкторське бюро Віричів.

Проте, ховаючи креслення в шафу, я пригадував не її нездійсненні погрози, а ехидні посмішки нашої класної пупо-еліти. О, мені не хотілося б, щоб хтось із неї справді довідався про мої творчі муки. Своїм підсміюванням ці люди здатні вбити найсвятіші поривання.

Я відчиняю двері, що ведуть до лоджії, і відчуваю, як у груди б'є пружна хвиля солонуватого штормового вітру. "Щонайменше чотири бали, — кажу собі. — Або й усі п'ять". Я стою, широко розставивши ноги та міцно вчепившись руками в поручень, й уважно оглядаю обшир морської затоки, що відкривається звідси, ніби з капітанського містка. Вона нагадує велетенську, порізану сірими барханами пустелю, тільки не жовту, а зеленкувату.

Та насправді я дивлюся на море з шістнадцятого поверху, ніби птах із піднебесної височини. І співчуваю морякам, що змушені "штормувати" на далекому рейді, проклинаючи, мабуть, і погоду, портових диспетчерів, які примушують їхні кораблі чекати своєї черги на розвантаження. Та й хто не поспівчував би їм зараз — витримувати таку хитавицю, стоячи за кілька миль від міста?!

А ще я подумав про батька. Добре, якщо його рятувальне судно перечікує шторм у порту. А якщо довелося вийти в море? Саме тоді, як більшість кораблів ховається у портах, рятувальним буксирам найчастіше й доводиться опинитись далеко в морі. "Ну що ж, він сам обрав собі цю професію, — по-філософському підсумовую я, оглядаю помережані брудно-сірими бурунами береги бухти. — І нарікати нічого".

Наш будинок звели на узвишші, майже на самому березі, отож усе одно— і двоповерхове залишилося десь там, унизу, а цей шістнадцятиповерховий білий красень здалеку здавався велетенським пароплавом, що ось-ось має відійти від причалу. Між іншим, стоячи у відкритій усім вітрам лоджії, я міг уявляти себе хоч капітаном атомохода, а хоч спостерігачем у марсовій бочці каравели Христофора Колумба. Незважаючи на те, що, захаращена братовими іграшками та всіляким хатнім непотребом, ця лоджія більше нагадувала добряче занедбаний трюм. Одначе то вже деталі.

Зауважу тільки, що висотний пароплав наш, другий поки що в цьому дачному районі, було "спущено на воду" лише кілька місяців тому, і я ще навіть не встиг посправжньому звикнути до його стандартних бетонових кают, морського вітру в квартирках, висоти, і навіть різниці температур, що існувала між рівнями першого й шістнадцятого поверхів і досі збивала нас з пантелику. Скільки разів бувало, що вранці мама виходить в лоджію, як колись на балкон своєї старої дру— гоповерхової квартири, зіщулюється від прохолоди й одразу наказує: "Одягнути светри!" І я одягав. А потім виявлялося, що там, унизу, на землі, тепло-теплісінько, і всі ходять тільки в платтячках і сорочках.

— Підйом! Усім — підйом. Знову проспали! — долинає до мене наполоханий голос мами.

Оце: "Підйом! Проспали!" теж лунало в нашій квартирі щоранку, наче боцманське "Полундра!" на кораблі, що сів на мілину. Але завжди завчасно, бо ще ніколи не було так, щоб ми справді проспали. Отож і зараз я сприйняв цю звістку досить спокійно.

Ну а далі все було, як завжди: чищення зубів, умивання і... ганебна втеча під ковдру чотирирічного Мишка, що відстоював своє святе право ще на дві години ранішнього сну, ті години, які завжди діставалися йому у вихідні.

Навіть коли ми з матір'ю в чотири руки одягли його і причесали, він усе ще позіхав, сонно плямкав рожевенькими губами і пручався, наївно вірячи, що тільки-но опиниться в ліжечку, на нього махнуть рукою, отож обійдеться без походу до садка.

У садок його водили по черзі: я, мати і батько, якщо, звичайно, йому дозволяла зміна. Черговість витримувалася чесно, бо стежив за цим сам Мишко, який, за всієї своєї неухважності, твердо пам'ятав, кого він має ошчасливити цього разу.

— Втечу я з вашого садка. В Мультиляндію, — помстився Мишко нам, своїм мучителям, зрозумівши, що відкрутитися все одно не вдасться. А потім сів у вітальні на стільчик, підпер долоньками підборіддя і замислено додав: — Тільки те й роби, що цекай вас, поки ви там вовтузитеся.

Коли батько бував у тяжкому рейсі, мама завжди з острахом сприймала телефонні дзвінки. Будь-який із них міг бути з пароплавства. Так було й цього разу. Розмови я не чув, тому що збирався до школи, але з тих фраз, що долинули до мене з вітальні, зрозумів: це був саме той дзвінок, якого мати завжди побоювалася.

— Мишка поведеш ти, — стиха мовила мати, кладучи трубку. — Телефонували з порту. Вночі "Ягуар" вийшов у море. Неподалік острова Зміїного зазнав аварії сейнер дунайських рибалок. А на світанку шторм у тій частині моря досягав восьми балів.

— Не хочу. Сьогодні мене повинен вести тато... — одразу занів Мишко, обіцяючи влаштувати нам обом традиційний ранковий концерт "у супроводі істерики". — З тобою я не піду!

— Та замовкни ти!.. — прикрикую на нього. — Будь мужчиною!

— А повинен тато...

— А поведу я. Тобі ж сказали: батько в морі. Рятую рибалок. Ти хочеш, щоб рибалки загинули? — пускаю в хід свій останній аргумент. — Ну, хочеш?

— Я хочу, щоб тато повів мене в садок, — раптом цілком спокійно, незворушно відповів Мишко. Він взагалі володів якоюсь дивовижною здатністю переходити від одного настрою до іншого. Важко було вгадати, як він поведеться наступної миті.

І все ж таки через кілька хвилин ми вже стоїмо біля садка. Прощаючись, Мишко, як завжди, хмурить чоло й потирає долонькою кірпатенький носик, що було віщою ознакою того, що в нього зароджується ще одна геніальна ідея:

— А я знаю: якби не я, всі ви щодня просипали б — ти в школу, мама на роботу, а батько, якби ноцував удома, — в море. А так — усі боїтеся, щоб я не прогуляв садок. Зізнайтеся, погано б вам було без мене?

— Просто не уявляю, як би ми без тебе обходилися, — цілком серйозно погоджуюсь я, думаючи при цьому про батька. Шторм і досі не стихає. Та й провітку між хмарами не видно, навпаки, заходиться на зливу. Як йому там ведеться, на маленькому рятувальнику при восьми штормових балах?

— Ну, я поцалапав, — посилено шепелявить Мишко. (Це в нього примха така: шепелявити тільки тоді, коли заманеться), по —морському даючи мені на прощання "краба". — Тобі легше, тебе в школі спати не примусують. Та й можна запізнитися, касею вас все одно не кормлять. А тут запізнисся — одразу няня образується... Швидше

б уже в школу... Двійки вам сьогодні ставитимуть?

— Двійки — завжди будь ласка. Хоч по шість на день.

— Добре, потім покажеш щоденник.

Тепер уже я сам пошкріб йому носика, повернув обличчям до садка і легенько шльопнув.

— Цалапай. І щоб морський порядок...

Майже всі батькові товариші були моряками далекого плавання. Опинитися на внутрішніх лініях для будь-кого з них вважалося б трагедією. Отож, коли після морехідного училища батько подався на рятувальний буксир, одні йому співчували, інші радили, до яких впливових людей слід звернутися, щоб теж потрапити в "загранку", ще інші заспокоювали: потерпи, це ж тимчасово. І коли справді йому запропонували перейти на великий круїзний пароплав, що саме вирушав до Австралії, батько вразив всіх тим, що вирізнив залишитися механіком на "Ягуарі".

"Кожному своє, — казав він. — Рятувальник — це, вважай, навіть не професія, це характер, вдача, сама суть життя: встигнути, допомогти, врятувати..."

"Він принаймні зумів розпізнати цю "суть життя". А хто за своєю суттю я? — До школи треба було їхати двадцять хвилин, двома трамваями, отож часу для роздумів у мене вистачало. — Невже теж рятувальник? Може, й справді люди поділяються на "романтиків" і "рятувальників"? І тоді, якщо я вдався в батька... щоб теж подаватися до морехідного, щоб згодом стати механіком рятувального буксира! Може, навіть на батьковому "Ягуарі"? Та ні, все це так просто не вирішується. Батько й сам якось казав: "У кожного своя доля".

III. Женька Гайдученко

1

Два дні я прожила немов сновиди. Вчителі наражалися на мій відчужений погляд і, здається, вважали за краще не викликати до дошки. Друзі теж зайвий раз не зачіпали. Напевне, я нагадувала їм електронно-обчислювальну машину, що намагається "переварити" програму, до якої не "доросла". І були недалеко від істини, я справді "вираховувала"... свою майбутню заставу. (Вреїші-решг ми з Мишком зішлись на тому, що зватимемо загін не "каравелою", а саме "заставою"). Нібито ж ніяких особливих якостей від майбутніх членів "застави" й не вимагалось. Ну, щоб надійними були — це само собою. Наполегливі, не переобтяжені дорученнями. Ось, власне, і все. Одначе потреба відібрати кращих примушувала мене якось зовсім по-іншому оцінювати своїх товаришів, прискіпливіше аналізувати все, що мені було досі відомо про них.

"Микола Королук... — перебирала в пам'яті імена однокласників, а також учнів тодішнього шостого "Б" (тепер ми вже семикласники) і молодших класів. Ні, Микола не підійде. Він, звичайно, погодиться, але вистачить його рівно на тиждень. На тиж-день! І не більше. За що не візьметься — завалить. Це ж усім відомо.

Жорка Глудов? Е, ні, тільки не він! Це ж цинік. Звичайнісінький цинік. Який навіть не приховує цього. Ні в які хороші наміри наші він просто не повірить.

Наталка Міхова. Ця куди надійніша. Але... староста, сандружин— ниця, "голубий

патруль", командир загону друзів природи, юний пожежник, член учнівської автоінспекції. Жах! Хто мені пояснить, як це одна людина може обіймати стільки посад і виконувати стільки громадських доручень.

Валько Бочарук... Наш класний "пан Спортсмен". Що там у нього за душею? Ага, секція настільного тенісу, секція боротьби самбо, юний друг птахів... "Ні, — зупинила я себе. — Так вибирати не можна. Ану полічи, у скількох гуртках, секціях, клубах і товариствах рахуєшся ти сама. Ну що, в дев'ятьох? Отож! Хто і за яку кару наслав на нас стільки доручень?! Якби ми по-справжньому бралися хоча б за половину з них — ні про яке навчання вже й не йшлося б".

Одне слово, махнула я рукою на всі їхні завантаження та посади й одібрала одразу шістьох. Чотирьох із нашого сьомого "А" — Вадика, Леся Журавську, Зойку Золотенко та Льоньку Запорожченка, а також Сашка Мироненка із сьомого "Б" і п'ятиклашку Рому Дрованя.

Я зібрала їх усіх на великій перерві у нашому шкільному парку, коротко виклала ідею нашої тимурівської застави й одразу ж попередила:

— Кому це зовсім нецікаво — кажіть одразу.

Кандидати в тимурівці очікуюче презирнулися.

— Тимурівці, застава... Знову все, як у Гайдара. От якби щось зовсім нове, — м'явся Вадик. — Якби там, на лимані, влаштувати заставу для стеження за "літаючими тарілками".

— Або піонертабір для інопланетян! Не тягни kota за хвіст, — вихопився з-за дівчачих спин Рома. — Перерва закінчиться, а ми так і не дізнаємося: ти "за" чи "проти".

— Ні, в принципі я "за", але...

"Зрадник! — подумки помстилася я Вадикові. — От від кого не чекала..."

— Почекайте, все не так безнадійно, як вам здається, — мило посміхнулася Леся Журавська. — Може, називати тимурівцями тепер і не модно. Але ж справа не в назві. Ми хочемо виявляти милосердя, адже так? А бути милосердним — це завжди вчасно. Нехай там, на острові посеред лиману буде не тимурівська застава, а... хоча б орден лицарів милосердя. А оту рибальську хатину, яку нам дають шефи, називатимемо морським замком. Дамо ордену лицарів милосердя! — обвела вона всіх поглядом своїх сяйливих очей.

— Хіба не романтично?

— Знущаєшся, — тихо, лагідно, майже ніжно запитала Журавська, чомусь не повіривши щирості мого захвату.

— Назва якась... занадто екзотична, — пробурчав Льонька Запо— рожченко, широкоплечий хлопчина, який свого часу розчарував одразу кількох дівчат, заявивши, що збирається стати... докером. На той час у класі вже було п'ятеро майбутніх артистів, троє лікарів, два археологи, художниця і п'ятеро офіцерів, двоє з яких уже бачили себе льотчиками-космонавтами. Отож поява в капелі таких знаменитостей звичайнісінького портового вантажника могла викликати хіба що поблажливі посмішки. — Але, як би ви

це не назвали, — продовжував Льонька, — все одно я допомагатиму, мене зацікавила сама суть. Кого оберемо командиром?

— Вадика, — одразу ж запропонувала я, вважаючи, що хлопець, який, безсумнівно, є найсильнішим і найсміливішим серед нас, ніяких особливих рекомендацій не потребує.

— Не Вадика, не Вадика, — негайно сполошився сам Вадик. — І взагалі, давайте почесному: кого б ви зараз не обрали командиром, насправді всіма і всім командуватиме Женька Гайдученко. То нам що, потрібні два командири?

Я, звичайно, обурилася, клятвено обіцяла не втручатися в дії командира, проте "Орден лицарів милосердя" стояв на своєму.

Тож тепер ви знаєте, з якого дива з'явився цей наш Орден лицарів милосердя. Але ще не знаєте, що магістерським замком нашого Ордена стала велика приземкувата будівля, що досить похмуро сіріла на каменистому узвишші, посеред острівця, який ледь-ледь не дотягував до берега, з'єднуючись із ним лише широкою, добряче підгнилою кладкою. Це узвишшя немовби нависало над лиманом і, стоячи на ньому, легко можна було уявити собі, що ти на каравелі — якщо, звичайно, хатину вважати капітанською каютою, а розвішані біля неї старі рибальські сіті — вітрилами; або й справді оглядаєш морську далечінь, з вежі замку.

Одначе душа в мене більше лежала до каравели. Бо й справді, чому б лицарям Ордена не вирушити в пошуках нових земель і пригод на каравелі "Забуті острови", чи називайте її як хочете. І взагалі, не знаю, кому як, а мені особисто на Рибальському завжди цікаво. Усе літо тут вигріваються на сонці старі "ревматичні" човни, марить глибинами відставний якір і чорніють занедбані ятері. Усе літо над ним витає дух риби, смоли і ще чогось такого, що одразу ж навіває згадку про далекі мандри, острови скарбів та шхуни "джентльменів удачі".

А ще на цьому острівці завжди, навіть у найтихішу погоду, було вітряно. Бо вітри проривалися сюди якщо не з моря, то з верхів'я лиману, або й зі степу — сухі, обпалюючі, полинові. І досить піднятися на вершину пагорба, щоб одразу ж здалося, що вітер жене тебе разом з острівцем і всім, що є на ньому, до моря, або в обшири лиману. Й уявляй себе там ким заманеться.

2

Лицарський екіпаж каравели чекав мене з такою нетерплячістю, ніби чекання його тривало довше, ніж самотність Робінзона Крузо. І найбільше чомусь непокоївся Ромко, якого всі ми звали просто Ромбиком. Він поводився так, нібито моє запізнення на десять хвилин пригасило весь його запал і зруйнувало дивовижні плани.

— Так нечесно! — обурювався він, сидючи на одній із чотирьох перевернутих догори дном старих розсохлих бочок, від яких іще тхнуло оселедцями. А слід сказати, що ми позносили до своєї "каравели" всього, що тільки могло надати їй вигляду морського кубрика, чи взагалі нагадати про "морське походження" цієї комірчини: два потрощених весла, потрісканий штурвал, стару забронзовілу корабельну ринду (дзвіночок такий), а під стелею ще й зависали два шматки сіті, які слугували тепер

Льонці і Сашкові гамаками. — Ти десь там ходиш! А ми чекаємо! А час минає!..

Ромко завжди був нестримно говірким. Але сьогодні просто перевершив себе. На щастя, висловлювався він такими короткими і незрозумілими фразами, що ні в кого навіть не виникло бажання заперечувати йому.

— Я ж не просто так. Були справи, — заспокоює Ромка, сідаючи за мініатюрний горбатенький столик біля віконця, зовсім не схожого на ілюмінатор. — Вадик і Сашко ще тільки збиралися "округлити" його фанерою. Але вже зараз вікно мало величезне достоїнство: з нього видно було вежі старовинної фортеці, якою ми всі дуже пишалися. Наше місто невеличке, проте фортеця така старовинна, що вчені, здається, так досі й не дійшли згоди, в якому саме віці і за якого князя чи правителя збудовано її цитадель. Відомо тільки, хто й коли наказав збудувати дві зовнішні лінії мурів. Та ще існує легенда, що ця фортеця — точнісінька копія, тільки зменшена, давно зруйнованої — стамбульської. Втім, залишимо фортецю історикам. Є справи важливіші.

— справи? — враз насторожився Ромбик. — Які справи? Хитра. Все сама. Без нас.

— Ну що, — відкриваю раду лицарів ордена милосердя, — подивимося, що вже вдалося зробити? Леся...

— Учора ми з Сашком обійшли всі двори. На нашому кутку двадцять шість ветеранів війни. Чотирьом з них таки справді не завадило б допомогти.

— Це якщо вони захотять мати нас за помічників, — уточнив Сашко, зсовуючись зі свого "сідала".

Хоча Сашко теж був досить кремезний, майже як і Вадик, проте в погляді, рухах, в усій вайлуватій постаті його завжди вимальовувалося щось сонно-лінькувате... Коли б я не намагалася заговорити з ним — чи то вранці, по дорозі до школи, чи на перерві, чи навіть після уроків — він завжди виглядає таким, ніби його, страшенно стомленого, щойно розбудили, не давши додивитись і половини першого сну. Хтозна, може, це навіть якийсь особливий, ще невідомий науці, стан людини. Якимось особливо млявим Сашко нібито й не був, і, зрештою, можна було домогтись від нього якогось діла. Проте, чим би він не займався, які б пристрасті не шаленіли навколо нього, дивився він на світ з-під своєї волохато-золотавої чуприни-папаху завжди з тим самим докором: "Ну, навіщо ви мене розбудили?"

— Ми ж ненав'язливо, — пояснила Леся. — Делікатно, щоб усе від душі. Ось, — подала мені папірець, — тут прізвища й адреси.

Трьох із них: колишнього залізничника Олександра Васильовича Кримчука, Дмитра Федоровича Лозинського, який донедавна працював матросом на портовому буксирі, і колишню фронтову медсестру Марію Захарівну Гончарук я хоч трішечки, а знала. АотКолаш... Прізвище я десь чула...

— Слухай, — кажу Лесі. — Колаш, це не той?..

— Та він, він, художник, — розвіяв мої сумніви Льонька. — Дивна він людина: скільки знаю його — малює фортецю. Тільки фортецю — і нічого більше.

— Можливо, тільки фортечні мури йому і вдаються, — несміливо мовить Леся. — Є художники, які все життя малюють тільки щось одне: ліси, морські краєвиди, міські

квартали або вранішні гори.

Ми всі знали, що сама вона малює чудово. І вдається їй майже все. Перша її виставка в міському Палаці піонерів відбулася ще тоді, коли вона тільки-но перейшла до п'ятого класу. А нещодавно сім її акварелей наш учитель малювання відвіз до Києва, на республіканську виставку дитячого малюнка. Щоправда комісія виставки відібрала тільки дві. Інша — ну, хоч би я — на її місці вже давно вважала б себе генієм. І носа задирала б — не підступись. Леся ж, навпаки, коли про неї починають говорити, як про здібну акселератку, розгублюється, знічується й намагається бути ще непомітнішою, ніж завжди. Такий вже у неї характер. І нічого тут не вдієш.

— Як це: все життя одне й те ж? Значить, нічого більше й не вміють, — обурився Вадик, який вважав, що знається на всьому у світі. — Якщо вже берешся бути художником, то повинен уміти намалювати будь що.

— Шишкіну наприклад, не вдавалися люди, — ще несміливіше заперечила Леся. — Пейзажистом він був неперевершеним. А намалювати не те, що портрет, а хоча б звичайнісіньку людську постать, хоча б десь на другому плані пейзажу — не вмів. Просив інших художників.

Вона мовила це з таким сумом, нібито сама почувалася винною в тому, що великий художник — і раптом виявляв таку безпомічність.

У класі Леся була найменшого зросту, вона єдина носила косу (всі інші дівчатка вподобали "кінські хвости", або хизувалися коротенькими, "хлоп'ячими", стрижками), і хоча й виглядала досить "немодно", проте залишалася найвродливішою серед нас. Навіть вродливішою за Нелю Ковальчик. Не кажучи вже про мене — "хлопчиська з бантиками", як полюбляв величати мене мій татко.

— Може, цей ваш художник і справді нічого іншого не вміє, — втрутилася Зойка. — Але й фортецю він теж не малює. Я сама бачила: на мольберті у нього був портрет якоїсь людини. Військового.

— Во дає! — не повірив їй Льонька. — Стоїть посеред фортеці і малює якийсь портрет. Йому хтось позував?

— Н-ні, — розгубилася Зойка.

— Отож. А як можна малювати портрет, якщо ніхто не позує?! Вигадаєш, хоч стій, хоч падай.

— Нічого я не вигадую, — пересіпнула плечиками-крильцями Зойка. — Піди до нього в майстерню й переконаєшся. До речі, він дуже самотній. Живе один, ніхто до нього не навідується. Так мені казала сусідка.

— А що, коли він найсамотніший з усіх них? — підтримую Зойку — Тому й сидить кожної погожої днини посеред фортеці або поблизу неї — і малює, малює... Не фортецю, а своїх фронтових друзів. Просто біля фортеці йому добре малюється.

— Одне слово, майже нічого ми про нього не знаємо, — замислено додав Сашко. — Та він тільки минулої осені й переїхав до нас. Купив край селища, біля лиману хатину, і живе там. Один-однісінький. Давно слід було б навідатись до нього, але ж...

— Ми з Ромбиком теж бачили його у фортеці, — докинув Вадик. — Ходив біля

цитаделі — і все видивлявся, видивлявся, ніби чогось шукав.

— Тільки не переконуй, що він розшукував скарби турецького паші, — попередила я.

— Хіба я сказав щось про скарби? Просто він художник. Йому набридло малювати вежі і вирішив, що час малювати підземелля. Цікаво тільки, як він його намалює. Там суцільний морок.

— На картині теж буде морок, — пояснила Леся. — такий собі сюрреалізм.

На якийсь час на "каравелі" запанувало мовчання. Кожен із нас розумів, що, як би ми зараз не змагалися в дотехах, а в Колаша існує якась таємниця, яку ще треба розгадати.

Втім, хтозна, скільки таємниць ще чатує на нас під час "плавання" нашої каравели лицарського милосердя? До цього слід бути готовими. А поки що ми визначили, хто над ким із ветеранів має шефствувати. Ясна річ, не сам, а зі своєю командою, яку ще треба створити. Зойці і Сашкові випало допомагати колишньому залізничнику, Льонці — матросу буксира. Леся, звичайно, викликала допомогу художникові. Ну, а нам з Вадиком залишилася Марія Захарівна. Втім, я одразу ж вирішила, що познайомлюсь з усіма ветеранами. А ще ми домовилися, що будемо записувати все те найцікавіше, що кожен із ветеранів розповість нам про своє воєнне життя.

IV. Вадик Вірич

1

Саме час розповісти дещо докладніше про наш 6 "А" та про те, як Женька Гайдученко з'явилася у нашій школі і як у класі сприйняли її появу.

Це було минулої осені, десь усередині листопаду, в один із тих останніх теплих днів, коли вже навіть яскраве сонце не здатне розтопити свинцеве плесо лиману. Я запам'ятав, який цей день був сонячний, тому що з першого знайомства хотів запропонувати новенькій утекти з уроків і гайнути на лиман. Хоча й досі не можу зрозуміти, чому втікати хотілося саме з нею. Втім, я захопився. А перша зустріч Женьки з класом відбулася так.

До дзвінка залишалося ще хвилин десять, і біля шостого "А", як завжди, розгортав свої декорації "театр абсурду". Нічого не вдієш: перед першим дзвінком та під час великої перерви коридор поблизу нашого класу неодмінно перетворювався на сцену, на якій пупо-еліта безталанно грала одну й ту ж виставу. І глядачами її, хочеш — не хочеш, змушені були ставати всі ми.

— Ов-ва! Пані Зося пливуть, — манірно гугнявить Майка Токар — чука, побачивши пишноволосу Зойку Золотенко. Зойка — найздібніша в класі, і, чесно кажучи, я навіть потихеньку заздрю їй. Іноді природа на диво нерозсудлива: ну навіщо дівчині (до того ж надзвичайно вродливій — чого вже там!) такий наскрізь фізико-математичний мозок? Без потреби він їй — чесно кажу. Щоправда, кращим "фіз— матиком" класу все ж таки вважають мене. Але сам я добре розумію: по-справжньому талановита у нас тільки Зойка. Інша річ, що не розуміючи цього, вона не захоплюється по-справжньому ні фізикою, ні математикою. — Ні, ви тільки погляньте на цей светр! Божечкужмій — жеж,

я випадку з вікна. Цирк Шепето. Жодна комісiонка не оцiнить цю свитину й на карбованця. Жорж, кинь з цього приводу й свої п'ять копiйок...

Жорка Глудов манiрно, мiзинцем, пiдбиває вгору фiрмовi захиснi окуляри i, супроводжуючи Зойку — яка намагається пошвидше проскочити повз трiйцю, що воронячою зграйкою всiлася на пiдвiконнi — насмiшкуватим поглядом, голосно плямкає, випускаючи пузир жувальної гуми.

О, так, цим усе сказано! Жорчина зневага до всього, що тут відбувається, вже сягає тiєї межi, коли слова просто зайвi. Не дивно, що й емоцiй своїх у таких випадках Глудов майже не висловлює. Цiлком вистачає коментарiв "джинсових дiвчаток" (це Жорка так говорить про них — "мої джинсовi дiвчатка"), А вiн — всього-на-всього тихий добropорядний цинiк. Його справа — забезпечувати дiвчаток жувальною гумкою та презирливим поглядом "убивати" кожного, хто наважиться їм суперечити або спробує всовiстити. I тiльки в хвилини найвищої емоцiйної напруги, коли навiть вiн уже не в змозi стримати своїх емоцiй, Глудов на мить перестає плямкати i, в'їдливо посмiхаючись, прорiкає: "Пле-бе-ї!"

— Ой, а кого я вчора бачила! — ставить нову платiвку Майка. — Веслую по Покровськiй, раптом дивлюся: цирк Шепето! Наша хiмiчка! Капелюх — ретро, плащ — аля королiвська гвардiя Людовика XIV. Ачоботи, чоботи!.. — зачоче очi, — На всi тридцять гривеньок.

— Фiло-ниш... — на якусь мить оживає незворушна Алiса. У неї така ж коротка стрижка, як у Майки, але волосся жорстке, тому вона трiшечки скидається на дикобраза.

— Кажу тобі — тридцять "грив"! Фабрика "Скороход" для пенсiонерiв. Нi, це треба бачити: страус на пуантах.

— А-бал-дeть!.. — мотає головою Алiса.

— I чоловiк при нiй... Цирк Шепето! Що фiгура, а що фотографiя... Инженер на 120 "грив". Таблетка пiд язик — лежи й не дихай.

— А-бал-дeть!.. — наоднiй нотi тягне Алiса i раптом, помітивши за гуртом шестикласникiв мене, тим самим тоном каже: — Ба, Бетховен! Веслуй до нас. Кажуть, у тебе можна здерти задачу.

"Здерти задачу". Саме завдяки тому, що в мене завжди можна списати, ось уже мiсяць, як менi "височайше" дозволено приєднуватися до трiйцi iнтелектуалiв пупо-елiти. Менi. Теж, власне, новенькому. Вiдтодi, як минулого року цей клас сформували з кращих випускникiв трьох четвeртих, я виявився першим новачком. У школi, де я навчався ранiше, я перемагав на шкiльних математичних олімпіадах, а в п'ятому класi навiть їздив з групою гуртка кiбернетики станцiї юних технiкiв до Києва на ВДНГ. А потiм менi знайшлося мiсце в шостому "А" цiєї школи, кращому з чотирьох шостих, якого офiцiйно називали "перспективним", неофiцiйно — "показовим", а учнi й батьки двох iнших шостих — iз заздристю називали "престижним". I це в престижнiй "фiзико-математичнiй" школi!

Зустріли мене тут по-рiзному. Бiльшiсть хлопцiв i дiвчат одразу змирилася з моєю

появою, деякі навіть запропонували дружбу. Проте виходило так, що атмосферу в класі визначали не вони, а трійця пупо-еліти, яка відразу настроїлася щодо мене вороже.

Як ця трійця потрапила до класу "перспективних" — це для всіх нас так і залишиться загадкою. Вчилися пупоелітівці посередньо, ніяких особливих здібностей не виявляли, вчителям одверто хамили, до однокласників ставилися зверхньо, оскільки справді вважали себе елітою.

Чому вчителі намагалися не помічати всього цього? Ні, справді, чому? Цікаво, чи знайдеться в тітчиного Песталоцці відповідь і на це запитання?

Ну а щодо "Бетховена", то це мені Владислав Дмитрович, учитель фізики, услужив. Є таке хобі в цієї людини: відшукувати всілякі несподівані порівняння. Хобі як хобі. Невідомо тільки, чому через нього повинен потерпати Вадик Вірич. Якось, спостерігаючи, як я розв'язую біля дошки задачу, Владислав Дмитрович раптом вигукнув: "Колеги (а колегами він називав навіть продавців сусіднього гастроному), коли я дивлюся, як Вірич мудрує над формулою, мені здається, що він створює симфонію. Ні, ви уважніше, уважніше!.. Можливо, перед вами майбутній Бетховен від фізики".

Вже й не знаю, наскільки взагалі правомірне таке визначення: "Бетховен від фізики", але, чесно кажучи, воно мене тоді анітрішечки не образило. Навпаки, я навіть пишався. Та тільки до того часу, поки не почув од Глудова: "Ну ти, Бет-хо-вен!.. Закрий свій рояль і надалі не висовуйся! Бачили ми таких "ін-телек-туалів"!" Не побилися ми тоді тільки тому, що між нами постала Зойка Золотенко.

"Знаєш, Глудов, — стиха проказала вона. — Коли я слухаю твої відповіді на уроках історії або літератури — мені стає моторошно. Будь— які найсвятіші поняття, до яких ти звертаєшся, чомусь починають здаватися фальшивими. їм перестаєш вірити. Ти не знаєш, чому це так? Чому все, до чого ти встиг доторкнутися, одразу хочеться довго відмивати? З милом".

Відтоді, чуючи від Глудова чи від котроїсь із "джинсових дівчаток", оте "Бетховен", я мимоволі стискаю кулаки. І вони бачать це. Але моя стриманість лише додає їм нахабства, бо здається їм безсиллям.

— Не давай їй списувати, — просичала Неля Ковальчик, що сиділа зі мною на одній парті. — Тежмені пупо-еліта! Корчать із себе...

— Змушений засмутити, — ввічливо відповідаю Алісі, — сьогодні у нас у класі "день закритих зошитів".

— І що це означає? — взялася в боки Аліса.

— Це означає, що кожен одержуватиме оцінку за ті задачі, які розв'язав сам.

— Ов-ва! Виходить, списувати можна тільки Ковальчик? Для неї "днів закритих зошитів" не існує? Ну-ну, побачимо, чи довго ти протримаєшся в цьому класі. Жорко, кинь і ти свої п'ять копійок...

— Слухай, Бетховене, — перевальцем підійшов до мене Глудов. — Будеш псувати дівчинці настрій... — торкнувся двома пальцями мого підборіддя, але я різко відбив його руку ребром долоні. Удар був сильним, я побачив, як у Жорки зблідло перенісся, і

він відсахнувся, чекаючи, що кинеся в бійку.

— Неінтелігентний ти чоловік, Глудов. А щодо списування... домовились раз і назавжди. Адже я знаю, що в Аліси потім завжди списуєш ти.

Я вже казав: можливо, той день зовсім не запам'ятався б мені, якби не подія, котра одразу змінила життя всього нашого шостого "А".

Сусідні класи вже втихомирювалися, сидячи за партами, тільки наш усе ще вирував біля дверей, чекаючи вчительку англійської. І тому, коли в кінці коридору замість "Леді Макбет", як ми називали "англійку", з'явилася ця вродлива чорноволоса дівчина, всі одразу помітили її і притихли.

Нова вчителька? Та ні, стрижка якась аж занадто хлоп'яча. Може, це в десятому з'явилася якась новенька?

— А-бал-деть! — враз забула про несписану задачу Аліса, з заздрістю оглядаючи високі модні чобітки незнайомки, яка, не поспішаючи, величаво, майже з королівською гідністю наближалася до класу.

Висока, ставна, дивовижно вродлива... А ця бездоганно поставлена, вишукана якась, хода!.. Одначе загальна увага не тільки не спантеличила дівчину, а здається, навіть не кинулася їй у вічі. Спокійно підійшовши до гурту, незнайомка поставила на підвіконня свого шкіряного дипломатика, зиркнула на годинничок-кулон і тільки тоді сповільнено роззирнулася.

— Вадик Вірич — це ти? — раптом досить різко і безцеремонно запитала мене. Саме мене.

Дівчина була одного росту зі мною, але тієї миті вона зуміла подивитися на мене так, ніби виявилася на дві голови вищою. Та хоча поводитися вона аж занадто самовпевнено, я помітив, що блакитно— сяйливі очі її якось по-змовницькому всміхнулись мені.

— Ну, Вадик... — нашорошено відповів я, не маючи сили відвести погляду від її очей.

— Женька Гайдученко, — відрекомендувалась вона дещо ввічливіше. — Таким я тебе й уявляла, — оглянула мене поглядом тренера, який прикидає: зараховувати цього слабака до збірної школи чи ні. — Ну, показуй, де сидиш? Сподіваюсь, ти не проти того, щоб я підсіла до тебе.

— Ба, но-вень-ка? — враз постала між нами Майка. — І звідки ж ми такі: Париж під стріхою?

— Сталася помилка, мадам. Наскільки мені відомо, в цей шостий новеньких давно не приймають, — промурчала Аліса. — Але можемо познайомитися.

— Якщо з вами захотять познайомитися, мадам, вас обов'язково покличуть, — мене вразило, як спокійно і просто проказала це новенька. Не погордливо, не виключно, а спокійно, ніби аж доброзичливо. Мабуть, тому "джинсові дівчатка" не одразу й збагнули, що сталося. А збагнувши, очманіло Perezирнулися. Ні, пози, в яких вони позавмирили після цього, жодному описові не піддаються. Це потрібно бачити на власні очі.

— А-бал-деть! — тільки й спромоглася вимовити Аліса, але вже тоді, коли Женька, здається, й забула про її існування.

— То де наша парта? — запитала вона, входячи слідом за мною до класу. І голосно, владно додала: — Від сьогодні дружитимемо. Не проти?

— Так, але... Розумієш... — розгублено промимрив я, знічуючись під поглядами однокласників. Хто зможе пояснити їм, чому новенька підійшла саме до мене? І чому дружити — ось так, у присутності всього класу — пропонує лише мені? — Біля мене зайнято.

— Нехай тебе це не хвилює, — підійшла Женька до моєї парти. — Чудове місце. Мені подобається. — Вона вередливо, двома пальцями взяла дипломатик Нелі, і переставила його на задню парту.

— Але ж тут... Я не знаю... Цей дипломат... Це несправедливо... — геть розгубився я, проте Женька просто не звертала на мене уваги.

Тепер уже в коридорі не лишилося нікого. Всі були тут, всі дивилися на мене й новеньку. На хвилину в класі запанувала неймовірна тиша. Від якої аж шибки дзвеніли.

— Що-що?! — першою схаменулася Неля, знервовано зриваючи з перенісся великі димчаті окуляри. У класі казали, що окуляри вона почала носити ще тоді, коли лікарі не радили робити цього, — мабуть, для солідності. Але це могли й вигадати. А що в класі Ковальчик одверто недолюблювали — за підлабузництво, демагогію і прагнення будь-що домогтися визнання її кращою ученицею класу — то це вже не вигадки.

— Сядь на вільне, крихітко, — незворушно подарувала їй Женька і, діловито відкривши свій дипломатик, виклала звідти підручник з англійської, зошит і модерну, в золотій оправі, авторучку.

— Мені подобається сидіти тут.

— Амені не подобається, що ти сидиштут. Повернися на те, на яке тебе посадила класний керівник. — Вона видобула пакетик жувальної гумки; і, розірвавши його, половину кубика віддала мені. — "Англійку" звать Іриною Федорівною на прізвисько "Леді Макбет"? — На Нелю вона вже не звертала жодної уваги.

— Від кого дізналася? — встиг здивуватися я, перш ніж у дверях з'явилася сама Ірина Федорівна.

Всі кинулися до своїх парт, і тільки Неля залишилася стояти біля тієї парти, за якою досі сиділа. Всі бачили це і напружено чекали, що буде далі.

Як на те, вчителька не одразу й завважила, що в класі новенька і що Ковальчик виявилася без місця. Вона по-англійському привіталася, мовила: "Сідайте", сіла сама, відкрила журнал і заходила щось там писати.

— Це ж треба! — увірвався в цю класну буденність писклявий голос Жорки Глудова, який уже скинув із себе маску лорда і знову ставав тим, ким він був насправді — клоуном-самоуком, першим нахабою й останнім ледарем. Мене завжди вражала ця його здатність перевтілюватися. У четвертому й п'ятому класах Жорка, кажуть, був справжнім нещастям учителів, але вже в шостому й учні, і вчителі змирилися з ним, як із неминучим лихом, якого не можна відвернути і якому неможливо запобігти. —

Нельку забули! Посадіть її, бо вона поскаржиться мамі.

— Що сталося, Глудов? — підвела голову вчителька. В школі вона працювала тільки перший рік, одразу після інституту. І, мабуть, тому, що була наймолодшою і найсором'язливішою серед учителів, від Жорки їй діставалося найбільше. А ми всі — теж негідники, чого вже там! — замість того, щоб якось допомогти їй, досить часто підхікіку— вали Глудову.

— Шана і повага, Ірино Федорівно, шана і повага, — вклонявся Жорка, стоячи за партою. — Я тільки хотів сказати, що краща учениця класу Неля Ковальчик нарешті навчилася відрізнити Манчестер від Ліверпуля, і не сяде, поки ви її не викличете.

— Справді, Нелю, чому ви?.. — почала Ірина Федорівна, і тільки тепер помітивши в класі новеньку, затнулася на півслові.

— Ірино Федорівно, — чітко, ніби відповідала завчений урок, проказала Ковальчик. — Моє місце зайняли. Я вважаю це несправедливим. Я протестую.

— Звичайно, звичайно, — аж тепер з'ясувала для себе ситуацію вчителька. — А хто ви така, дівчино? Ви що, новенька?

— Новенька, — ввічливо відповіла Женька по-англійському. І представилася. Я не все зрозумів із того, що вона казала далі, вловив тільки, що досі новенька навчалася у спеціалізованій школі з англійською мовою викладання. Та оскільки родина перебралася до цього району, тепер вона навчатиметься в нас. І що їй приємно познайомитися з учителькою англійської...

— Ось що таке спеціалізована школа! — враз просвітлила з лица Леді Макбет. — Послухайте, яка вимова! Як вільно...

— Говоріть, будь ласка, по-англійському, — ще ввічливіше нагадала їй Женька, щоправда, зашарівшись при цьому. Їй зовсім не хотілося, щоб учителька так протиставляла її класові. — Адже у нас урок англійської, правда? І давайте запропонуємо нашій відмінниці, — глянула на Ковальчик, — пересісти за ту парту, за якою вона сиділа два тижні тому. Класний керівник дозволила мені сісти з Віричем. На вільне місце.

Ми ошелешено стежили за цим діалогом. Усі розуміли, що в класі відбувається щось надзвичайне, проте ніхто не міг зрозуміти, що саме.

— Не треба... пропонувати мені... пересідати, — виклично проказала Неля, не чекаючи рішення Ірини Федорівни і гонорово закинувши голову, подивилася на вчительку. Щоб вона, перша учениця класу, і поступилася місцем якійсь там новенькій! — Мені подобається сидіти тут.

У класі всі знали, що Неля майже не готується до уроків. Два попередні класи вона закінчила з похвальними грамотами, і, мабуть, вирішила, що всі подальші п'ятірки заслужила авансом. Що ж до Леді Макбет, то вона була першою вчителькою, котра наважилася поставити Ковальчик спочатку трійку, а згодом і двійку. Довідавшись про це, наш класний керівник Ганна Степанівна вжахнулася: "Моїй кращій учениці! Це якесь прикре непорозуміння". "У кожного класу є своя гордість. Так от, гордість шостого "А" — Неля Ковальчик", — заявила вона згодом "англійці". І мовлено це було

один-на-один, коли вони залишилися удвох у пустому класі. Ганна Степанівна й досі, напевне, вважає, що ніхто цього не чув. І помиляється: цілком випадково їх підслухала Яна Задорожнюк. А що почує Яна, про те негайно дізнаються учні трьох поближніх шкіл. Ну а далі... далі (як похвалялася вже сама Неля) Ганна Степанівна "влаштувала Леді Макбет півгодинне виверження Везувію".

Однаке все це відбувалося колись. А зараз клас напружено мовчав і старанно крутив головами, переводячи погляд то на вчительку, то на Ковальчик.

— Гаразд, не будемо дискутувати, — зважилася англійка. — Пропоную такий компроміс: ти, Ковальчик, сідаєш поки що поруч Боча— рука, тобто, на те місце, на якому сиділа з початку навчального року. А потім, коли...

— І-ри-но Фе-дорівно, — ще вище підняла голову Ковальчик. — Я ні-ко-ли, — процідила вона крізь зціплені зуби, — чуєте: ні-ко-ли більше не сидітиму на одній парті з Бочаруком, цим "паном спортсменом".

— Ну-ну, ти, задавако! — пробурчав Валько. — Я з тобою теж не сидітиму. І взагалі, якщо по-справедливості, з Вадиком сиділа Зойка. А ти нахабно примусила її пересісти, збрехавши Ганні Степанівні, що Зойка сама попросила помінятися з нею місцями.

— Ти чув, що я казала таке Ганні Степанівні?! Чув?!

— Будь ласка, припиніть! — втрутилася вчителька, розгублено обводячи поглядом клас. — Я просто не знаю, як вийти зі становища. Ваш класний керівник хворіє. Але в понеділок вона з'явиться і тоді... А поки що ми втрачаємо час. Женечко, може ви все ж таки сядете за іншу парту? Ну, принаймні поки що...

— В будь-якій іншій ситуації, звичайно, сіла б. Але зараз — пробачте... Тут уже справа принципу. Це Ковальчик повинна сісти на своє місце. Щоб усе було чесно. А цим місцем я з задоволенням поступлюся тільки Зої Золотенко.

— А може, до Лесі Журавської? — все ще намагалася залагодити конфлікт Ірина Федорівна. — Навіщо ці дріб'язкові конфлікти?

— І до Журавської теж не сяду, — пихато відповіла Неля.

— Тоді так, — підвелася староста класу Наталка Міхова. Реальним лідером нашого класу Наталка так і не стала. Хоча старостою обрали її вже вдруге. Єдине, що нам по-справжньому подобалось в ній: Наталка вміла залишатися на диво спокійною і розсудливою. Завжди, у будь-якій ситуації. — Я пересяду до Бочарука. А Неля нехай сідає сюди. Адже вона справді обдурила Ганну Степанівну. Там Зоїне місце. Ну а Леся Журавська... просто чудова дівчина. Це всі підтвердять.

— Ось і сиди з нею, з "чудовою". Мазюлькою недовченою, — скинула брови Неля. — А я ніколи, чули, ніколи!..

— Але чому?! Так нечесно. Це несправедливо!

Навіть важко було з'ясувати, хто це вигукував. Мені здалося, що обурився одразу весь клас. І кричали хором.

Неля, здається, й не збиралася реагувати на наші вигуки. Тримавши дипломатик обома руками попереду себе, вона зверхньо дивилася поверх голови вчительки і мовчала. Було зрозуміло: Леді Макбет для неї більше не існує.

— Сідай до Жорки Глудова — і всі проблеми, — якомога спокійніше порадив я, почувавши і свою провину в цій несподіваній війні нервів.

— Сиди і слухай, — сіпнула мене за рукав Женька. — Не втручайся. Конфуз в благородном семействе. Щодня таке не побачиш.

— Думаєте, що коли я змовчую цьому клоунові, Глудову, на перерві, то це вже щось означає? — не мені, а всьому класові відповіла Неля. — Краще поясніть, як цей недолугий пігмей взагалі опинився в нашому шостому "А"?

— А-бал-деть! — сплеснула руками Аліса.

— Плебейша, — презирливо огризнувся Жорка. — "Ганно Степанівно, Ганно Степанівно, ви ж розумієте, що отримувати четвірку — це нижче моєї гідності!"

— Ось тепер я вже зовсім не розумію вас, Нелю, — знервовано зиркнула на годинник учителька. — Ми даремне втрачаємо час.

— Зате вас, Ірино Федорівно, я чудово розумію, — в'їдливо посміхнулася Неля. — А сидіти з ху-дож-ни-цею Журавською, або з цим клоуном — справді нижче моєї гідності.

— Що з тобою, Нелько?! — вражено запитав я, підводячись. Мені просто не вірилося, що чую все це від Ковальчик. — Навіщо ти так? їм же образливо чути... А ти...

— Можу повторити ще хоч сто разів! Тому що звикла говорити в обличчя все, що думаю про людину.

— Говорити комусь усе, що думають про нього, здатні тільки вкрай невиховані люди. Або ідіоти, — відповів я. — Всі інші пам'ятають, що вони живуть у цивілізованому суспільстві. В якому треба шанувати і щадити одне одного. Але ж ти вихована...

— А чому ти не обурюєшся, що тут ображають мене?! Чому ви всі заступаєтеся за новеньку, за цього, — кивнула у бік Бочарука. — За будь-кого, тільки не за мене?!

— Ні, справді, Нелю, — увірвався терпець Ірині Федорівні. — Я розумію: ситуація конфліктна. Але поведишся ти сьогодні не кращим чином. Такі оцінки, такі висловлювання...

— А вона завжди так поводить, — озвався Льонька Запорожчен— ко, який досі зберігав олімпійський спокій. Клас одразу притих. Чомусь завжди виходило так, що коли починав говорити Льонька, клас замовкав. Він не обіймав у класі жодної громадської посади, не був ні найсильнішим, ні відмінником. По суті він "ніхто" був. І, водночас, виявлявся справжнісіньким інкубатором ідей, бо майже всі цікаві за— думки, які тільки виникали в шостого "А", належали Запорожченко— ві. — Вона давно такої думки про кожного з нас. Женька, звичайно, теж не права...

— Не треба, Льонько, — мене здивувало, що новенька знає його ім'я. — Щоб не роздмухувати цей конфлікт, я сяду біля Бочарука. Якщо він, звичайно, не заперечує. — І, швидко зібравши свої речі, ввічливо сказала Нелі: — Сідай, крихітко.

Першим розсміявся Бочарук. За ним ще дехто. Всі знали, що цим "крихіткою" полюбляла звертатися до своїх однокласників сама Неля Ковальчик.

— Ну, гаразд, — припечатала долоню до столу вчителька. — Хто піде відповідати урок? Ми з вами й так втратили чимало часу. Майже зірвали урок.

— Ні, чомуж? — заперечив я. — Ми його не зірвали. — Я сказав це не для

вчительки, і не для Ковальчик. Це було продовження моїх роздумів, тільки тепер уже вголос. Я розумів, що мала на увазі Женька, говорячи про "конфуз в благородном семействе". — Навпаки, урок відбувся.

— Атож, — докинув Льонька. — І головне, поза розкладом.

З

Далі урок англійської проходив на диво спокійно. Ірина Федорівна викликала новеньку, і Гайдученко, хоча вона й не готувалася до уроку, досить легко прочитала текст, пояснила правило і ще відповіла на кілька запитань учительки. І знову ми були вражені.

Так у класі англійську не знав ніхто. Та й відповідь Женьки була непоганим повторенням пройденого матеріалу.

— Чудово, просто чудово, — всміхалася Леді Макбет, виставляючи новенькій п'ятірку. — Нарешті в класі з'явилася учениця, яка по— справжньому цікавиться моїм предметом.

Почувши це, Неля Ковальчик тільки знервовано пересіпнула плечима. Вона сприйняла це як зраду.

— Нічого, — погрозово прошепотіла вона, скося зиркаючи на мене. — Завтра моя мама приведе сюди піврайвно. — І нехай вони розберуться, звідки тут новенькі, чому так поводяться, і взагалі, що в цьому "цирку Шапіто" відбувається. А ти... Теж мені, джентльмен! Ти ж міг прогнати її...

— А Зойка вважає, що міг прогнати тебе. Хіба сама ти повелася з нею по-товариському?

— Закохався в цю сіру конячину — так і скажи, — знову в'їдливо прошепотіла Неля. — Хто вона така, що ти її жалієш?

Я не відповів. На перерві мені хотілося пересісти за іншу парту, щоб Ковальчик залишилася одна. І, здається, всі, в тому числі Зойка і новенька, які почали триматися разом, чекали, що я поведусь саме так. Але хіба я не розумію, як нелегко Нелі пережити це "вигнання з відмінницького Олімпу"? Їй, немилосердно самолюбивій. Отож я залишився сидіти за своєю партою тільки з милосердя до Ковальчик. Ну а в Зойку я, звичайно, не закохувався. Вона давно дружить з хлопцем з іншої школи.

— І все-таки не збагну, навіщо ти все це заварила? — наважився я підійти до Женьки Гайдученко аж під час останньої перерви. — Тільки тому, що хотіла провчити Нелю? Але від кого ти знаєш про все, що в нас відбувається?

— Ось про це поговоримо згодом, — спокійно відповіла Женька. — Не заперечуєш?

— Але знай, що поводишся ти зараз не краще, ніж Неля і уся наша "пупо-еліта".

— Нарешті й суддя знайшовся. Я, серденько моє, поведжусь так, як мені хочеться. — І, насмішкувато глянувши на мене, Женька пішла коридором до сходів, що вели на перший поверх.

Так вона й залишилася тоді для мене загадкою. Та й для всіх інших — теж. Може, тому клас одразу розбився на групки, які по— змовницькому перешіптувалися, обурюючись, підсміюючись та висловлюючи найнеймовірніші припущення.

— Що це за фронтова подруга завелася в тебе? — насмішковано поцікавилася Аліса, щойно я випадково опинився поблизу пупо-еліти, що зайняла своє звичне місце біля вікна навпроти дверей нашого класу.

— Це ти про кого?

— Та все про неї ж, про новеньку.

— Я теж її вперше бачу.

— Театр тепер не в моді.

— Нічого, ми ще влаштуємо їй цирк Шапіто, — зумисне голосно, погрозливо мовила Неля, що якимось дивом зуміла залагодити конфлікт із Жоркою і тепер міцно трималася "пупо-еліти". — Якась мим— ра з підвороття — і та встановлюватиме тут свої порядки!

"І все ж таки дивно, що вони так швидко помирилися, — вражено подумав я. — Невже пробачили одне одному всі кривди, аби тільки об'єднатися проти новенької?"

— Не беріть дурне в голову, дівчатоньки, — напучував своїх підлеглих Жорка, прикриваючись великими темними окулярами з наклейками на обох скельцях, наче за забралом. — Не знаю, з якої планети цю новеньку закинули і хто її проти нас настроїв. — Але факт є факт: вони не розуміють нас — ми не розуміємо їх. І навряд чи колись порозуміємося.

— А що вас так обурило? — наважуюсь я. — Поведінка Женьки? Тоді давайте одверто. Як поводитесь ви самі? Спеціалізована фізико— математична школа. Як ви сюди потрапили? Вас цікавить фізика або математика? Вас взагалі що-небудь цікавить з того, що ми вивчаємо на уроках? Ви не вчитеся самі і заважаєте всім іншим. Ви заважаєте класові бути класом.

Жорка дивився на мене, наче на лютого ворога, й ошелешено мовчав. Досі я ніколи так рішуче проти нього і всієї пупо-еліти не виступав.

— Ні, ви бачили таке? — ехидно посміхнулася Неля. — Ще один бунтар-самоучка. Голос у нього прорізувся. Як у месії посеред пустелі. А ви ще й хотіли запрошувати цього "механіка з буксира" у свій недільний рок-клуб.

— Ну й "механік з буксира", — відрубав я. — Що далі? А ваш снобістський "недільний рок-клуб" мене просто не цікавить.

Не знаю, як там стосовно "вони" і "ми", але те, що відтоді я завжди пам'ятав, що існують вони, тобто команда Жорки, і я — то це безсумнівно. І тепер частенько ловлю себе на думці: "добре, що в нашому класі з'явилася Женька. Відтоді Жорці Глудову, цьому, як назвав його Льонька, "чорному лідерові", живеться не так спокійно, як до її появи. А головне, у нас з'явився ватажок, який ні в чому не поступався самому Жорці і з яким ми могли протистояти всій цій пупо-еліті".

V. Женька Гайдученко

1

Щоб уже закінчити з історією моєї появи в школі, я змушена дещо додати до того, що розповів Вадик. Справді, трійця Глудова сприйняла мою появу і мою поведінку так, ніби мене підсадили до їхнього класу прямо з "літаючої тарілки". Вже й не пригадую:

запитував хто— небудь із них, чи я, бува, не звалилася з неба. Проте, відхворівши свій лікарняний, класний керівник Ганна Степанівна сприйняла мене саме такою — "небесною". Знали б ви, як безнадійно вона розчарувалася мною.

— Навіть припустити не могла, що ваша донька здатна так поводитися в класі! — схвильовано проказувала вона, переповідаючи моїй матері жахливу історію мого знайомства з шостим "А". — Ви вже даруйте, Кіро Іванівно, але досі мені здавалося, що учениця престижної англomовної школи має бути значно вихованішою. Значно, ви розумієте мене?

— А вона... значно, — розгублено й наївно якось виправдовувалася моя мати. — Вона, знаєте... завжди за справедливість...

— Може, й так, може, й так. Одначе виходить це в неї якось аж занадто войовниче.

Як на те, ми з Ганною Степанівною живемо в одному будинку, в одному під'їзді, а її квартира знаходиться якраз під нашою. Чесно кажучи, таке сусідство з класним керівником мені ні до чого. Та й кого це втішить? Що б у класі не сталося — того ж таки дня все стає відомо батькам. Але нічого не вдієш. Тільки-но ми переїхали до цього будинку, матері одразу ж порадили звернутися до Ганни Степанівни, щоб вона зарахувала мене до свого класу. І Ганна Степанівна сама ходила до директора школи. І зарахувала. Не дивно, що тепер матері дуже не хотілося, аби вчителька розчарувалася в мені (про те, що ми теж здатні розчаруватися в учителях, дорослі чомусь не замислюються).

Вже навіть не знаю, про що вони там далі говорили, бо, пам'ятаючи, що підслуховувати розмову дорослих нечесно, я подалася у двір. Але, мабуть, ніякої згоди щодо рівня моєї вихованості вони так і не дійшли, тому що ввечері Ганна Степанівна несподівано зателефонувала матері і попросила, щоб я зайшла до неї "на кілька слів".

— Тільки, Женечко... Я тебе благаю... Не забувай, що ти розмовляєш з класним керівником, — безнадійно напучувала мене мати, геть забувши, що я "значно вихованіша". — Пам'ятай, що в цій школі тобі ще треба буде закінчувати принаймні два класи — восьмий, і дев'ятий.

— Не хвилюйся. Я поводитимусь, як на дипломатичному прийомі, — з сумом пообіцяла я, даючи собі слово не розчаровувати ні матір, ні вчительку.

— Сумніваюсь, що ти здатна на це, — зітхнула мати. — Як і твій батечко, ти ніяк не можеш зрозуміти, що цивілізоване суспільство існує тільки завдяки розумним компромісам.

— Ти втокмачила мені цю істину ще в дитячому садку. В "повзунковій" групі.

— Тоді поясни, навіщо тоді здалося сідати за одну парту з цим хлопчиськом. Адже в класі було кілька вільних місць.

— З принципу. Ти забуваєш, що цивілізоване суспільство існує ще й завдяки принципам.

— Начиталася, бідна дитина, — пробурчала мати вслід мені.

— Можливо. Але почувши від Зойки, що там у них у класі відбувається, я вирішила кинути цій пупо-еліті виклик. І ми ще побачимо, чи їм і далі так само весело

житиметься у класі, ніж досі.

— Ах, он воно що! Отже це виклик, — полегшено зітхнула мати. Ніби це пояснення одразу знімало всі проблеми конфлікту, що виник між її донькою і частиною класу. — А може не варто було кидати його... цей виклик?

— Його кинуто! — рішуче заявила я. І звідки тільки береться в мене в останні дні ця рішучість?

Дозволивши сісти за одну парту з Віричем, Ганна Степанівна, звичайно, була впевнена, що я переговорю з Нелею (я запевнила в цьому вчительку) і та повернеться на своє місце. Але я "поговорила" з нею по-своєму. І не тому, що дуже хотілося сидіти з Вадиком. Ми й познайомилися з ним тільки тоді, в класі, під час отієї сутички. Зате Зойку Золотенку я знала давно, ще й по секції художньої гімнастики міського Палацу піонерів. Вона й тоді чимало розповідала про свій клас. А тепер, дізнавшись, що навчатимуся в їхній школі, виклала все, що накупіло на душі. І про Жорку Глудова, і про всю класну пупо-еліту, про "непотоплювану відмінницю" Нелю Ковальчик, котра примусила подругу пересісти на інше місце, щоб тільки мати змогу постійно списувати у Вадика Вірича.

Та найбільше мене вразило ось що: з її розповідей виходило, що 6-А виявився безсилий проти "пупо-еліти", яка робила що їй заманеться, створюючи в класі просто-таки нестерпну атмосферу. А класний керівник вдавала, що нічого не відбувається, що її "зоряні школярики" — це вона так називала своїх учнів — чемні, виховані і живуть, втішаючись своїм щасливим дитинством. Ще б пак: ні в останній чверті минулого навчального року, ні зараз, за половину вересня, в класі не з'явилося жодного невстигаючого! Одне слово, все гаразд, всі задоволені. Недарма Зойка і Леся Журавська, та геть усі, кому тільки випадало говорити в моїй присутності про Ганну Степанівну, були впевнені, що їхня класна — талановитий, добрий, а головне, "помірковано вимогливий" педагог.

Може, так воно насправді й було. Однак мені особисто здалося, що вона живе у своєму, вчительському світі, а клас — у своєму, учнівському. І якщо ці два світи й сполучаються між собою, то хіба що якоюсь там педагогічною "чорною діркою", наче сусідні галактики. Це якщо "чорною діркою" вважати наш багатостраждальний класний журнал. А ще в мене склалося враження, що ця літня вчителька з лагідними, вічно всміхненими очима й досі оцінює школяриків за тим шаблоном, якого витворила для себе колись-там, у шістдесяті роки, в пору своєї молодості. Вона й не помітила, що й школа, й учні стали іншими, начитанішими, ерудованішими, та, водночас, розкутішими у своїх поглядах і діях. А ще... недовірливішими. Ну а щодо невихованості й нахабства, то нахаби на зразок Жорки Глудова та Майки То — карчук, існували, мабуть, в усі епохи. І все ж таки, все ж таки... Наша Ганна Степанівна дуже погано уявляє собі, які ми насправді, її "зоряні школярики" з шостого "А".

Все це, — дуже делікатно, звичайно — я намагалася пояснити Ганні Степанівні. Потім своє бачення престижного класу виклала й Зойка Золотенко, яку вчителька теж запросила на цю розмову.

Вчителька вислухала нас напрочуд спокійно. Хоча те, про що ми говорили, повинно було дуже й дуже стурбувати її. Та досить скоро я впіймала себе на тому, що починаю розуміти причину дивного спокою. Вислуховуючи нас, Ганна Степанівна не так з'ясовувала для себе ситуацію, що склалася в класі за час її хвороби, як придивлялася, пізнавала нас самих. Я весь час не могла позбутися відчуття, що з кожною фразою, мовленою про наших однокласників, учителька дізнається щось надзвичайно цікаве (і можливо, не зовсім приємне для нас) і про мене та про Зойку. Це відчуття поступово остуджувало мене, примушувало ставати мовчазнішою і, зрештою, замкнутися в собі. Хоча зі мною таке трапляється надзвичайно рідко. В моїй присутності будь хто може почуватися невпевнено, але щоб розгубилася і знітилася я!.. Принаймні так вважає моя мати. А вважає тому, що не вміє уважно вислуховувати. Як це вдається Ганні Степанівні.

— Знаєте, я не впевнена, що все виглядає аж так трагічно, як це уявляється вам, зоряні мої школярики, — стиха мовила класний керівник по тривалій паузі, яка засвідчила, що красномовство наше вичерпане до останньої межі. — А ви теж не повинні трагізувати ситуацію.

Ганна Степанівна пригадала щось своє і замислено всміхнулася. Усмішка в неї була чарівна. Молодила її років на двадцять. Вже на чому на чому, а на усмішках я, здається, тямлюся.

Ми сиділи за столом, що стояв посеред кімнати з ущерть набитими книжковими полицями замість стін. Ясна річ, стіл виглядав безнадійно старомодним. Мереживна скатертина на ньому і старовинна ваза з пастушкою на рапатому боці — теж. Зате він був... круглим! І почувалися ми за ним на рівних, наче дипломати на важливих переговорах.

— Але вважати, що в класі все гаразд, ми теж не можемо, — невпевнено якось проказала Зойка. Несподівана реакція вчительки збила її з пантелику.

— І все ж таки нічого особливого не станеться, — всміхнулася вчителька. А була мить, коли здавалося, що ми остаточно переконали її: в класі діється щось надзвичайне, клас морально гине. — Ось побачите. Одразу після інституту мене "нагородили" п'ятим класом. Повірте, тоді мені здавалося, що жахливішого класу не можна й уявити собі. Та що там! Я була майже переконана, що то якийсь лихий чоловік навмисне зібрав найпослідущих непослухів з усього міста і звів у мій п'ятий "В". Щоб убити в мені любов до школи, до самої професії педагога. Що тільки я не вигадувала, до яких педагогічних прийомів не вдавалася! Все дарма. І в шостому вони анітрішечки не змінилися. І в сьомому — теж. Тільки у восьмому я нарешті пройнялася довірою до них. Тільки у восьмому, здається, завоювала сякий-такий авторитет. А тепер ось гляньте сюди... — Вона відчинила секрети і видобула звідти товстий альбом. На золотавій пластинці, закріпленій на ньому, було вигравірувано: "Мій перший 5-В". — Розпікаючи своїх учнів за поведінку і двійки, я сотні разів переконувала себе і їх, що нічого путнього з них не вийде. Проте не здавалася. Не здавалася, ось у чому річ. Не тільки їх намагалася вчити, але й сама вчилася. Не тільки їх виховувала, сама перевиховувалася.

— Ганна Степанівна зітхнула, помовчала. Відкрила альбом. — А тепер, ось уже впродовж двадцяти п'яти років, збираю вирізки з газет, листи, афіші... Одне слово, все, що здатне хоч якось характеризувати отих моїх перших п'ятиклашок. До речі, ось вони всі. Це в мене одна-єдина така фотографія.

Гурт хлопчаків і дівчаток у досить химерному, як на сучасну моду, одязі, що обступив молоду золотоволосу вчительку (виявилось, що в молодості Ганна Степанівна була досить вродливою — хто б міг подумати?) радше скидався на гурт безпритульних, або дитячу футбольну команду, що програла п'ять матчів підряд у першості з "дворового" футболу.

— Це ми сфотографувалися через тиждень по тому, як я стала класним керівником, — пояснила вчителька. — Як давно це було, — замріяно додала вона. І мені здалося, що зараз Ганна Степанівна з задоволенням повернулася б у клас до того її п'ятого "В".

Далі ми побачили ще кілька групових фотокарток: на березі моря, в турпоході, біля ялинки... Одначе там уже був не весь клас. А потім раптом з'явилися хлопці в курсантських шинелях, якийсь молодий чоловік в окулярах і в шапочці лікаря, капітан торгового флоту з дружиною, яка здавалася поряд з ним дівчиськом-підлітком, та симпатичним хлопчиком-товстунем на руках.

— Сьомка Вожченко... — замилувано прокоментувала Ганна Степанівна. — Давно не пише, халамидник. Але минулого року натрапила ось на цю замітку в обласній газеті. Суховантажний капітана Вожченка першим прийшов на допомогу норвезькому рибпромислу — ловику, що зазнав авари в Південній Атлантиці. Ось так. Приємно, правда? А в сьомому класі Сьомку Вожченка хотіли виключити зі школи — він мало не побився з учителем фізики, який образив на уроці Галинку Роднюк. Влетіло мені тоді за Сьомку. Цілий рік в най — безперспективніших проходила. На всіх зборах і нарадах про мене говорили, як про вчительку, котра "не усвідомила вагомості свого покликання". — Ганна Степанівна іронічно зітхнула і знову загадково всміхнулася. — Проте Сьомку я все ж таки відстояла. От тільки примусити вчителя вибачитися перед Галинкою так і не зуміла. Хоча неправий був саме він, учитель.

— Ну а Галинка?.. Де вона тепер? — лиш на якусь мить випередила мене з запитанням Зойка.

— Та оце ж вона і є, наша Галинка Роднюк, — показала вчителька на дружину капітана. — І теж ціла історія. Одразу після десятого Семен і Галинка вирішили побратися. Батьки, природно, сполошилися. Галин — чин батько навіть узявся за ремінь: ранувато, мовляв. Треба вчитися. От ці двоє й прибігають якось увечері до мене. За порадою. А я... Ну що я? Сама ж тоді ще була незаміжньою, хоч давно час було. Розумію, що як педагог повинна відмовити їх: "Послухайтеся батьків, не поспішайте, повчіться, набудете професії, тоді вже й про сім'ю подумаете..." Розумом усе це я, звичайно, розуміла. А серце щемить: раптом життя їх складеться так, що шляхи розійдуться? Раптом потім доля не зведе їх? Тому й сказала: "Послухайтеся мене, мої зоряні школярики: робіть так, як вам серця підказують. Одне тільки пам'ятайте: щастя завжди приходить в парі із труднощами. Отож будьте готовими до

них".

Потім і батьки, і колеги докоряли мені за це напутнє слово. Були впевнені, що я могла переконати їх не поспішати, не робити дурниць. Е, та що згадувати?.. Як би там не було, а через два дні мої школярики подалися до якоїсь родички в Миколаїв і невдовзі, щойно Семен став курсантом морехідного училища, побралися. Тепер у них троє дітей. Сама Галинка — це вона писала листи — про щастя своє і слова не мовила, проте я впевнена: вони щасливі.

Так, одну за одною, вчителька прокоментувала всі інші фотокартки. І коли перегорнула останню сторінку, мені здалося, що це закінчилася якась захоплююча книга — книга буття зоряних школярників із п'ятого "В".

— Щоразу, коли мені починає здаватися, що клас, який я веду, — найгірший, найнеслухняніший з усіх класів школи, я гортаю альбом. Гортаю, згадую... і поступово до мене знову повертається віра в мій клас. Ото ж хочу, щоб і ви теж час од часу згадували цей скромний альбом.

— А давайте принесемо його в школу. І погортаємо разом, під час виховної години, — запропонувала я.

— Гадаєте варто зробити це? — замислено всміхнулася Ганна Степанівна.

— Хіба ні?

— Можливо, й треба принести. Але тоді Вадик Вірич матиме повне право звинуватити мене в "нав'язуванні стереотипів". Або ще в чомусь. Адже він у нас за "вільний розвиток особистості, без будь— яких наслідунків"...

— Ну з Вадиком ми ще поговоримо, — дещо запізнило додала Зойка, бо теж чомусь задивилася на мене.

— Ну що ви? Що ви? — погладила нас обох учителька. — Не варто вдаватися до цього. Вадик — це ж особистість. Втім, як і кожен із вас.

"Невже і Жорка Глудов — теж?" — із жахом подумала я, проте дипломатично промовчала. Не хотілося псувати Ганні Степанівні настрій.

Після гостин у вчительки я подалася проводити Зойку. Вже геть звечоріло. Хмари нагадували почорнілі айсберги, що давно відкололися від Антарктиди і, гнані осінніми вітрами, дрейфували в напрямку Південної Африки. А зорі, що ледве проглядалися поміж ними в глибині піднебесся, здавалися вогниками ілюмінаторів якихось космічних кораблів. Щоб утвердити мене в цьому припущенні, вони ще й кібернетично підморгували нам.

— Азнаєш, — стиха проказала я, зіщулюючись у своєму тоненькому светрикові, — Ганна Степанівна значно добріша, ніж це мені здавалося досі. Дехто вважає, що вона просто "застаріла" для сучасної школи, відстала від життя, не здатна зрозуміти нас. Насправді все не так. Це ми ще не доросли, не довиховалися до її доброти.

— Може, й не довиховалися. А все ж таки сучасна вчителька повинна бути іншою.

— Чому іншою? Ну чому іншою?! Згодна, оте її "зоряні школярики" — зайве, сюсю. Але ж у кожного свої дивацтва, і взагалі...

— А я вважаю, що сучасна вчителька мусить бути не такою, — з несподіваною

категоричністю перебила мене Зойка.

— Тоді — якою саме?

— Якою? — надовго задумалася. — Передусім... сучаснішою.

— Але сучаснішою, але такою ж доброю, як Ганна Степанівна, — додала я, не бажаючи сперечатися.

2

Наступного ранку я вирушила з дому з таким почуттям, ніби зважилася на великий подвиг. Насправді ж увесь мій подвиг полягав у тому, що примусила себе йти до школи. Хоча з задоволенням закинула б портфель і подалася до фортеці. Або до наших острівців, що складали цілий "лиманний" архіпелаг.

Як не дивно, раніше, до того, як ми перебралися до цього селища, я побувала в ньому тільки двічі, та й то проїздом, коли виїжджали усією сім'єю на природу. І тепер мене весь час не полишало відчуття, що ми переїхали до іншого, зовсім незнайомого мені міста. Яке тепер я поступово відкриваю для себе. Кожну вуличку, кожну стежину, що в'юниться поміж побережними пагорбами, сплітаючись у дивне мереживо, ніби хтось заповзвся випрясти з цих жовтих, брунатних та сіро-бурячкових стежин величезний килим приморського степу — відкриваю і пізнаю.

Бредучи до школи, я пробувала уявити собі, що мене там чекає. Найвірогідніше — Хронічна Відмінниця прийде зі своєю "пробивною" мамусею, і та влаштує в школі, як кажуть у нас, "невеличкий провінційний землетрус". Не менш імовірно й те, що її мама наскаржиться по телефону. Тоді мене викличуть до директора — опасистого, геть лисого, по-боксерськи м'язистого і, як на мене, досить похмурого чоловіка, і в поставі, і в мові якого — різкій, командирській, було дуже мало чогось такого, інтелігентно-вчительського. Не знаю, як хто, а я навіть трішечки побоювалася його. Невже на директорів навмисне підбирають таких людей, щоб сам вигляд їх навіював на бідних учнів почуття якогось неусвідомлюваного страху? Чи принаймні остраху? А що, в цьому щось є.

А ще мені досить виразно уявлялося, як пупо-еліта негайно ополчиться проти мене, на кожному кроці намагаючись хоч чимось допекти, дошкулити, принизити. Не думаю, щоб це їм вдавалося легко й безкарно. Але скільки сил доведеться витратити на нікому не потрібну боротьбу!

Чекаючи найгіршого, я, природно, настроїлася на войовничий лад.

— Привіт, крихітко! — забіякувато вітаю Нелю Ковальчик, побачивши її в коридорі. — Сподіваюсь, сьогодні ти сама звільниш місце, на якому має сидіти Зойка. Щоб не псувати настрої і мені, і класному керівникові.

— Потрібен мені твій Вірич! — глузливо посміхнулася Хронічна Відмінниця. — Думаєш, не знаю, чого ти так в'їлася? Тобі самій хочеться сидіти біля нього.

— Мудро, крихітко, мудро. О, ватажок місцевої еліти! — всміхаюся Глудову, що виглянув із класу. — Носити такі дешевенькі окуляри, видаючи їх за фірмові, просто несолідно. Та вони вже давно й не модні.

— Тобі не здається, що ти занадто багато дозволяєш собі? — огризнувся Глудов. — І

знахабніла.

— Мені здається, що крізь це "нахабство" тобі варто подивитися на себе. З боку. Щоб побачити, як поводишся ти сам. І як сприймають тебе. Адже я тільки намагаюся показати тобі і всій вашій пупо-еліті, яка огидна ваша поведінка.

Почувши це, Глудов збагрянів.

— Давай поговоримо серйозно.

— З тобою? — манірно розсміялася я. — А по-моєму, нам нема про що говорити. Хоча, якщо справді серйозно...

— Давай відійдемо. Тут не дадуть розвернутися. До уроку десять хвилин. Устигнемо.

Я мовчки пристала на його пропозицію. Ми відійшли в кінець коридору. Туди, де, мабуть, шепочуться наші шкільні пліткарки. Або закохані. Не знаю, як тут, а в моїй 12-й кінець коридору тільки для цього й існував. Втім, останнім часом я почала помічати, що закохані заходять туди все рідше. Анжела Ягодзинська, яка вважалася у нас академіком з усього, що стосується кохання, якось пояснила мені, що тепер це не модно. Тепер усі нормальні люди освідчуються на квартирах, слухаючи модні диски. Або в кафе за морозивом. Як можна освідчуватися в коханні під гримотіння дисків? Або пожираючи морозиво? Уявляю собі, як би князь Андрій Волконський освідчувався за морозивом або за тарілкою супу (морозива тоді ще не вигадали) Наташі Ростовій? Жахливі настали часи!

Чекай-чекай, кажу собі. Побачимо, хто і в який спосіб наважиться освідчитись у коханні тобі? І чи наважиться взагалі? Щоправда, в п'ятому класі один хлопчина уже підсунув мені у щоденник записку. Саме ту, якої чекає кожна дівчина. Але, що вам сказати? Я нарахувала в ній вісім помилок! Вісім! Як можна серйозно ставитися до освідчення, в якому вісім кричущих помилок?! Може, я не звернула б на них уваги, якби той хлопець хоч трішечки подобався. Але ж, бачте, не пощастило.

— Чому мовчиш? — вирвав мене з роздумів голос Глудова.

— Говорити не хочеться. З тобою такого не траплялося?

— Зі мною все траплялося, — багатозначно всміхнувся він. — Тут Майка Токарчук розпитувала свою подругу, яка вчилася з тобою в одному класі. У тій вашій, 12-й. Виявляється, ти була кращою ученицею класу.

— Це має якесь значення?

— Звичайно, має. Адже це не просто клас. А клас англійської школи. Я чув, як ти говориш по-англійському. Вищий клас. Ми щонеділі збираємося в моїх знайомих. Такий собі недільний рок-клуб. Туди приходять хлопці і дівчата, які зуміють оцінити тебе. Не те, що в цьому караван-сараї. З ким тобі тут спілкуватися? З Зойкою? З цим матросом з буксира Віричем? Просто ти не встигла зорєнтуватися. А в нашій компанії знання англійської котирується.

— Ага, значить ти пишатимешся мною. Ти й Аліса Коронецька.

— Ну, досить, досить. Настроїлася проти мене і тепер не можеш перебороти себе. Коронецька, звичайно, дурочка. Але в компанії потрібні й такі. Щоб помітнішими були

особистості. Якщо в класі ти будеш заодно з нами, всіх цих "матросів з буксира" і "докерів" ми затиснемо так, що ніхто й не пікне.

— А що, є потреба затискати їх так?

— Є, — різко відповів Глудов. — Або ми, або вони. Ти ще багато чого не розумієш. Тому що досі не потрапляла в коло особистостей, інтелектуалів, людей, які знають собі ціну.

— Це ти про свою компанію? Цікаво, що ж там за люд такий зібрався... Дітки впливових батьків?

— Як тобі краще пояснити? — остаточно настроївся на серйозний лад Жорка. — Від того, яке становище в суспільстві посідають батьки, теж багато залежить. Але справа не тільки в цьому. Там підібралися хлопці і дівчата, які мають тверду мету, знають, чого вони хочуть, і вміють домагатися свого. Більшість із них старшокласники.

— Одне слово, еліта, — допомогла я Жорці. — Слухай, якщо вже такий одвертай зі мною... Чого хочеш домогтися ти, особисто ти?

— Про це потурбується батько. Працюватиму в його галузі. Інженер, головний інженер і так далі... Одне слово, все буде гаразд. Давай подружимося. В неділю запрошую до себе, цього разу збираються в мене.

— Який же принцип відбору до вашого "рок-клубу"?

— Ну, "рок-клуб" — то лише вивіска. Ширма. А відбір — особистість. Яскраво виражена індивідуальність, особистість...

— Як же це вам вдається визначити: хто "особистість", а хто ні?

— Що та — особистість — це одразу видно.

— Не говори таке, бо примушу повторити при всьому класі. І запишаюся. Тільки я тобі ось що скажу: якщо у вашій компанії всі такі "особистості" як та, Майка й Аліса, то мені поміж вами робити нічого. Якось проживу своє грішне життя, не належачи до вашої пупо-еліта.

— Ну, не знаю, як тебе переконувати.

— А чи варто?

— Але ти ще пошкодуєш.

— О, так!.. — голосом змученої Офелії проказала я. — Моїм терзанням не буде меж.

— Дивачка ти. Я ж пропоную чудовий варіант. Хороша компанія. Чудові слайди. Наймодерніші диски. До того ж, кожен із нас має якісь "кінці".

— Кінці?

— Що тутне зрозумілого? Маєзв'язки. Слухай, та де виховувалася?!

— У бібліотеці.

-Де?!

— Моя мата бібліотекарка. На щастя, ніякого відношення до вашої містечкової еліта не має.

— У бібліотеці!.. — хмикнув Жорка. — Воно й видно. Так от, про "кінці". В одного є доступ до дискотеки, там у нього знайомий дис— кор, другий може безплатно

провести на перегляд кінофільму, який ще тільки має вийти на широкий екран. У третього — японська апаратура і дядечко, який забезпечує його відеокасетами.

— Тоді — тим паче. Від мене ніякої користі вам не буде. Нуль, зеро.

— А знання англійської?

Я безтурботно розсміялася. Тієї ж миті пролунав дзвінок, і, мабуть, саме вчасно.

— Чекаю відповіді, — кинув Жорка на ходу. — По-ду-май...

— Ти її вже чув.

Ось так, з власної волі, я назавжди закрила перед собою двері у "вищий світ", в очолювану Жоркою Глудовим пупо-еліту нашого класу. І не жалкую про це.

3

Повернувшись зі школи, я застала вдома гостей: дядька Романа і його дружину — тітоньку Алевтину. Живуть вони в Одесі, навідуються до нас досить часто, але тільки на один день — вранці приїжджають і під вечір від'їжджають. Лише влітку іноді великодушно зводять заночувати. Ніби на дачі. Власне, навідується здебільшого тітонька Алевтина. "Щоб зробити приємне Кірошці", тобто, матері — пояснює нашим сусідам. Ну а дядько... Дядько, як завжди... супроводжує. Навіть не приховуючи, що він не сам по собі, а виключно... "при" тітоньці. Бо хоча тітонька й звертається до нього просто-таки помпезно: "мій адмірал" (про себе я так і прозвала його: "Мій Адмірал", у невідмінюваній формі), проте в її присутності Мій Адмірал не користується правом навіть дорадчого голосу. Ну а щодо його "адміральства"... О, адміральства Мій Адмірал... Це окрема історія.

За все своє життя дядько пробув моряком (та й то лише цивільним) усього два з лишком роки — я знаю це добре. А "зійшов" з корабля тому, що підкачало здоров'ячко. І тепер він працює в порту, тальманом (це щось таке, ніби обліковцем), проте весь час ходить у величезному кашкеті з товстим дашком і в чорній капітанській формі з нашивками на рукаві. Отож, на нашому кутку всі впевнені, що він неабиякий мореплавець. А коли хтось наважується засумніватись у цьому і починає розпитувати мене — я значуще відмовчуюся.

Де працює сама тітонька Алевтина, я так до пуття і не збагнула. Про себе розповідати вона не любить. Якщо ж настає час розважити господарів, починає переповідати одну з безлічі історій, яка трапилася з Мій Адміралом під час дволітнього "ходіння на Сінгапур". Проте сам дядько не переповів жодної із цих історій, і я сумніваюся, чи він взагалі знав хоча б одну з них до того, як її розповіла тітонька.

Та, поза все це, дядька Романа я дуже поважала. І було за що. Він — єдиний, крім батька, хто в розмовах про майбутнє "нещасного дитяти" завжди був на моєму боці. А прощаючись, навіть по-моряцькому потискав мені руку: "Дай краба, тюлечко", щоб засвідчити свою солідарність та непорушність нашої морської дружби. І я була вдячна йому за це.

Справа в тому, що я рідко ставала свідком розмов, які точилися в нашій квартирі з появою на її порозі тітоньки. Як правило, я в цей час набиралася розуму в школі, або в кіно. Зате добре знаю, чим такі зустрічі "високих сторін" закінчувалися. А

закінчувалися вони завжди однаково — палкими "роздумами" про долю "нещасної дитинки".

Ось і сьогодні, щойно побачивши мене, тітонька Алевтина передусім співчутливо поцікавилася, чи не передумала я ставати "морським вовком".

— Навпаки, я вирішила одна, в гордій самотності, подолати Чорне і Середземне моря, а потім — хтозна, може, й Атлантику. І все це — на вітрильному човні.

— Хто ж тобі дозволить? — глузливо всміхнулася тітонька, навіть не пробуючи звести мою заяву до жарту. І я зрозуміла: якби рішення залежало від неї — вона, звичайно ж, не дозволила б. Будь її воля, вона не пустила б у плавання ні мене, ні американку Шеран Стайтс, яка в червні 1965 року першою з жінок одна здолала Тихий океан; ані п'ятирічну французенку Елодію де Жданвіль, яка разом із батьками, на невеличкій яхті "Офелія", пересікла 7 морів і 3 океани. Та то що там! Кристина Хайновська-Лискевич — і та ніколи не зуміла б здійснити свою "кругосвітку" і стати "яхтенним капітаном далекого плавання", якби тітонька раптом дізналася хоча б про її задум. Це в них покоління якесь таке видалося: заборонено — недозволено.

— А хто дозволив піти в кругосвітню подорож Кристині Хайнов— ській-Лискевич, не знаєте? — одразу ж ухопилася я за приклад найбільшого авторитету.

— Кому-кому?! — Тітонька артистично заломила пухкі, наче з солодкої вати витворені, руки, підперла ними щоку і, розгойдуючись, ніби стояла на палубі яхти при дванадцятибальному штормі, виголосила: — Ось побачиш, Кіро! Це кажу тобі я! А якщо вже кажу, то я знаю, що кажу! Вона таки доможеться свого: і стане матросом. У крайньому разі — рибалкою. На горе тобі і на сміх людям. А все тому, що ти не виховуєш у ній жіночості.

— Ну чому ж... — несміливо заперечила мама.

— Не виховуєш! Ти й стригла її з дитинства тільки "під хлопчиська".

— Та ні, стригла, як усі, — ще несміливіше докинула мама, потуплюючи очі, які під блакитними окулярами здавалися більшими й красивішими, ніж були насправді. — До речі, глянь, яке в неї пишне...

— Неправда! Вона ніколи не стриглася, як усі! — виголосила тітонька Алевтина, жестом правиці вказуючи на маму, ніби викривала перед величезним натовпом невинного злочинця. — Ні тоді, ні тепер. Бо ти й сама ніколи не мала справжньої модної зачіски. Ні, ти тільки подивися на свою зачіску зараз!..

— Правильно, раніше всі мої стрижки були хлопчачими, — рятую маму. — Я сама так хотіла. І працювати піду на сейнер. А вже потім вступлю до училища і плаватиму на пасажирському судні або стану капітаном сейнера.

— Молодець, тюлечко, — тихо, по-змовницьки підтримує Мій Адмірале. — Головне, що є мрія.

Він стоїть, відвернувшись до вікна, щоб показати, що наша балачка його анітрішечки не цікавить. А говорить так, щоб почула тільки я. А я, знаючи, що Мій Адмірале завжди підтримує мене у важку хвилину, курсую поблизу нього, наче артист поблизу суфлера.

— Ну ось... Будь ласка... сама бачиш, — правиця тепер уже націлена на "бідну дитинку", — що ти не маєш на неї жодного впливу. Ні— я-ко-гі-сінь-ко-го! А чому вона може навчитися в батька, який давно міг стати капітаном далекого плавання, або й начальником порту, але й досі гайнує роки в риболовецькому колгоспі?

— А може, в батька теж була мрія стати капітаном сейнера? — з викликом заступаюся за нього. — І взагалі, не втручайтеся в наше родинне життя.

Почувши оце: "наше родинне життя", мати чомусь розгублюється ще більше. А тітоньці Алевтині тільки цього й треба. Для неї це нагода знову, як і під час усіх попередніх відвідин, надавати мамі цілу педагогічну енциклопедію порад стосовно того, як виховувати "бідну дитину" та як привити їй "елементарну жіночість", оберігаючи при цьому від "зайвих" думок.

Кілька хвилин я мовчу, переглядаючись із Моїм Адміралем. При цьому обоє ледь помітно всміхаємося. Мій Адмірале ще й підморгнув мені, проте одразу ж озирнувся, чи не помітила дружина. Одначе цього разу його мовчазна підтримка не рятує мене. Бо саме в цей час, вичерпавши всі поради з приводу мого виховання, тітонька Алевтина на найвищій ноті вигукує своє заповітне:

— В музичне її! — вона завжди вигукує це так, ніби наказує на все життя заперти мене в темницю Кощея Безсмертного. — Якби ти послухалася мене, то давно віддала б її до музичної школи! А після восьмого класу — до музучилища.

— Не вийде, — спокійно кажу я. — Після восьмого я вирушаю у кругосвітню подорож на вітрильному човні, маршрутом Дончо і Джу Папазових.

— Кого-кого? — підозріливо перепитує мене тітонька Алевтина.

— Ну, подружжя Папазових, мамонько, — єхидно підсміюється Мій Адмірале, якому повчання дружини теж уже набридли. Хоча я знаю, що живуть вони мирно, здається, ніколи й не сваряться. Це якраз і дивує мене: як їм вдається вживатися вдвох? — Невже не читала про них? Подорожуючи морями, Папазови харчуються здебільшого планктоном. До речі, Джу за освітою музикант, а чоловік її — економіст. А можна й маршрутом цієї... як її? Ну, польки з Гданська... — підказує мені, аби ще більше подратувати тітоньку.

— Ах, польки з Гданська?... — тією ж посмішкою відповідає йому тітонька Алевтина. — Це не та, що приходила на яхті, коли в порту стояв наш вітрильник "Товарищ"?

— Ти що, мамочко? То ж був болгарський вітрильник "Коліакра". В екіпажі його — жодної жінки.

— Яке щастя! А я вже думала, що всі вітрильники світу водять тільки симпатичні польки!..

Вислуховувати цей діалог далі вже не варто було. Похваливши себе за вдало підкинуту їм "свіжу тему", я погордливою ходою, ніби й справді щойно повернулася з кругосвітнього плавання, про яке писали всі газети світу, подалася до своєї кімнатки.

"Ніколи не виходитиму заміж, — міркувала собі, вислуховуючи, як МійАдміралеітітонькаАлевтиназ'ясовують,хтоякіяхтиводить. — Бо неминуче стану такою ж занудою, як оця "мамочка" тітка Алевтина".

До речі, в моїй кімнаті, над ліжком, висить велика кольорова фотографія Кристини Хайновської-Лискевич. Подарував її Мій Адмірале. Кристина стоїть на палубі своєї яхти "Мазурек", якою вона щойно добулася до Канарських островів (про це свідчив підпис), але погляд її звернутий не до землі, а до океану.

Відтоді, як я дізналася про цю відважну жінку-капітана, я втратила спокій. Звичайно, в тому, що першою серед жінок здійснила "круто— світку" Кристина, а не я, була якась жахлива несправедливість. Адже стати — для початку — капітаном рибальського сейнера, а згодом вирушити в кругосвітню подорож на вітрильнику, я вирішила ще в третьому класі. Ви запитаете, чому спочатку капітаном сейнера? Та хіба ж не зрозуміло, що стати капітаном пасажирського лайнера не так вже й легко... навіть чоловікові. Що вже казати про жінок? А стати капітаном сейнера — це мені здавалося цілком реальним. Значно реальнішим, ніж тепер, після всіх отих просторікувань тітоньки Алев— тини: "Бідолашна дитинко, та це ж без-пре-це-дент-но!"

Так, тоді мені здавалося, що я буду першою жінкою-капітаном яхти. Звідки ж мені було знати, що "капітанша" вже народилася за двадцять років до мене? Як я заздрю їй!

А ось мама поводитьсь якось дивно. Вона завжди відмовляла мене від цієї мрії, і водночас, завдяки їй, у мене з'явилася ціла бібліотечка книжок про великих мореплавців та мандрівників: Рауля Амундсена, Семена Дежньова, Джеймса Кука, Христофора Колумба, Георгія Седова. Навіть знаючи, що іноді я зачитуюся цими книжками так, що зовсім забуваю про уроки, вона вперто продовжує поповнювати мою бібліотечку. І мені почало здаватися, що мама все ж таки вірить в мою зірку. Вірить, що стану капітаном, а можливо, й досягну Південного полюса. Сподіваюсь, до того часу, як я виросту, жодна жінка не встигне побувати там, здолавши Антарктиду пішки, на собаках або на лижах. (А що, коли там уже котрась побувала?! Жах! Обов'язково треба дізнатися!) Мама вірить у мою зірку, й усіляко підтримує мою мрію — ось про що я здогадуюся останнім часом!

Нарешті тітонька Алевтина вгамувалася і почалися мирні прощання. Мій Адмірале і тітонька Алевтина навіть зазирали до моєї кімнати. Тітонька Алевтина поцілувала мене в чоло і чисто по-одеському "заспокоїла": "Не сердься на свою тітоньку, Женько. Через твою мрію з тебе ще стільки разів насміхатимуться, що всі мої кпини досить швидко забудуться". Потім вона, як завжди, запросила мене до себе в гості. Я ж, як завжди, запевнила, що обов'язково навідаюсь до них... під час канікул. Хоча твердо вирішила: нога моя до вашої квартири не ступить!

— Женько, — суворим голосом мовила мама (після розмови з тітонькою Алевтиною голос її завжди крижаніє). — Книжку про Мі— клуху Маклая ти перечитуєш уже вп'яте. Час подумати про уроки. Коли вивчиш їх, скажеш.

— Не хвилюйся, вивчу. А щодо четвертого прочитання книжки про Міклуху, то це з бідності. В нашій бібліотеці про мандрівників ані нічогісінько. Невже не пишуть?

— Не знаю, чи пишуть, але... я приготувала тобі подарунок.

— Книжка?

— Вгадала.

— "Щоденник капітана Роберта Скотта"?

— Ось роздобути "Щоденник" поки що не вдалося. Ще тільки обіцяють.

— Цікава? — допитуюся далі, знаючи, що на пряме моє запитання: "Як називається книжка:", або "Про кого вона?" мати не відповідь.

— Повчальна, Женько, повчальна, — багатозначно відповіла вона, причиняючи за собою двері. — Виконаєш домашнє завдання — поговоримо.

Надвечір, коли я доповіла, що до уроків готова, мама справді подарувала мені книжку. На обкладинці їй було написано: "СОС. Розповіді про корабельні аварії". Ото вже справді... повчальна!

— Ось цю книжку... я дозволяю тобі перечитувати, скільки завгодно! Навіть на шкоду урокам, — сказала мама, залишаючи мене наодинці з книжкою. — Сподіваюсь, що після сотого прочитання ти нарешті зрозумієш, що таке мо-ре! І якщо одна навіжена, — мама кивнула на фотографію Кристини, — зважилась на таке, то це ще не означає, що всі ми (вона так і сказала "ми", немовби хотіла виправдатися, що сама вона, дружина капітана, про море ніколи й не мріяла) повинні й собі брати дурне в голову.

4

Залізничник виявився занадто високим, занадто огрядним і занадто сумним. Поруч з ним всі ми — Льонька, Зойка, Вадикія — здавалися життєрадісними малюками з підготовчої групи.

Він зустрів нас біля неглибокої криниці, що стояла одразу біля воріт, з пилкою і метрівкою в руках. Був лише в сорочці з розстебнутим коміром, а на маківці голови, завалюючись на потилицю, чорнів новісінький залізничний кашкет.

— А я думав, що ви вже більше не прийдете, — проказав він, дивлячись на нас величезними темно-коричневими і дуже сумними очима.

— Чому? — розгублено зиркнув на мене Льонька. — Ми ж обіцяли. Ось командир нашої морської тимурівської застави — Женька Гайдученко.

Залізничник переклав пилку з правої руки в ліву, старанно потер долоню об запилені штани і поштиво привітався зі мною, тільки зі мною одною, заруку.

— А я оце криницю вирішив підлагодити, — він так і сказав: "підлагодити", і показав на дві свіжі дощечки в кришці, якою закривалася надбудована над криницею будка-теремочок. — Давно час було, та все в дорозі.

— То вам допомогти? — одразу ж запитав Льонька.

— Ремонтувати криницю? — здивувався залізничник. — В ремонті — ні. Але робота знайдеться, ви заходьте, заходьте до хати.

— Ось так завжди: "робота знайдеться, робота знайдеться...", — прошепотіла Зойка, коли ми увійшли слідом за Олександром Васильовичем у двір. — А потім садить нас біля хворої дружини і розпитує, розпитує... Ніяка допомога йому не потрібна — ось що я вам скажу. Він усе робить сам. Це чоловік-унікум. Я розповіла про нього матері, то мати не повірила: "Таких чоловіків в природі не існує!" Невже справді не існує?

— А цей? — заперечую я.

— Сказано ж тобі: унікум!

Зойка таки мала рацію: залізничник одразу повів нас до кімнати, в якій лежала дружина. А саме цього я найбільше й боялася. Не знаю, хто як, але я чомусь так і не навчилася поводитись із тяжко хворими. Що їм говорити, як триматися, як прощатись, ідучи від них? Чомусь я не годжуся до такої житейської науки.

Кімната виявилася на диво охайною. Але найцікавіше, що пофарбовано її було в зелений колір. Та й усе в ній було зелене: скатертина на столі, чохли на кріслах, підковдра... Ніби знаходишся не в кімнаті, а посеред умебльованої галявини.

Але саме ця "зеленкуватість" якось одразу заспокоїла мене. Річ у тому, що я була впевнена: в кімнаті тяжкохворої усе буде білим. А білий колір в помешканнях я зненавиділа ще відтоді, як у п'ятому класі відлежала місяць в лікарні. Якби моя воля, перше, що я зробила б у лікарнях — змінила все біле на блакитне.

— Як добре, що ви прийшли! Як добре! — раділа дружина залізничника. "Це в неї справді таке блідо-зеленкувате обличчя, чи, може, воно всього лиш відбиває колір кімнати?" — Я так чекала на вас!

— Ви тільки посидьте тут, горобчики мої, — показував Олександр Васильович, допомагаючи дружині сісти в ліжку. Я все сам зроблю, все сам. Ви тільки посидьте біля Катерини Григорівни, поговоріть. Тепер у нас так мало друзів, і залишається їх усе менше й менше.

— Так, так, — кволо всміхнулася Катерина Григорівна. — Мій дивний чоловік — він усе сам. У мене, коли я ще була дужа і господарювала, ніколи не було так охайно в хаті, як зараз, — чесно зізнаюся. Я навіть не здогадувалася, що він такий господарник.

— Залізниця любить порядок, — підправив пишні вуса Олександр Васильович. — Сідайте, горобчики мої, де кому зручно.

Оце "горобчики мої" різало мені слух, так само як і "зоряні школярики" Ганни Степанівни. Моя б воля, взагалі заборонила б учителям вживати подібні звертання до учнів. Але промовляв він ці слова надзвичайно лагідно, ніби ми справді були дітками.

Зойка, Вадик і Льонька всілися на дивані. А мені не залишилося нічого іншого, як сісти в низеньке крісло-гойдалку, що стояла біля самого ліжка. Й оскільки Зойка й хлопці теж мовчали, то в кімнаті надовго запало гнітюче мовчання.

— А ви розповідайте, розповідайте щось. Про себе, про школу... — прийшла нам на допомогу Катерина Григорівна.

Ми перезирнулися. Особисто я уяви не мала, що можна розповідати незнайомій хворій жінці. Хіба що про те, як я сьогодні погиркалася з сусідкою, яку всі ми в нашому будинку звали "Грамофоном" (за те, що вона вічно мугикала якісь старовинні романси)? Але погиркалися ми не через романси, а через те, що хтось із дітвори не вгодив їй, і "Грамофон" завела свою давню платівку: "Ні, ви скажіть мені: хіба це діти? Хіба хтось займається їхнім вихованням?! А я скажу вам, хто це. Іроди в ангельській подобі — ось хто!"

На цю платівку я і нагодилася, повертаючись зі школи. Вислухала все те і ввічливо сказала: "Помиляєтеся, шановна Маріє Мусіївно: всі діти у нашому дворі хороші,

доглянуті і пристойно виховані. І взагалі, на все місто залишилася тільки одна невихована людина, яка увесь час галасує, стоячи посеред двору..." Якщо вже всі дорослі вважають своїм обов'язком перевиховувати мене, то чому б і мені не спробувати перевиховати хоча б когось із них?

— Хто це невихований?! Хто це галасує?! — посунула на мене "Грамофон", наче крейсер на галапагоську черепаху. Але я повернулася і, вважаючи свою місію закінченою, гордо пройшла повз неї до парадної.

Ось така історія. Але суть не в ній. Про що розповісти Катерині Григорівні? Може, про те, як ми створювали нашу морську лицарську заставу? Але хтозна, можливо, і це їй теж буде нецікаво?..

— А ви не сумуйте, горобчики мої, не сумуйте, — з'явився на порозі з пірамідкою червоних яблук на фруктовниці Олександр Васильович. Таких свіжих на вигляд, нібито він щойно зірвав їх з яблуні.

Я пригадала розповідь Вадика про Кримчуків сад і вирішила, що слід оглянути його. А ще я подумала, що, зрештою, жити в міських квартирах зовсім нецікаво. Тому я обов'язково житиму десь на околиці, в хатині з мансардою, як у Колаша, біля якої будуть криниця і сад, як у Кримчуків. "Я нізащо не залишуся "міською", — ось що я вирішила, беручи яблуко, що вивершувало пірамідку.

— Невже так і мовчатимемо? — занепокоїлась Катерина Григорівна. Вона була схудлою, виснаженою, але очі всміхалися лагідно і доброзичливо.

Ми не знали, що відповісти, з чого розпочати. Отож, розкушуючи яблука, ми захрумкали так лунко, наче сотня зайців заходилася гризти моркву.

— Тоді починай ти, Олександр, — звернулася вона до чоловіка. — Виручай нас. Минулого разу обіцяв розповісти щось цікаве, але так нічого й не розповів.

— Якби ж я знав про що розповідати? — поважно відповів Олександр Васильович, знімаючи кашкета і пригладжуючи великою червоною рукою ріденьке сиве волосся. — Про те, як Віслу форсували — розповідав. Як за три кілометри від Варшави поранило — теж.

— А ти про свій перший рейс, — стиха нагадала Катерина Григорівна. — Ну, той, у сорок другому...

— Але ж їх, слідопитів, цікавлять спогади про війну, бої... А це ж у тилу було. В глибокому.

— ...І те, що в тилу відбувалося, нас теж цікавить, — якомога м'якіше, пояснила я, бачачи, що цей дядько-велетень чомусь геть розгубився.

До речі, я вже давно помітила, що чоловіки володіють якоюсь дивовижною здатністю розгублюватися саме в тих ситуаціях, коли для цього нема жодних підстав. З жінками такого, по-моєму, не трапляється. Почула б це моя мати — одразу сказала б: "Ой, Женько, менше б ти мудрувала та говорила про те, до чого не доросла, — менше б мала з тобою клопоту!"

— Але ж там справді нічого цікавого не сталося... — розгублено всміхнувся Олександр Васильович, поправляючи ковдру, якою була вкрита дружина. — Та, якщо

просите — розповім.

...Й ось яку історію ми почули:

Партизанський рейс

Вранці Сашко Кримчук прокинувся від зляканого крику тітки: "Сашко, німці! Швидше! Входять у двір".

Сашко кулею вилетів з-під ковдри, миттю одягнувся, взув на босу ногу черевики і кинувся до сіней, сподіваючись заховатися за діжками. Але в дверях уже стояв дебелий солдат. Він пропускав повз себе офіцера та нового, призначеного німцями начальника станції — Дмитра Опанасовича Романчука, який до війни був черговим по станції, і знову заслонив собою вихід.

Вдавши, що вийшов зустрічати "гостей", Сашко відступив до хати і навіть спробував "гостинно" всміхнутися.

— Это ест Олександр Кримчук? — запитав офіцер у Романчука, тикаючи пальцем в груди Сашка.

— Точно, він, — підтвердив Романчук, приземкуватий, хворобливий чоловік, який тільки й відомий був у їхньому залізничному селищі, що мовчазністю своєю та добродушністю.

— Ой, Сашко, Сашко, що ж ти накоїв? — впівголоса бідкалася тітка, сплескуючи руками. — А накоїв, то чому не сказав?

— Скільки естлет? — офіцер дивився Сашкові прямо у вічі, а розпитував так відсторонено, нібито хлопця тут не було.

— Шістнадцять, мабуть, — невпевнено відповів начальник станції, вважаючи, що й це запитання адресоване йому. — Але хлопець тямущий. Наш, залізнорейковий... Точно.

— Ти ест учілся на етот, машиніст? — запитав уже в Сашка.

— Вчився, точно, — знову відповів за нього Романчук. — Оце вже мав би й документ одержати, якби не війна.

— Нічого, теперь диплом будет давайт война, — в'їдливо посміхнувся офіцер, промацуючи постать Сашка прискіпливим поглядом. — Сегодня исполнілся твой мечта. Ті будеш маленькій машиніст.

— Підеш помічником машиніста, — розтлумачив його слова Романчук, уважно вивчаючи носки своїх черевиків. — Я все розумію. Але нічого не вдієш: людей, справді, не вистачає. — І повільно, з притиском, додав: — Погоджуйся, хлопче, погод-жуй-ся! Сам бачиш, що коїться.

— Мі будем платіль тебе окупаціонний марка за хорошій работа, — знову тикнув йому офіцер пальцем у плече. — Но за плохой работа тоже платіль. Как говорят у вас: "Пуля — в лоб, голова — в кусты". Ферштейн?

Мовив щось по-німецьки Романчуку, повернувся і пішов геть. Солдат поспішив слідом за ним.

"Невже Романчук знає німецьку? — вражено подумав Сашко. — То, може, він усі ці роки шпигував тут у нас? А ми навіть не підозрювали, що він якийсь не такий, як усі".

— Тобі все зрозуміло, хлопче? — увірвав його думки Романчук, сідаючи на ослін біля вікна і скручуючи цигарку.

— Зрозуміло. Вербуйте. Фашистів возити.

— Вербую? — здивовано скинув брови Романчук. — Ну, тоді ти ще зовсім нічого не зрозумів. Тому сідай, поговоримо. Тільки слухай уважно, бо часу у нас — хвилин п'ять, не більше. — А ти, Марківно, вийди, — попросив тітку, що й досі нажахано виглядала з кухні. — У двір вийди. У нас тут чоловіча розмова.

Тітка втерла заплакані очі (їй ще й досі не вірилося, що небезпека вже минула) і вони залишилися удвох.

— Як тобі тут живеться, у тітки?

— Ага, розумію: прийшли пожаліти мене? — наїжачився Сашко.

— Чом би й не пожаліти, не поспівчувати? — стенив плечима Романчук. — Час такий, що без жалю, без співчуття людина не виживе. Я ж бачив, як бомба поцілила у ваш будинок, коли станцію бомбардували. На моїх очах це було. І знаю, що без матері важко. Пробач, звичайно, що нагадую таке.

"Розжалобити хоче, шкура! — зціпив зуби Сашко. — Ось, мовляв, який я добрий, хоча й на окупантів працюю..."

— Добре, хоч батько живий zostався, бо думали, що й він загинув. — Романчук запалив цигарку і хитрувато зиркнув на Сашка, очікуючи, як той сприйме цю звістку.

— А ви звідки знаєте? — різко запитав Сашко. — Він що, до фашистів потрапив?

— Не так сердито, — остудив його Романчук. — Чому одразу до фашистів? У партизанах він. Ешелон, якого він вів, розбомбило. Батька контузило, але, на щастя, живий. Тепер у Гайдамацькому лісі. Партизанить. Я, правда, не бачився з ним. Та мені це й ні до чого. А ти, звичайно, хотів би побачитись, еге ж?

— Ну, хотів, і що?

— Ти скільки років знаєш мене, хлопче? — увірвався терпець Романчуку.

— Багато.

— Ось бачиш: багато. Якого ж дідька говориш зі мною, ніби з фашистом? — Романчук роздратовано похитав головою, помовчав. — Чи, думаєш, що коли ходжу з офіцером, то вже й душу продав? Слухай мене, хлопче, уважно. Ешелон, який ви поведете, буде не простий: два вагони з полоненими, три — з хлопцями й дівчатами з усього району зібраними, яких везуть до Німеччини. Ще в одному вагоні охорона. В усіх інших — різне награбоване барахло. Зрозумів?

— Т-так... — кивнув Сашко, відчуючи, що його проймає холодний дріж.

— Ну, нарешті! Машиністом піде Влас Іромань. Ти його знаєш. Помічником — ти. З вами солдати-фашисти. Один із них буде за кочегара, другий — за вартового. Але обидва наглядатимуть за вами. Пильно наглядатимуть. А все одно треба зробити так, щоб ешелон до Подільська, де вас має змінити німецька бригада, не дійшов. Біля Червоноярського роз'їзду є залізнична гілка, що веде до недобудованої цукроварні. Треба, щоб ешелон опинився на ній. Біля будки обхідника, майже біля цукроварні, вас зустрінуть партизани. Там з одного боку ліс, з другого — поле. Партизани засядуть

тільки в лісі, щоб охорона могла втікати в поле. Бо якщо зав'яжеться бій, буде багато жертв. Ну, а як позбутися кочегара й охоронця — про це домовитеся із Громанем. Через годину він чекає тебе на станції. Стрілку наша людина переведе. Й останнє. Затям собі, хлопче, коли щось не вдасться — розмови між нами не було.

— Затямлю, — враз просвітлів з лица Сашко. — Я жне знав, що ви...

— І тепер не знаєш, — твердо мовив Романчук. — Нічого не знаєш. І не повинен знати...

* * *

Громань — кремезний сивоголовий чоловік, обличчя якого, від маківки чола й аж до підборіддя, перетинав багряний рубець, що залишився на згадку про давню залізничну катастрофу, в якій він тільки дивом уцілів. Когось іншого той шрам, можливо, й спотворював би, а вічно усміхнений Громань навіть із ним здавався добрим і лагідним. Зараз він теж зустрів Сашка з усмішкою, і це дуже здивувало хлопчину, бо самого його аж пересіпнуло від хвилювання.

— Сам цю махинерію провести зможеш? — запитав Громань, стоячи біля східців, що вели до кабіни.

— Зможу. З батьком багато разів ходив. Та й в училищі дечому навчили. А хіба доведеться самому?

— Та все може бути, хлопче. Але ти дивися на рейки весело, — поплескав по плечу. — Дорога веселих любить.

"І як він може отак спокійно говорити і безтурботно посміхатися? — позаздрив йому Сашко. — Адже знає, що це буде за рейс".

— Ну що, машинерію я вже оглянув. Вона не підведе. Тому давай одразу про діло. Піднімайся в кабіну.

Вони обидва піднялися східцями. Про всяк випадок Громань нагадав Сашкові, як треба рушати, збавляти хід і зупиняти паровоз. А вже потім виклав свій план. У ящику для інструментів, під ключами, лежав загорнутий в ганчірку пістолет. Машиніст видобув його і показав Сашкові, як треба користуватися.

— Краще було б, звичайно, обійтися без пострілів, — пояснив він, ховаючи зброю за пояс штанів. — Але якщо дійде до справи...

— А не обшукуватимуть нас?

— Не повинні. Досі фашисти довіряли мені. Хоча все може бути. Взагалі-то вести машинерію мала фашистська бригада. Проте машиніста і помічника вчора вбито. Кочегар теж у госпіталі. Хто б міг подумати, що станеться таке нещастя! — знову всміхнувся він. — Я думав, що кочегаром фашисти призначать когось із наших, з депо. Але з усього видно, що замах на бригаду насторожив їх. — Громань дістав із ящика розвідний ключ, виважив його в руці і поклав на полицю біля вікна.

— Це моя зброя? — запитав Сашко. Спокій машиніста вже почав передаватися і йому.

— Або моя. Побачимо, як складуться обставини. Тільки-но звернемо на заводську колію, я накажу тобі підкрутити якусь гайку біля того місця, де стоятиме вартовий.

Хлопець ти дужий. Головне не розгубитися. Чи, може, страшно?

— Та, здається, вже ні...

Солдатів привів той самий офіцер, що приходив до Сашка. Він піднявся в кабінку, оглянув її, а тоді спустився і пояснив солдатам, що вони повинні робити і як поводитись. Солдати стояли, виструнчившись, але обличчя їхні були злі і похмурі. Маринуватися в такий паркий літній день біля топки паровоза їм не хотілося. Потім офіцер ще раз піднявся в кабінку й прискіпливим поглядом окинув спочатку Сашка, потім Громаня.

"Обшукає!" — жахнувся Сашко, і рука мимоволі потяглася до ключа.

— Ві ест гуг машиніст. Помощник не будет, будет кочегар. Он, — показав пальцем на Сашка. — Два зольдатен будет охранять вас от паргізанен.

— Ага, вірно, нехай охороняють. А цей бовдур нехай розімнеться, пане офіцер, — схвально кивнув Громань, мазнувши Сашка ганчіркою по обличчю. — Сам упораюсь.

Через кілька хвилин вони вже підігнали паровоз до ешелону. Сашко спустився на землю і зчепив "машинерію" з переднім вагоном. Людей у ньому не було, вагон був зачинений і запломбований. "Мабуть, у ньому награбоване, — вирішив Сашко. — Нічого, далеко воно не заїде". Зате з другого й третього вагону долинали чоловічі голоси, і біля них походжав вартовий. "Там полонені", — зрозумів Сашко. А далі юрмилися жінки, плакали діти, солдати зачиняли двері вагонів, в яких плакали і кричали дівчата, знаючи, що попереду тяжкий шлях у неволю.

Виїхали за станцію. Сашко кидав у топку вугілля, а солдати стояли біля дверей і курили.

— Рус, карашо! — час від часу вигукував приземкуватий, рудий єфрейтор, що був серед них за старшого. — Давай-давай!

Сашко й справді старався, але не звертав на фашистів уваги. Громань теж цілком незворушно робив свою справу та раз по раз поглядав на колію — без помічника йому було важко.

Ось і світлофор. А за ним — заводська колія, що сталевую річкою стікає з узвишшя у ліс. Сашко припинив кидати вугілля і підступив до єфрейтора, який стояв до нього спиною. Помітивши це, Громань схвально кивнув, а сам досить безцеремонно відштовхнув єфрейтора і взяв ключ.

На стрілці паровоз різко кинуло вправо, потім уліво. Сашко чекав цього і встиг ухватитися за ручку біля топки. А для фашистів цей поворот виявився цілковитою несподіванкою. Їх відкинуло до щитка приборів і вони сплелися в якихось неймовірних, комічних обіймах. У цей час Громань і вдарив єфрейтора ключем по голові. Замахнувся ще раз, але другий німець, дужий чолов'яга, встиг перехопити старого машиніста за руку. Тієї ж миті Сашко кинувся на фашиста з боку, відштовхнув його до дверцят і притис до стінки кабіни.

Постріл пролунав уже по тому, як Громань ударив ключем і цього фашиста. Сашко відпустив солдата й озирнувся. Єфрейтор знепритомнів. Як сталося, що він натиснув на курок, цього вже не збагне ніхто, але натне...

— Пістолет, — простогнав Громань, неприродно якимось вигинаючись й осідаючи поруч із солдатом. — Пістолет... Тормози...

І раптом усміхнувся. Невже справді всміхнувся? Чи це Сашкові тільки здалося, тільки примарилася та усмішка, з якою Громань зустрів його сьогодні в депо?

— Що з вами? Вас убили? — кинувся він до машиніста.

— Тормози... — вже ледь чутно прохрипів Громань. — Партизани...

Тим часом єфрейтор ворухнувся. Він лежав, припершись головою до відра, що висіло біля топки, і Сашко бачив, як він покрутив головою і розплющив очі. Тільки тепер страх у Сашка остаточно зник. Він вихопив з-за пояса Громаня пістолет і встиг вистрілити на хвилюку раніше, ніж єфрейтор схопився за автомат, який лежав у нього на колінах. Від другої кулі знайшов свій кінець і рядовий.

"Атепер тормоз... Партизани... — зринали в його свідомості останні слова Громаня. — Тормоз... Партизани..."

Сашко визирнув з кабіни. Метрів за триста попереду вже видніли — ся недобудовані стіни заводу, а далі за ними, просто посеред дороги, металева арка зі світлофором — тупик. Праворуч колії відкривалося поросле чагарями поле, ліворуч, одразу за придорожнім ровом — стіна лісу. Ось там і повинна чекати партизанська засідка, пригадав Сашко пояснення Громаня. Й одразу ж ухопився за ручку тормозного крану. Вищання гальм, скрегіт коліс, брязкіт буферів вагонів, що налітали один на одного...

Поїзд уже майже зупинився, а ліс чомусь мовчить. Жодного пострілу, жодної людини! "Невже щось сталося?! — ніби електричним током пронизує Сашка страшна думка. — Може, партизани й не знають про цей ешелон?!" І тільки ця думка примушує його дати довгий гудок. Потім ще один. А третій гудок злився з пострілами і гучним "ура". Це атакували ешелон партизани.

Сашко підхопив з долівки автомат єфрейтора, зіскочив на той бік колії, що від лісу, і, залігши за насипом, стріляв разом із партизанами по охороні, яка втікала поміж чагарями до гайка, що виднівся вдалині. Захопившись боєм, він і не помітив, як поруч нього заліг літній партизан. Якусь хвилюку той партизан спостерігав, як Сашко стріляє, а потім поклав руку на його автомат.

— Все, синку. Годі. Наші хлопці своє діло зроблять.

— Батьку, ти?! — враз підхопився Сашко. — Значить, це правда? Ти тут?

У цей час куля вдарила в рельсу і, зрекошетивши, пролетіла між ними.

— Ось так, — зітхнув батько по миті оціпеніння. — Не знаєш, коли і звідки чекати її, та нічого не вдієш: війна. А чому це не видно Громаня?

— Загинув дядько Громань, — стиха відповів Сашко.

Поки партизани відчиняли вагони, визволяючи хлопців та дівчат, а також полонених, які мали поповнити тепер загін, командир партизанів — високий чорнобородий чоловік років п'ятдесяти — і Сашків батько піднялися на паровоз. Сашко залишився внизу.

— Якже це сталося? — запитав батько, визирнувши через хвилинку. — Коли це Громаня?

У відповідь Сашко тільки безпомічно розвів руками.

Зараз він почувався винним у тому, що не вберіг вічно усміхненого машиніста Громаня, батькового давнього товариша. Бо таки не вберіг.

— То виходить, що ти сам привів ешелон? — і собі вражено запитав командир.

— Та ні, привів дядько Громань. Я лише зупинив його. Тільки зупинив — і все... А це жне складно.

— А двоє вбитих фашистів? Теж "не складно"?

— Треба ж було виконувати ваше, партизанське, завдання.

— Е, хлопче, — сумовито всміхнувся командир, — та ти ще й не усвідомлюєш до пуття, який подвиг ви з Громанем здійснили, скільки людей з неволі визволили.

* * *

— Ось так завершився мій перший у житті самотійний рейс, — закінчив свою розповідь Олександр Васильович. — Майже рік по тому я був у партизанському загоні, а влітку 1943 року ще з одним хлопцем перейшов лінію фронту із завданням встановити зв'язок зі штабом партизанського руху на Україні. Товариш мій, на жаль, загинув, а я завдання виконав, хоча під час переходу лінії фронту був досить важко поранений. Незабаром штаб партизанського руху висадив у нашому лісі кількох парашутистів, серед яких були радистка, мінер і хірург. От тільки мене в цій групі не було. Як не рвався я в загін, але клята рана занадто повільно гоїлася, отож довелося відлежуватися у тиловому госпіталі. Ну, а після госпіталю потрапив на фронт, в саперну частину. Так сапером і закінчив війну.

— То розкажіть щось цікаве і зі свого фронтового життя, — не давав передихнути йому Льонька.

— Та ви що?! — вибачливо всміхнувся Олександр Васильович. — Про це, може, якось іншим разом. Відтоді, як я потрапив на фронт, почалася вже моя солдатська доля, а її за годину не перекажеш. Десятьох книжок ваших рукописних не вистачить. Втім, чогось особливо героїчного там теж не було. Чорний фронтовий будень.

І промовисто поглянув на годинника, якого носив у кишенці жилетки. Так, часу завжди обмаль, хто-хто, а я розуміла його. За уроки, он, ще й не бралася, а вже вечоріє.

— Проте справжнім залізничником він став одразу на другий день після перемоги, — пояснила Катерина Григорівна, бачачи, що ми вже підвелися. — Перші поїзди водив за кордоном: допомагав відбудовувати Берлін. Згодом навіть був нагороджений за це орденом Німецької Демократичної Республіки.

Того дня ми нічим, власне, й не допомогли родині Кримчуків. Але все одно, й Олександр Васильович, й особливо Катерина Григорівна, були вдячні нам, що провідали.

Ось тоді я вперше відкрила для себе, що, можливо, більшість ветеранів вдячні нам не так за допомогу, як за те, що не забуваємо їх, провідуємо, розвіюємо їхню самотину.

5

Я сиділа на вершині пагорба, що нависав над лиманом, і з сумом дивилася на острів Рибальський, на інші островці "архіпелагу", на самотню хатину, що скидалася на

пристановище мандрівників десь на землі Франца-Йосифа або на острові Вайгач. Ні, як не фантазуй, але важко уявити собі, що перед тобою острови, які залишалися невідкритими мало не до кінця двадцятого століття.

Та й, правду кажучи, на північні острови цей "архіпелаг" не схожий, на тропіки — тим паче: ні тобі пальм, ні аборигенів, ані коралових рифів. Сіра убога земля. Лише де-не-де зеленають килимки трави та животіють карликові кущики. На таких острівцях навіть Робінзоном уявити себе неможливо. Кому не зрозуміло, що будь-який поважуючий себе мореплавець помер би тут не від голоду, а від нудьги?

— Ти кого це виглядаєш, мале?

Озираюся. Хлопець років двадцяти. Закочені штани, у руках вудлище і відерце. Він підходить, я зазираю у відерце і бачу, що воно пусте. А йде з рибалки.

— Ти що, глухенька?

— Не відволікай. Бачиш, виглядаю...

— Ах, он воно що! І кого ж це ми виглядаємо?

— Корабель.

— Корабель? На цьому болоті? Хе-хе! І що ж це за корабель такий? Бригантина під червоними вітрилами?

— Чому одразу — "бригантина"? Звичайнісінький сучасний корабель. Який має прийти за мною.

— Добре, що не підводний човен, — глузливо всміхається хлопець.

— Міг би й підводний. Суб-ма-рина. Але чекаю на корабель, — задумливо кажу я. — Великий-великий. Мене залишили тут на два роки. Обіцяли повернутися і забрати мене. Два роки давно минули, а корабля все нема й нема.

Рибалка нахилиється і співчутливо торкається долонею мого лоба.

— Не хвилюйтеся, я вже перехворіла всіма болячками, якими тільки можна було перехворіти, — спокійно пояснюю рибалці. До речі, він мені геть не сподобався. Обличчя в ластовинні, а ніс маленький і гострий, наче ріг у новонародженого носорога. — Тепер мене не бере жодна хвороба. Жоден вірус не здатний прижитися в мені. Цілковитий імунітет.

— І яка ж назва твого корабля?

— "Нінья".

— Як-як?

— "Нінья", — темний ви чоловік! Єдиний корабель з флотилії Колумба, який повернувся до іспанських берегів після відкриття Америки. Я була на ньому юнгою. А залишили мене тут губернатором. І... свідком.

— Свідком чого ж це тебе залишили тут, мале?

— Свідком відкриття. Щоб кожен, хто прибуде сюди, знав: землю відкрито задовго до нього — ось живий свідок цього.

— Ну й пришелепкувате ж ти! — пробурчав рибалка, й, очманіло оглянувши мене, наче кістяк динозавра, почимчикував далі.

А я ще якийсь час дивилася йому вслід, і мені було шкода його. За такими нудними,

нецікавими людьми жоден корабель, звичайно, не прийде. Ніколи! Жоден! Вони залишаться на своєму березі, так і не дізнавшись, що там за обрієм. І, що найстрашніше, вони навіть не чекають на свої кораблі. А як можна жити на березі моря, чи на березі такого величезного лиману, не вірячи, що колись та з'явиться на обрії ТВІЙ корабель? Нехай навіть без червоних вітрил.

Минає ще кілька хвилин, я забуваю про конопатого аборигена, знову підпираю долонями підборіддя і вдивляюся в "архіпелаг Женьки Гайдученко" (я не марнославна — так назвав його Вадик). Я оглядаю ці островці з таким хвилюванням, ніби повернулася до них через багато років, і тепер намагаюся з'ясувати, які зміни сталися на них. А змін ніяких! Нічого і ніяк не змінилося тут. Жодне вітрило не біліє в їхніх затоках, жодна хатина не з'явилася на берегах, жодного уламку корабля не прибило до мілини.

Ні, це вам не Великий Бар'єрний Риф і навіть не Командорські острови! Щоправда, на Рибальському все ж таки талапається зграйка гусей. Але ж свійських! Хіба що уявити собі, що то фламінго?

"А справді, чому вони такі убогі, ці островці? — спадає мені раптом на думку. — Що сталося такого, що, проіснувавши стільки років поблизу великого селища, вони так і залишилися безлюдними і напівзабутими? Чому досі ніхто не розщедрився хоча б на якусь акаційку? Чому на них нема ні гайка, ні котеджів? Чому така тепла земля посеред теплого лиману пустує? Шкода, що я не архітектор. Я створила б такий проект! Я такий проект створила б, що всі ахнули б!

По-перше, ці острови були б з'єднані з селищем і поміж собою якимись вигадливими мостами (кожен міст мав би свою форму і був споруджений у своєрідній манері); береги островів були б обсаджені вічнозеленим сосновим поясом, який створював би на них особливий мікроклімат, а посередині — будівлі, схожі на каравелу, на козацьку чайку, сучасний лайнер, або "літаючу тарілку"...

А он там, за Десантним островцем, проглядається чимала, проте дуже мілка затока. Варто її відгородити від лиману дамбою, як острів одразу збільшиться. Або, навпаки, треба поглибити цю бухту і тоді збудувати на ній причал. А біля нього поставити зменшену копію "Сайта— Марії" Колумба, чи "Востока" Беллінсгаузена. Ось тоді все місто пишалось б своїм архіпелагом. Про нього згадували б у всіх путівниках".

"Побувайте на архіпелазі Гайдученко і ви відчуєте повів історії, відчуєте себе причетними до великих географічних відкриттів! Тільки побувавши на архіпелазі Гайдученко (повторюю: я не марнославна, але все ж таки, як хочеться, щоб архіпелаг так і називався просто і скромно: "Архіпелаг Гайдученко". Або Земля Гайдученко... Як Земля Санникова. Так от, тільки побувавши на архіпелазі Гайдученко, ви зможете ступити на палубу легендарної "Санта-Марії" і відчути себе членом екіпажу експедиції Колумба..."

Я, звичайно, фантазерка, але не з тих людей, які так і залишають свої фантазії фантазіями (і нехай про це пам'ятають усі, хто не вірить, що я стану капітаном далекого плавання!). Отож, вдосталь нафантазувавшись, я рішуче підводжуся і біжу

розшукувати Едуарда Прокоповича — нашого вчителя малювання. У школі його вже, ясна річ, нема. Уроки давно закінчилися — це тільки я ще й досі ходжу зі своїм портфелем, бо ніяк не можу потрапити додому.

"Ну що ж, нема в школі, пошукаємо вдома", — вирішила я.

Дізнатись, де він живе, було неважко. Учитель малювання у нас іще зовсім молодий, щойно після педіну. Молодий, симпатичний і трішечки схожий на артиста Боярського в молодості. Це одразу ж помітила вся дівоча частина класу. Одначе не буду відволікатись. Як виявилось, він жив не в селищі, а в місті, але не так уже й далеко — хвилин п'ятнадцять трамвайчиком. Люди, бувало, пливли до своєї мети по два роки. Отож незабаром я вже стояла на п'ятому поверсі новенького дев'ятиповерхового будинку і натискувала кнопку дзвінка тринадцятої квартири. З чим, з чим, а з номером квартири нашому Едуарду Прокоповичу "пощастило".

Двері відчинило якесь дівчисько в джинсах і модному безрукавому светрі-жилетці, з пишним "хвостом" волосся на голові. Не знаю, можливо, комусь іншому воно й видалось б симпатичним, та тільки не мені. І не на порозі квартири нашого Едуарда Прокоповича.

— Тобі кого, дівчинко? — оглянуло мене майже ніжним поглядом.

— А ви хто така? — віддячую їй не меншою співчутливістю. — Сестра Едуарда Прокоповича?

— Майже, — поблажливо всміхнулася вона.

— А мені потрібен Едуард Прокопович. У дуже нагальній справі.

— Ага, ти, напевне, з його класу? — враз посуворішала "майже — сестра". — Але, розумієш, зараз він зайнятий. В тебе, мабуть, не виходить із домашнім завданням?

— З уроками малювання я завжди справлялася сама, — відрубала я. — А якщо й хапаю з якогось предмета двійку, то не бігаю за вчителями, щоб виправляли її на трійку.

— По-хваль-но! — артистично вигукнула "майже-сестра".

— Що там, Ліліє? — тієї ж миті долинув до мене голос учителя.

— Якась дівчинка. — І вже звертаючись до мене, одразу перейшла на офіційний тон: — Проходьте, шановна, вас чекають.

Едуард Прокопович справді був зайнятий. Стоячи над невеличкою дерев'яною дощечкою з паяльником в руці, він замислено потирів підборіддя і, з усього було видно, творив. Тому й мене зустрів украй непривітно і, сказати б, неухважно.

— А, це ти, Женько? Ну, що там у тебе, викладай... — паяльник був націлений на одну з вершин, обриси яких "чаділи" у верхній частині плити.

Поруч, на стільці, уже лежала одна така "паяльникова" картина, на якій була випалена річка, по той бік якої, між горами, кучерявилось верховіття лісу. Картина була не закінчена і, як на мене, з самого початку не вдалася. Отож, я потрапила саме в "підходящий" момент. Але я не з тих, хто так одразу пасує.

— Едуарде Прокоповичу, — почала я рішуче-діловим тоном. — Є важлива справа. Значно солідніша, ніж оце ваше паяльникове малювання.

— Та не може бути! — удав здивування вчитель. — А я думаю: що це за передчуття мучить мене з самого ранку?

— До речі, що там має з'явитися на вершині? — не звертаю уваги на його словеса.

— Беркут, дівчинко, беркут. Гірський орел.

— Ага, он воно що. А я думаю: що це за курка сидить на вершині гори, на тій, зіпсованій вами, картині.

— Ну чому одразу "курка"? — впівголоса обурився Едуард Прокопович, зиркаючи на прозір дверей, за якими майнула тінь "майже — сестри". — По-моєму, добре видно, що це орел. Може, він і не зовсім вдався...

"Не зовсім вдався!" Яка ганьба! І це я чую від учителя малювання!

— Це не орел. І він зовсім, взагалі не вдався. — Бідолашний учитель, зараз він навіть не здогадувався, що я мстила йому за язичок його "майже-сестри". — І взагалі, що це за мистецтво таке, "паяльникове"?

— Не берися судити про те, на чому не тямився, дитинко! — зовсім не повчительськи обурився Едуард Прокопович. — Зараз за таким методом працює чимало художників, навіть провідних. Глянь на цей портрет... — показав він на картину, що висіла справа від мене, між віконницями.

— Ну, бачу... — я схилила голову спочатку вправо, потім уліво. — Це якась монахиня?

— О, боже, яка монахиня! Це Лаура. Втім, про неї ти ще могла й не чути. Жив колись такий поет — Петрарка. Ви його ще не проходили.

— Петрарку я читала ще в п'ятому. А Лаура — кохана Петрарки, якій він присвятив майже всі свої сонети. До речі, — взялася я в боки, — моя мама бібліотекарка. Сонети справді хороші. Ну а щодо Лаури, то не знаю, якою там вона була насправді, але цій, вашій, Лау— рі, такий поет, як Петрарка, не присвятив би жодного рядка...

— Ха-ха! — долинув з сусідньої кімнати голос Лілії. — Вустами немовляти!.. Якщо не віриш мені, повір хоча б цій дівчинці. Браво-браво!

Ми з учителем презирнулися, Едуард Прокопович опустил очі і, безнадійно махнувши рукою, висмикнув вилку паяльника з розетки.

— Як ви всі набридли мені! Якби ви тільки знали... — прошипів він. Хоча я розуміла, що має на увазі передусім мене. — Звідки ти взялася? Такий день! Так чудово працювалося!

Тільки тепер я второпала, що, розкритикувавши його творіння, втрутилася у "столітню війну", яка тривала в цій квартирі з перемінним успіхом, і в якій вирішувалося: жити під цим дахом "паяльнико— вому" мистецтву чи загинути. І що моє втручання порушило рівновагу. Я підлила масла в огонь, — ось що я накоїла своїм язичком. І мені одразу стало шкода вчителя.

— А ви скажіть, нехай вона не втручається в наші розмови, — пошепки порадила я. — Можна подумати, що вона щось тямиться на цьому.

— Скажи їй це сама, — ще лютіше просичав Едуард Прокопович. — Побачу, чим це для тебе закінчиться.

Я озирнулася на двері. "Майже-сестра" знову спокійно хазяйнувала на кухні. Я не з лякливих, але йти туди і щось говорити їй не наважилася.

— Розумію: зараз ви шкодуєте, що виставити мене з квартири — не те ж саме, що виставити з класу.

— От-от... — сердито прошепотів учитель. — З класу куди легше. Але про це ми поговоримо іншим разом. З чим прийшла? Викладай.

Хоча настрої вже був не той, я все ж таки розповіла йому про всіма забутий архіпелаг, про нашу морську тимурівську заставу, яка отаборилася в рибальській хатині, що дуже нагадує хижку Робінзона, і про ідею, яка повинна повернути забуті, занедбані острівці цивілізованому людству.

— В кожній порядній школи, — сказала я наостанку, — є своя велика справа, завдяки якій вона увіходить в історію. Але ще жодна школа світу не мала свого архіпелагу Я перевіряла це за довідниками (на щастя, вчитель не став з'ясовувати, за якими саме). Ми можемо насадити там парк, створити дитячу флотилію юних моряків, перетворити безлюдні, нікому не потрібні острівці на підлітковий центр нашого селища...

Напевне, я знову "увійшла в форму", бо, виголошуючи свою палку промову, навіть не помітила, як у прозорі дверей завилася голова Лілії. "Майже-сестра" прихилилася до одвірка і слухала мене відкривши рота (це я вже потім помітила), і навіть коли я закінчила свою блискучу промову, Лілія ще з хвилину стояла, чекаючи, що скажу ще щось. А не дочекавшись, вирішила, що весь цей задум з архіпелагом її не повинен цікавити, зойкнула: "Ой, цибуля горить!" і зникла на кухні.

— Це таки страшно, коли мама — бібліотекарка... — зітхнув Еду— ард Прокопович, уважно вислухавши мене і пробуваючи на палець остигле лезо паяльника. — Нема нічого жахливішого в цьому світі, ніж "бібліотечні" діти.

— А по-моєму, ідея цікава, — ображено стенаю плечима. — Якби художником була я — взяла б і створила проект такого центру. Ну, можна загітувати ще якогось хорошого архітектора і попрацювати над проектом удвох. А потім організувати піонерську копилку будівництва підліткового центру.

Якийсь час, усе ще стоячи посеред кімнати, ми обидва мовчали. На кухні щось шкварчало і звідти долинав запах смаженого м'яса та підливи. Судячи з того, що запах був надзвичайно апетитний, на кулінарії "майже-сестра" трішечки тямилася.

— До речі, у мене є один знайомий архітектор, — нарешті спохо— пився учитель. — Як архітектор, він, правда, тільки починає. Але його це може зацікавити. Головне, що такий же фантазер, як і ти. І, що цікаво, — теж хотів стати моряком.

— Тоді він зрозуміє мене з півслова.

— О, так, ви знайдете спільну мову. Ти ж бібліотечна дитина! А поки що давай домовимося: я зателефоную йому, спробую зацікавити. Якщо погодиться — зустрінемося у мене, всі троє. Телефон у тебе вдома є?

Я назвала йому номер телефону. Він записав. На підвіконні, за фіранкою (мабуть, щоб не кидався у вічі "майже-сестрі") лежав ще один шедевр паяльникового мистецтва.

Алея, обабіч якої чи то пальми, чи кактуси. Проте я негайно похвалила: "Ось це вже щось!"

— Не вірте їй: у вас не такі вже й погані картини, — по-змовницьки мовила я Едуарду Прокоповичу вже в коридорі. — Просто у мене був кепський настрій. А їй не вірте.

— Я так і зрозумів, що кепський.

— На вершині гори краще намалювати "літаючу тарілку", — встигаю дати йому мудру пораду. — Тоді це будуть не просто гори, а космічний пейзаж. Як у Чюрльоніса. Адже ви бачили репродукції з картин Чюрльоніса?

— І не тільки репродукції. Цікаво, звідки ти про нього дізналася?

— Я ж "бібліотечка дитина".

— Не ображайся, малюк. Невже у визначенні "бібліотечна дитина" є щось образливе?

— Що ви: у ваших вустах це вишуканий комплімент.

А вже на сходовому майданчику, куди вчитель вийшов проводити мене, попросила попередити Лілію, щоб, коли прийду наступного разу, впустила безперешкодно.

— Хіба виникло непорозуміння?

— До цього не дійшло. Але все ж таки, якби в мене була менша сестра, я взялася б за її виховання. І вам раджу.

— Взятися за виховання Лілії?! — раптом розсміявся Едуард Прокопович і чомусь озирнувся на двері. — Бачиш, малюк, я теж думав про це. І не раз. Але виявилось, що це неможливо.

— Чому неможливо? Ще й як можливо.. — почала я.

Однак вчитель перебив мене:

— Тому що це марна річ. Жодного ефекту. — Тепер по-змовницьки шепотів уже він. — Жодному чоловікові ще не вдавалося перевиховати своєї дружини. Завжди було навпаки. На жаль. Тим паче, що Лілія сама педагог. І навіть готується захищати кандидатську дисертацію з педагогіки.

— То це ваша дружина?!

— Хіба не схоже?

Напевне, в мене був ідіотський вираз обличчя, бо Едуард Прокопович не стримався і знову розсміявся. Так голосно, що я теж посміхнулась. Хоча було мені не до сміху. Єдине, що тут по-справжньому могло розсмішити: досі ніхто з дівочої половини класу не знав, що Едуард Прокопович одружений. Всі були впевнені, що він ще парубкує. Яка рожева наївність!

Мабуть, ми справді сміялися занадто голосно, бо незахищений кандидат педагогічних наук змушена була виглянути й похитати головою, мовляв, "яка невихованість!".

"Ну, що вдієш? Чим тут можна допомогти йому? — зітхнула я, спускаючись сходами на перший поверх й уявляючи, якою буде після цього сміху розмова Едуарда

Прокоповича з майбутнім ученим педагогом. — Якщо вже людині починає не щастити, то не щастить в усьому. Навіть із номером квартири".

VI. Вадик Вірич

1

Останні кілька днів Жорка Глудов поводився просто нестерпно. То вигукував на уроках, коментуючи відповідь однокласників, то раптом починав сперечатися з учителем, то підводився і мовчки, не спитавши дозволу й нікому нічого не пояснюючи, виходив з класу. Вчителі по черзі скаржилися директорові та класному керівникові. Ганна Степанівна тричі говорила з Жоркою, але ці делікатні розмови тільки роздмухували Жорчину самовпевненість, його віру в безкарність і в те, що, зрештою, він примусить клас захоплюватися своїм "геройством".

Не знаю, як кому, але мені здавалося, що то він у такий спосіб мстив усім нам за поразку від Женьки Гайдученко і за те, що ми одразу визнали її, об'єдналися навколо неї. Напевне, Жорка вважав, що помста його — жахлива. І що врешті-решт він доведе, хто в класі справжній заводій і лідер.

Мабуть, підбадьорювало його й те, що Женька в ці дні поводитися напрочуд сумирно. Ні на які вибрики Глудова не реагувала, або майже не реагувала. І взагалі, вдавала, що вибрики цього "дрібного провокатора", як назвав його Льонька, її не обходять. А можливо, Глудов вирішив, що скандал, який дещо запізнило учинила мати Нелі Ковальчик, її скарги на те, що Гайдученко хоче "вижити" її доньку, відмінницю й активістку, з класу, остаточно втихомирили Женьку?

Хтозна, скільки це тривало б, якби не сьогоднішній урок зоології. Валентина Семенівна викликала Жорку відповідати урок, а виявивши, що той не вивчив його, поставила двійку. Всі знали, що Глудов завжди болюче сприймав не те що двійку, а навіть трійку чи будь-яке зауваження, чомусь вважаючи, що вчителі повинні ставитися до нього поблажливіше, ніж до інших. Але сьогодні він просто перевершив самого себе.

— А по-моєму я відповідав цілком пристойно, — нахабно всміхнувся Жорка, забираючи зі стола свій щоденник, перш ніж Валентина Семенівна встигла вивести в ньому двійку. — Якщо ви маєте щось проти мене особисто — тоді так і скажіть. Тому що ваше ставлення до мене...

— Про що ти, Жорко? — вражено глянула на нього зоологічка. — До чого тут моє ставлення? Воно в мене "особливе" до всіх, хто лінується вчити зоологію. Уроку ти не знав і маєш те, що заслужив. Давай щоденник.

— А в мене склалося враження, що ви самі не знаєте зоології. Або знаєте її на рівні шкільної трійочки. І взагалі, дивно, як вам вдалося потрапити до такої школи. Вам треба було їхати в село. За направленням. Ось там би ви вважалися великим знавцем.

Клас вражено слухав і мовчав. Досі ще ніхто не дозволяв собі так говорити з учителькою. А головне, всі розуміли: Глудов несправедливий щодо Валентини Семенівни. Предмет свій вона знає, на уроках завжди намагається розповісти щось цікаве про сучасну зоологію і про зоологів, не побоюючись вийти за шкільну програму. Тому й слухати її дуже цікаво.

— Що з вами, Глудов? — зблідла Валентина Семенівна. — Як ви можете казати таке? До речі, я дістала направлення саме в цю школу. Невже те, що я виставила вам незадовільну оцінку, дає вам право?..

— Дозвольте, Валентино Семенівно? — раптом підвелася зі свого місця Женька. — Слухай мене, Глудов. Двійку ти заслужив справедливо. І на уроці української літератури тобі теж треба було поставити двійку, просто вчителька зліберальничала. А поводитися так у класі... Щодня, майже на кожному уроці... Ось так, по-хамськи... Ми тобі не дозволимо.

— Правильно, — підтримав я.

— А ти замовкни, — огризнувся Глудов. — Можете ставити свою двійку, якщо вже вам так не терпиться, — здалеку кинув щоденник на стіл учительки. — А ви сидіть мовчки. І не втручайтеся. Пле-бе-ї...

— Ну що ж, в такому разі я вважаю, що ця людина не має права залишатися зараз у класі, — несподівано спокійно мовила Женька, обводячи всіх нас очікуючим поглядом. І я відчув: ой, як їй хочеться зараз, щоб ми підтримали її! Як це важливо. І не тільки для неї та для вчительки, але й для нас самих. — Ставлю на голосування: хто за те, щоб Глудов негайно вибачився перед Валентиною Семенівною і залишив клас, підніміть руки.

Руки підняли дружно. В класі запанувало мовчання. Кожен поглядав, як повелися товариші.

— Я теж вважаю, що ти не правий, Глудов, — це сказала Майка Токарчук! Майка, яка досі ні в чому не суперечила Глудову і ніколи не наважувалася осуджувати його вчинки. — Томуятежзате, щобти вибачився перед Валентиною Семенівною. — Наполягати на тому, щоб він залишив клас, Майка не наважилася.

— І ти з ними? — підхопився Глудов, який уже встиг сісти на своє місце.

— Ну ти, патрицій! — скипіла Майка. — Я все розумію: модні диски, балачки про нашу винятковість... Але ти почав поводитися по— хамському. Виховані люди так не поведуться.

— Так, це справжнісіньке хамство, — підтримала її Женька. — І якщо зараз ми відступимо перед такими, як Глудов — ми собі цього не пробачимо.

— А воно вже давно стало вашою сутністю, — зневажливо кинула Неля Ковальчик. — І не тільки вашою. Але я вважаю, що в даному випадку Глудов має рацію: хіба це вчителі? Хіба це школа? Мені просто соромно, що доводиться переступати її поріг.

— Ти можеш залишити клас разом із Глудовим, — відповіла Наталка Міхова. — І школу теж.

— О, виявляється в цьому класі є староста! — вигукнув Валько Бо— чарук. — Приємно чути її голос.

— Яку давно треба переобрати, — зауважила Віка Ткаченко, за мовчазність свою прозвана Мовчазною Принцесою. — Занадто вже вона... ніяка.

— Амебно-ніяка, — докинула Женька.

— Щоб обрали тебе, — в'їдливо посміхнулася Нелька.

— Це вирішить загін. Але можу запропонувати і свою кандидатуру. Тепер так роблять у багатьох колективах, і нічого страшного. Ідеальною старостою я, можливо, й не стану, однак й поводитись як ти, протиставляти себе класові, теж не буду. Хто ще хоче висловитися?

— Висловимося, не хвилюйся, — погрожуюче пробурчав Жорка.

— Отже, ніхто. Клас прийняв рішення. Глудов, ми не хочемо, щоб ти залишався з нами на уроці. Але перш ніж вийти — вибачся перед учителькою.

— Я вже навіть не потребую його вибачення, — стомлено показала Валентина Семенівна, напевне, тільки тому, що не бажала ускладнювати ситуацію. — Глудов, залишіть клас. Цього вимагають всі ваші товариші. Не примушуйте мене звертатися до директора. І викликати вас на педраду.

Жорка повільно склав свої підручники, взяв дипломат і, пробурчавши: "Нічого, ви ще запам'ятаєте мене", вийшов.

— Шкода, — зітхнула Валентина Семенівна. — Така цікава тема. Якби Глудов не зірвав урок.

І знову, як колись із Іриною Федорівною, я не погодився з тим, що його зірвано.

— Навпаки, — сказав я. — Урок відбувся. Інша річ — що він не має ніякого відношення до зоології.

— І до зоології теж, — багатозначно зауважила Зойка. — Може більше, ніж до будь-якої іншої дисципліни.

2

— Мені здається, що треба нарешті поговорити з батьком Жорки, — рішуче мовила Женька, підходячи після уроку до Валентини Семенівни.

— Треба, Женічко. Але ж до школи він все одно не прийде. Та й взагалі.

— Тоді давайте поговоримо з ним по телефону.

— Ну що ви, що ви! Я ж не класний керівник. І потім, знаєте, у нього така посада...

— А ми не з посадою, ми з ним поговоримо. Я вам у цьому допоможу. Ви знаєте номер його службового телефону?

— Так, але... Ні-ні, що це ви надумали, Женько?! — До всіх людей — аж до пелюшкового віку включно — Валентина Семенівна зверталася лише на "ви". — Чуєте, я забороняю вам вдаватися до цього.

— Я підтверджую це: ви забороняли, — лагідно всміхнулася Женька. — Я розумію: батько Жорки займає таку посаду, що й вам, і класному керівникові просто незручно турбувати його з приводу якихось там "дрібниць", як наприклад, хамство сина.

— І це теж враховуємо, це теж... — Ми вже кілька разів запрошували Ростислава Калениковича сюди, і, знаєте, не з'являється. Все ніколи. А мати вважає, що її син — талановитий хлопчик, а в класі його просто недооцінюють.

— Нічого, якщо він почує голос громадськості — одразу знайде час. Вадику, Зойко! — гукнула нас. — Пішли в учительську.

— І все ж таки, я не можу схвалити цього, — розгублено підняла окуляри на лоба вчителька. — Та й хто ви, зрештою, такі, щоб телефонувати?..

— Ви самі не раз говорили на уроках, що громадська думка — велика сила, і що колектив повинен впливати на виховання кожного з нас. Вважайте, що нарешті ми пройнялися цими думками і, як представники колективу, бажаємо поговорити з Ростиславом Калениковичем. Яким би високим начальником він не був. — Гайдученко проказала це вже біля вчительської, відчинивши двері і ввічливо пропускаючи вчительку першою.

Як на те, апарат був зайнятий. Молоденька вчителька з перших класів захоплено переповідала подрузі, якого "ангельського" пуделя придбала її сусідка по комунальній квартирі: руденького, з чорним носиком (ніби носики бувають ще й блакитними) і білими плямами на хвостіку.

— Пробачте, — тихеньким голосом, ввічливо, перебила її Женька, коли вчителька вдруге почала описувати плямки на хвостікові. — Я мушу здивувати вас: пуделів такої "рідкісної, ангельської" масті щодня продають на Староконному ринкові. По три карбованці за хвостик. Завтра можу принести вам п'ятеро. Дозвольте нам скористатися службовим телефоном. У нас із Валентиною Семенівною офіційна розмова з високим начальством.

Вчителька подивилася на неї, наче на інопланетянку, проте Валентина Семенівна, яка за інших обставин терпляче промовчала б усю перерву, чекаючи, доки її колега наговориться з подругою, раптом теж пройнялася своїми власними "думками з приводу виховної сили колективу":

— Справді, колего. Ми в дуже невідкладній справі.

І пішла в рішучий наступ на телефонний апарат, навіть не зауваживши Гайдученко, що по відношенню до вчительки вона повелася дещо нетактовно.

— Номер, — попросила Женька, вибачившись перед щасливою володаркою руденького пуделя і приймаючи від неї трубку.

Поки Валентина Семенівна гортала записничок, ми з Зойкою розгублено поглядали то на неї, то на Гайдученко, то на трьох інших учительок, що позавмирили на своїх стільцях, ніби в німій сцені з "Ревізора". "Невже вона справді наважиться говорити з самим Глудо— вим-старшим?" — не вірив я, дивлячись, як Женька набирає номер, стоячи з трубкою в руках у якійсь одверто артистичній позі.

Вона набирала номер тричі, однак телефон Глудова не відповідав. Почекавши кілька хвилин, Гайдученко набрала його вчетверте.

— Алло! Мені потрібен Ростислав Каленикович. Ні, не просив, навпаки... Це телефонують зі школи, в якій навчається його син. Що? Він — ні. Це ми хочемо поговорити з ним. Попередньої домовленості теж не було. — "Та вона ж говорить так, ніби все життя, ніби все життя начальником пропрацювала", — чомусь жахнувся я, слухаючи Женьку. Але вона не звертала на нас уваги. — Слухайте мене, шановна, — крижаним голосом проказала Гайдученко. — Якщо ви ще раз кинете трубку, я сама приїду до вашої "контори" і довго вчитиму розмовляти з людьми, яких ви як секретарка зобов'язані вислуховувати. Ви все зрозуміли?! А тепер зв'яжіть мене з Ростиславом Калениковичем... Це не особиста справа, це справа дер-жав-на!.. А мені повідомили з

вашого відділу, що він вільний, і в кабінеті в нього нікого нема. Скажіть, що телефонує Євгенія Гайдученко — він вам пробачить.

Вчителі вражено презирнулися, а я ошелешено якимось всміхнувся. Я раптом відчув те, чого не відчував раніше: Женька грає! Постійно грає! Це було для мене дивовижним відкриттям. Гайдученко весь час поводить себе так, ніби знаходиться на сцені. Це вона тільки виконує роль такої дівчини, якою постає перед нами і в класі, на уроках, і зараз. Я не знав, яка вона насправді, але хотілося вірити, що Женька значно ввічливіша, скромніша і лагідніша. А ось навіщо вона влаштовує всі ці сценки, чого домагається: утвердитися в класі як лідер, чи просто провчити Глудова та його пупоеліту — цього я зрозуміти не міг.

— Ростислав Каленикович? Дуже приємно. Добридень... Ні, я не з міськвно, я зі школи... З тієї, в якій навчається ваш син... Так, сталося... Ні, я не новий завуч, я учениця. Звичайнісінька учениця. Євгенія Гайдученко. Шостий "А". Ростиславе Калениковичу, пробачте, але я змушена говорити одверто. Ми розуміємо, що ви людина зайнята і вам не до виховання власного сина. Але саме тому, що ваш син знає, яку посаду ви обіймаєте, він поводить себе на уроках так, ніби своєю присутністю робить усій нашій школі важливу послугу... Що? Чому телефонує не класний керівник? Тому що для всіх учителів ви завжди виявляєтеся зайнятими надзвичайно важливими справами, — ввічливо пояснила Женька, а потім якусь хвилину уважно вислуховувала голос у трубці й обличчям її перебігала загадкова посмішка. — Ростиславе Калениковичу, якщо ви відмовитеся вислухати мене як представника класу по телефону — ми всім класом навідаємося до вас на роботу, влаштуємо невеличку зустріч з працівниками вашого об'єднання і порадимось, що робити, щоб ми, двадцять дев'ять учнів, могли спокійно вчитися далі.

— А по суті справи?.. — почула вона у слухавку.

— Будь ласка, можу й по суті справи... Сьогодні на уроці зоології ваш син поведився так, що ми змушені були вигнати його з класу... Ні, не вчителька. Сам клас. Ви ж знаєте, яка виховна роль відводиться зараз трудовим колективам. Ось ми й скористалися своїм правом... Подробиці він переповість вам удома. Я тільки хочу попередити, що від сьогодні ми виганятимемо його щоразу, тільки-но Жорка забуватиме, що знаходиться в класі, а не в зоопарку. Й оцінки за знання та з поведінки одержуватиме тільки ті, які заслужив. Якщо не виправиться — то й атестат матиме з "двійкою" з поведінки... У нас тепер тільки так. Усі перебудовуються — і ми теж. Оцінка — за кінцевим результатом, яків підрозділах вашого виробничого об'єднання. Ми виріпти — ли привчатися до цього ще зі шкільної лави... Ні, класного керівника нема. — Женька запитливо глянула на Валентину Семенівну. — Вона хворіє... Будь-кого з учителів? Будь ласка. Передаю.

Я помітив, як, беручи трубку, Валентина Семенівна зблідла. І рука її злегка затремтіла.

— Так. Добридень, Ростиславе Калениковичу. Це говорить учителька зоології Валентина Семенівна.

Я не міг зрозуміти, що говорив учительці всемогутній Ростислав Каленикович, вловлював лише окремі фрази вчительки.

— Так-так, треба було б чемніше. Маєте рацію, маєте рацію. Але по суті, по суті... Ну, знаєте, досі з цим якось мирилися. Пробачте, але іноді він справді... Та ні, власне, я була проти цього, але, клас, клас не витримав. А що вдієш, що вдієш?! Ви б якось поговорили з ним... Знаю, знаю, об'єднання — шеф нашої школи, наш спонсор... Та ні... Так... Що ви, що ви?! Моє ставлення до нього...

— Вадику! Зойко! Пішли звідси, — голосно скомандувала Женька, обіймаючи нас на плечі. — Все це вже не для наших вух. Однаково ми так і не зрозуміємо, що тут відбувається.

— Як ви можете так, Валентино Семенівно?! — обурено мовив я вже з-за порога, але вчителька тільки застерезливо помахала рукою, мовляв, ідіть, ідіть, бачите: розмовляю. Здається, вона так і не зрозуміла, що саме нас вразило й обурило.

3

Наступного дня батько Жорки справді навідався до школи. Але в клас не зайшов, з нами не поговорив. Навіть із Женькою не захотів побачитись. Мабуть, вважав, що такою розмовою принизив би себе. Хоча на його місці, після такого дзвінка і такого ЧП, я все ж таки навідався б у клас і поговорив з товаришами сина.

Одне слово, Глудова-страшого ми не бачили. Проте Ганна Степанівна з'явилася на класну годину заклопотаною. Вона говорила про дисципліну, чемність, повагу до вчителя і, взагалі, про се про те. Але ми відчували, що бесіда в неї не складається. Так, ми розуміли, що розмова зводиться до вчинку Глудова, його конфлікту з Валентиною Семенівною і класом, проте прізвища Жорки вона все ж таки не назвала, та й чогось головного не договорювала. Врешті-решт Наталка Міхова не витримала і запитала її:

— Ганно Степанівно, ви нам прямо скажіть: батько Жорки навідувався до школи?

— Звичайно-звичайно. Повірте, мені було неприємно... Я вже запрошувала учня Глудова до вчительської, говорила з ним. Підведися, Глудов. Ти давав слово, що більше так не поводитимешся?

Жорка скептично посміхнувся.

— То давав чи не давав? — розгублено дивилася на нього Ганна Степанівна.

— Цілком припускаю. А що, є проблеми?

— Щойно я говорила з твоїм батьком...

— Він був приємно вражений, — процідив Жорка.

— Сідай, Глудов. І думаю, що в майбутньому щось подібне не повториться.

— А якщо повториться? — запитав Льонька.

— Не повинно, Запорожченко. Бо тоді я перестану вірити слову будь-кого з вас. Ну а щодо отого вашого телефонного дзвінка Ростиславу Калениковичу, то пробачте, але ви не мали права робити цього.

— А вимагати, щоб Глудов залишив клас — мали? — подала голос Неля Ковальчик.

— Розумієте... Як вам сказати? Взагалі вимагати таке має право тільки вчитель. Таке правило, така традиція.

— А якщо жоден із наших учителів не наважується скористатися цим правом і виставити Глудова з класу? Не наважується тільки тому, що він — син впливового керівника. Як повинен поводитися клас в такому випадку? — втрутилася Женька Гайдученко. — А ми ж усі бачимо, як цей ледар і нездара знущається і над учителями, і над нами. Зриває уроки, хамить, демонструє своє небажання вчитися. Обзиває нас плебеями, вважаючи себе і своїх найближчих друзів — представниками якоїсь там еліти... І клас давно й терпляче спостерігає за всім цим. Але доки ми повинні терпіти?

— Ви й самі, Ганно Степанівно, пасуєте перед Глудовим, — не стримався я. — Тому що батько, бачте, керує підприємством, котре шефствує над школою, і взагалі, поважна людина. Ви ж самі не раз цитували Сухомлинського: "За шкільною партою сидить народ"! Ось ми і намагаємось бути ним, ну, цим... народом.

— І цей колектив вирішив: — підтримав мене Бочарук, — або Глу— дов поводитиметься, як належить учневі, або ж ми самі виключимо його з класу. І зі школи.

— І напишемо листа міністру. Якщо треба буде, — докинула Леся Журавська.

Ганна Степанівна стояла в глибокій задумі. Я навіть засумнівався: чи слухала, чи чула нас. Але, виявилося, слухала.

— Невже насправді все так серйозно? — запитала вона, щойно клас нарешті притих.

— Навіть значно серйозніше, — запевнила її Женька. — Дозвольте я ще дещо додам.

Вчителька дозволила, і Женька вийшла на середину класу.

— Думаю, нам треба ще раз серйозно поговорити про все, що відбувається в нашому класі. Ми теж не святі, теж грішні, дозволяємо собі... іноді. Але йдеться не про дрібний непослух, дрібні зауваження. Як почалося моє знайомство з класом та нашою пупо-елітою, на чолі з Глудовим, — ви знаєте.

— Що значить "пупо-еліта"?! — ображено вигукнула Майка То— карчук, проте Женька вдала, що не почула цієї репліки.

— Після першої ж сутички Жорка напросився на розмову зі мною. Він не вимагав робити з тієї розмови таємницю, тому я кількома словами перекажу її. Виявляється, цей хлопець повірив, що він, Майка Токарчук, Аліса Коронецька, Неля Ковальчик — класна еліта. Яка може дозволити собі те, що не дозволено всім іншим. Він і мені пропонував пристати до своєї компанії'. Але я відчула, що не впишусь в неї.

— Тебе ніхто й не збирався приймати до нашого гурту, — не стрималася Майка.

— Всі не раз чули, як він кидав нам у лице: "Плебеї!" Спочатку я думала: слівце до язика прилипло. Виявляється, ні. Він справді вважає всіх нас плебеями. З цією елітоманією ще можна було б примиритися, якби Глудов справді виявляв хоч якусь там вихованість. Але ж усі бачать, що людина він елементарно невихована. І сноб. А те, як він повівся на уроці зоології, має ще й цілком конкретну назву: "хамство".

Вона замовкла і виклично подивилася на Глудова. Жорка мовчав. За всіма правилами свого поводження зараз він мав би підхопитися, гукнути: "Сама ти хамка! А

всі ви — плебеї!" І вийти з класу. Принаймні досі він так і поводився. Але тепер Глудов чомусь мовчав. І сидів, опустивши голову. Не тому, мабуть, що пройнявся правдою, яку відкривала для нього Женька. Просто з сумом думав про розмову, яка чекає на нього вдома. Втім, хтозна, про що він зараз думав.

Тим часом Женька стверджувала, що в окремих людей хамство проявлялося в усі віки. Але здебільшого воно було ознакою неосвіченості, брутальності натури, родової пихатості. А тепер хамство стало способом самовираження, нормою їхньої поведінки, ознакою тих образів, перетілюючись в які, вони живуть.

— Боже, якими закоханими очима ми на неї дивимось! — чи то прошепотіла, чи просичала Неля Ковальчик, яка весь цей час спостерігала за мною. — Ти ж подумаєш: трибун у спідниці!

— До речі, вона говорить про невихованість і хамство, — нагадав я. Мене неприємно вразило, що Неля наважується насмішкливо називати Женьку трибуном у спідниці. Як багато дивного, нелогічного відкрив я для себе за ці кілька місяців у поведінці і характері нашої "хронічної відмінниці". І якою несхожою була вона з Женькою Гайдученко.

А ще Женька говорила про інтелігентність. Про те, що всі ми — і вона теж — дивовижно неінтелігентні. Що у нас у школах є сотні гуртків, але ніде, мабуть, в жодній школі України, не існує "Гуртка юного інтелігента". Що ми дуже мало говоримо про такі поняття, як честь, чесність, порядність. Що нам бракує знання етикету. Що колись існували багато формул, які дозволяли дотримуватися ввічливості, щадити людину, з якою ти говориш: "Дозвольте відрекомендувати вам", "Дозвольте з вами не погодитись", "Не маю честі бути знайомим з вами".

Можливо, можна й відмовитися саме від цих формул, але тоді слід винайти якісь інші. Ми ж повідмовлялися від багатьох умовностей етикету, нічого замість них не запропонувавши.

Того дня класна година затяглася. Ми не хотіли розходитися. Жодні збори ще не проходили у нас так активно і так схвильовано. Відмовчувалася тільки пупо-еліта. Відмовчувалася, але слухала, чула... І почувалася в цей час, мабуть, дуже й дуже незатишно.

А через тиждень ми провели позачергові збори класу, переобрали всю раду. І головою ради обрали Женьку Гайдученко. Щоправда, сама вона свою кандидатуру не пропонувала. Хотіла, щоб головою обрали Льоньку Запорожченка. Нам, звичайно, радили не проводити цих зборів, радили дочекатися перевиборів.

VII Женька Гайдученко

Ось уже протягом двох тижнів ми з Вадимом — іноді вдвох, іноді по черзі — провідуємо колишню фронтову медсестру Марію Захарівну. Зараз вона слабує на ноги і першу нашу появу сприйняла, наче диво. Щоправда, раніше їй теж іноді допомагала сусідка. Проте вона вічно зайнята, заклопотана всілякими громадськими обов'язками, та, здається, й самій Марії Захарівні не дуже зручно було користуватися її послугами. Принаймні в мене склалося таке враження.

Тим часом колишня фронтowa сестра виявилася людиною надзвичайно привітною. Загалом вона була огрядною і неповороткою, проте вічно всміхнене обличчя здавалося на диво молодим, навіть юним. От тільки волосся зовсім зсивіло. Так, якби не ця сивина... Коли я бачу сивих жінок, мені завжди стає сумно. І зрозуміло — чому. Хоча самі ці жінки викликають у мене симпатію. Адже це треба мати мужність — не ховати свою сивину під фарбою. А й справді, чому Марія Захарівна не пофарбує його? Пофарбувала б, і могла б здаватися ще вродливішою.

Чесно кажучи, мені аж не вірилося, що ця лагідна, огрядна й така небойова на вигляд жінка могла бути колись фронтовою медсестрою. Та ще й нагородженою двома орденами Слави і трьома медалями. Але ж нагороджена. Вона й зараз, напевне, ще працювала б, але застуджені у війну ноги (при форсуванні якоїсь річки вона опинилася у крижаній березневій воді і відтоді знемагала від ревматизму) відмовляли їй усе частіше й частіше.

Ми допомагали їй чим могли: бігали з сумкою до овочевого магазину, обходили аптеки в пошуках потрібних ліків, разом із Марією Захарівною влаштовували генеральне прибирання (щоправда, при цьому одразу виявилось, що Вадик більше заважає, ніж допомагає). А на прощання вона щоразу пригощала нас чаєм з абрикосовим варенням. Одне слово, з Марією Захарівною у нас якось одразу встановилися найщиріші взаємини.

У Лесі, Сашка, Льоньки та Роми теж усе йшло гаразд. Зойка навіть запропонувала завести "судновий журнал", щоб записувати, кому і яку допомогу ми подали. Я, звичайно, була проти, однак всі підтримували Золотенко. Ледве вдалося переконати їх, що вести облік того, чим ми допомогли людям, облік своєї доброти — просто ганебно. Не знаю: переконала їх, чи, може, відступили перед моєю впертістю, але діяльність нашої морської застави для світової історії тепер уже ніхто не зафіксує. Натомість я запропонувала створити рукописну книжку, в якій переказуватимемо всі почуті від ветеранів розповіді. Це буде нашим власним літописом Великої Вітчизняної війни. Першим розділом цієї книжки якраз і стала розповідь залізничника. Тепер черга за колишньою фронтовою медсестрою.

Та перш ніж записати розповідь Марії Захарівни, я поклала собі зробити для неї ще одну хорошу справу. Не знаю, чи вдасться, але вирішила спробувати. На великій перерві я підійшла до Валентини Семенівни і сказала, що мені потрібно поговорити з нею про щось дуже-дуже важливе. Валентина Семенівна учнівських секретів не любить — ми всі це знали, хоча не всі схвалювали цю її рису. А ще вона терпіти не могла нашіптування — і за це поважали її всі, крім нашої "пані Моніки", Нелі Ковальчик, яка з усіма вчителями намагалася бути в "особливо довірливих" стосунках. Отож, почувши, що хочу поговорити з нею про щось дуже важливе, та ще й наодинці, вчителька якось нашорошено глянула на мене і спохмурніла.

— Хіба в класі щось сталося, Гайдученко? — запитала вона, коли ми вийшли в коридор і зупинилися біля вікна.

— Нічогісінько.

— То, може, вдома, га, Гайдученко? — це в неї звичка така: весь час повторювати прізвище учня. У такий спосіб ми й передражнювали її. Зростом, фігурою і навіть зачіскою Валентина Семенівна мало чим відрізнялася від нас — акселераток-семикласниць. Як вчительку ми сприйняли її одразу, проте одразу ж помітили і найсуттєвішу її ваду: Валентині Семенівні бракувало терпіння вислуховувати нас. Замість того, щоб мовчки вислухати прохання чи пояснення учня, вона раптом перебивала його і починала задавати йому безліч запитань — здебільшого недоречних.

Учителі часто говорять про наші недоліки. От якби провести класну годину, на якій ми говорили б про недоліки вчителів! Не знаю, як би вчителі пережили це, але що розмова була б цікавою і вчителі запозичили б із неї чимало повчального — то це точно.

— Вдома теж усе гаразд. Скажіть, будь ласка, у вас нема знайомого депутата?

— Кого-кого? — вражено перепитала Валентина Семенівна і навіщось зірвала окуляри, ніби через них не дочувала.

— Я кажу: "депутата". Якщо не Верховної, то хоча б обласної, або міської ради. Найкраще, мабуть, міської.

— Ну, з одним я загалом знайома. Він — депутат міськради від нашого району... — розгублено мовила вчителька. — Не скажу, щоб ми були аж такими вже друзями. Але це не має значення. Депутат є депутат. А ти збираєшся потрапити до нього на прийом? Хто тобі наравив таке? З якого питання?

— Ви знаєте, що ми шефствуємо над ветеранами. Так от, ми з Вадиком Віричем допомагаємо Марії Захарівні Гончарук — колишній фронтовій медсестрі. Зараз вона тяжко хворує на ноги, ледве рухається, а ще в неї часто болить серце. Сусідам доводиться викликати швидку. Але телефону в неї нема. Ні, на черзі вона стоїть, всі обіцяють... Вже й листа написала начальнику міської телефонної мережі...

— Я все зрозуміла, — взяла мене за плече вчителька. — Вам з Вадиком не треба йти до депутата. Я зроблю це сама. Запиши мені точну адресу Марії Захарівни. Завтра ж постараюся поговорити з депутатом. Усе буде гаразд — упевнена в цьому. І взагалі, якщо у вас виникають якісь труднощі, не забувайте про свою вчительку, гаразд? Я ж не можу випитувати у вас геть усе. А що так піклуєтеся про ветеранів — молодці.

"Як добре, що я звернулася саме до неї, — подумала я, коли ми попрощалися. — Звичайно, вчительці легше буде поговорити з депутатом, ніж нам із Вадиком. І все ж таки відчула якесь розчарування. Валентина Семенівна, звичайно, зуміє допомогти Марії Захарівні. Але це допоможе вчителька, а не ми. До того ж, траплялася така чудова нагода вперше в житті потрапити на прийом до депутата!"

Після уроків ми з Вадиком, Леся і Льонька Запорожченко вирішили одразу ж податися до Марії Захарівни. По дорозі ми ще зайшли в аптеку і за рецептом, виписаним для Марії Захарівни, купили потрібні їй ліки. Я вже уявляла, як вона втішиться, дізнавшись, що вчителька клопотатиметься про неї перед депутатом. Однак Марія Захарівна зустріла нас щасливою посмішкою ще до того, як я встигла мовити хоча б слово. Виявляється, в поліклініці, де вона донедавна працювала,

роздобули для неї путівку в Крим, до санаторію, що знаходився у місті Саки. Отож, післязавтра вона вже від'їжджає.

— Уявляєте! Я така щаслива! — проказувала вона, стоячи посеред кімнати і, притримуючись рукою за краєчок стола. — Дивина: пів— Європи пройшла, а в Криму бувати не доводилось.

Мені здалося, що ця змучена хворобою жінка не так тішиться тому, що вдасться підлікуватись у санаторії, як змозі побувати саме в Криму. Напевне, їй страшенно набридла ця квартира, набридли хвороба, лікарі швидкої допомоги і самотина. Їй здається, що ось поїде вона в Крим — і в житті обов'язково станеться якась дивина, якась несподівана зміна. Шкода, що цю путівку вона роздобула без нашої допомоги. Мені так хотілося зробити для неї щось приємне.

Відтак я навіть не наважилася говорити їй про депутата. Навіщо? Адже вчителька ще тільки збирається побувати в нього. Ось коли все вирішиться, тоді можна й похвалитися. Повернеться Марія Захарівна з Криму, а тут з'являється монтер і питає: "Де б ви хотіли мати телефон: у коридорі, вітальні чи, може, у спальні?" Одне слово, фантазувати з цього приводу можна було скільки завгодно. Але я приборкала свою фантазію і, скориставшись із того, що настрої у Марії Захарівни чудовий, попросила розповісти, за що її нагородили орденом Слави.

— Орденом Слави? — розгублено перепитала колишня фронтова медсестра і, як мені здалося, зашарілася. — А чому вас зацікавила саме ця історія?

— Та просто так, — стенаю плечима, але вже починаю розуміти, що це, мабуть, і є ота найцікавіша історія, яку тільки можна почути від колишнього гвардії старшого сержанта медичної служби.

— А все ж таки? — перебігла поглядом по наших обличчях. — Вам уже хтось розповідав про цю подію?

Ми не знали, що мається на увазі під "цією подією" і тому мовчки перезир нудися.

— Ну, гаразд... — змилювалася Марія Захарівна по кількох хвилинах мовчання. — Я знала, що колись ви обов'язково захочете почути якусь історію про війну. Але давно сказала собі, що про цю мовчатиму. Я не марновірна, але цієї історії, здається, нікому й ніколи ще не розповідала. Проте чоловік колись не витримав, виклав її гостям за святковим столом. А я мовчала, чесно кажу.

Вже потім ми зрозуміли, чому Марія Захарівна так ревно берегла свою таємницю. А поки що повсідалися зручніше і почали слухати. Хоча я одразу ж пошкодувала, що Вадик не захопив свого магнітофона. А розповіла Марія Захарівна ось що...

Врятувати командира...

...Атака не вдалася. Метрів за п'ятдесят від фашистських окопів рота змушена була залягти і, відстрілюючись, відповзати назад, до своїх окопів. Вогонь фашистів був такий щільний, що просто неможливо було підвести голову. Двох поранених притягли самі бійці, один, уже по тому, як рота повернулася в окопи, приповз сам. Восьмеро, і серед них зовсім молоденький старший лейтенант Гончарук, якого тільки місяць тому призначили командиром їхньої роти, залишилися десь там, поблизу ворожих окопів.

Медсестра Марія Чорнобривець дізналася про це тільки тоді, як перев'язала в бліндажі поранених, і подалася шукати комбата, щоб вирішив, як відправити її підопічних до медсанбату. Ще тільки йдучи до командирського бліндажа, вона почула, як один із солдатів — вісімнадцятирічний Петро Романовський, якого в роті всі звали просто Романком, розповідав бійцям:

— Та бачив я ротного. Він упав метрів за п'ять праворуч мене. Але я подумав, що це він просто так, заліг. І потім, коли я відповзав, ротний ще рухався. Точно, рухався, відповзав... А тут раптом біля мене міна вибухнула, оглушила...

"Отже, він залишився там, — вжахнулася Марія. — Поранений! За якихось п'ятдесят кроків од ворожих окопів! І хтозна, може вночі, тільки-но стемніє, фашисти візьмуть його в полон!"

Злякавшись цієї думки, Марія кинулася до командирського бліндажа. Там уже сиділи командири взводів: два старшини і старший сержант (на той час комбат уже лишався єдиним у їх страшенно поріділій роті офіцером). Старшина Роднін, який прийняв тепер командування ротою, саме доповідав по телефону командир батальйону про наслідки атаки і втрати (про загибель командира роти він уже, напевне, доповів раніше), а поклавши трубку, просвітлів з лиця: виявляється, це була остання атака. Завтра вранці на ці позиції прибуває нова частина, а їх змучений боями полк відводять у тил для відпочинку і переформування.

— Товаришу гвардії старшина, — за всією формою звернулася до Родніна Марія. — Командир роти живий. Він поранений. Це підтверджує рядовий Романовський. Він бачив...

Командири взводів презирнулися і потупили очі.

— Старшого лейтенанта ми там не залишимо, — мовив старшина. — Живого чи мертвого, а винесемо його з-під ворожих окопів. Не зараз, звичайно, бо засвітла до нього не проб'ємося. Самі бачите: від роти залишилася хіба що назва. А подамося за командиром — ще з половину бійців утратимо. Тому вирішимо так: щойно стемніє — підуть добровольці.

— Ну, навіщо чекати? Дозвольте мені зараз... — попросила Марія.

Однаке старшина увірвав її:

— Рішення остаточне, медсестра. Поранені до ранку потерплять?

— Та потерплять, — похнюплено відповіла Марія, — що ж їм лишається?

Через кілька хвилин про відхід полку на переформування уже знала вся рота. В окопах так раділи, ніби завтра мала закінчитися війна. Марія, звичайно, розуміла бійців. Полк майже півроку на передовій, всі страшенно стомлені, адже щодня обстріли, атаки і контратаки... І все ж таки їх захват чомусь пригнічував медсестру! "Як же це так, — думала вона, — командир лежить десь там, під фашистськими окопами і, можливо, стікаючи кров'ю, вмирає, а вони радіють? А старшина Роднін... Адже він упевнений, що старший лейтенант загинув. Упевнений, ось у чому біда. Чому він так швидко повірив у це, чому змирився? Він не має на це права".

Марія розшукала Романка і попросила ще раз переповісти, як і коли він бачив

востаннє командира. Той переповів усе, що знав, а потім підвів її до спустілого кулеметного гнізда (кулемет було пошкоджено ще вчора) і показав те місце, де, на його думку, залишився старший лейтенант. Кілька хвилин Марія напружено вдивлялася туди, де показував Романок, але так і не змогла помітити жодного руху, жодного вияву присутності там людини.

Тим часом почало вечоріти. Сонце розчинилося у верховітті далекого лісу, і над степом повіяло лагідною вечірньою прохолодою. Так, наближався звичайний тихий серпневий вечір. Один із тих вечорів, якими добре мріється і які надовго залишаються у згадці. У такі вечори Марії не вірилося, що триває війна, що смерть щодня блукає за крок од неї і, мабуть, тому переживала їх надзвичайно важко.

— Скажи, Романок, ти підеш зі мною за командиром?

— Гадаєш, він іще живий? — невпевнено запитав боець.

— Навіть якщо мертвий... Підеш?

— Зараз?

— Зараз не дозволять. Я вже говорила з Родніним. Та й не проб'ємося засвітла — тут він правий.

— Як стемніє — подамося, — погодився Романок. А трішечки завагавшись, запитав: — Чула, що завтра на переформування?

— Так, Романок. Навіть страшно подумати, що на світанку весь полк піде в тил. А ми можемо так і залишитися тут назавжди. Вже після останньої атаки. І все ж таки я піду. І Лопатюка з собою візьмемо. Він везучий. З першого дня воює. І жодного поранення.

Тільки-но спочіло, фашисти знову занервували. Раз по раз лунали кулеметні черги, зависали над нейтральною смугою ракети. Добре, що хоч ніч видалася на диво темною: ні місяця, ні зорини на небі. Все зникло за низькими дощовими хмарами.

Поповзли вони за командиром учотирьох: попереду Романок, за ним сержант Ковальов, велетень майже двометрового зросту, на рахунок якого вже було п'ять "язиків", Марія і Лопатюк — літній солдат, який справді воював мало не з першого дня війни. Донедавна він був обозником, підвозив до передової боезапас, а коли коней повбивало, так при роті і залишився. А йти з Марією і Романком викликався сам. Ніби здогадувався, що проситимуть саме його.

Десь на півдорозі їх помітили фашисти й ударили з двох кулеметів, перехресним вогнем, потім ще "привітали" кількома мінами. "Ну, все! — мовила собі Марія, завмираючи поруч із Романком. — Витягувати з цього пекла нас уже не піде ніхто".

На щастя обстріл закінчився досить швидко і так само несподівано, як і почався.

— Жива? — почула вона притишений голос Романка, що підповз до неї.

— Здається, жива.

— А Ковальова вбито. Кулеметник поцілів.

Марія зойкнула з несподіванки. "Ковальов загинув! Ковальов, який в рукопашних наводив жах на фашистів!"

Вона не могла повірити цьому.

— Ну що ж, підемо втрюх, — знову подав голос Романок.

Але в цей час фашисти знову вдарили з мінометів і довелося ще на кілька хвилин завмерти. Тільки відповзши метрів на двадцять, Марія звернула увагу, що позаду не чутно шарудіння і приглушеного покректування. Вона попросила Романка повзти далі, а сама вернулася, щоб розшукати Лопатюка. І знайшла його за пагорком. Солдат був мертвий. Великий осколок міни поцілів йому в голову. "А він лежав за якихось два кроки од мене! — вжахнулася Марія. — Ось тобі і везучий, заворожений Лопатюк! Краще б він залишився в окопі!"

Ще тільки підповзаючи до лощини, вона почула стогін. "Гончарук! Живий! А може, то поранило Романка?"

Старший лейтенант справді був живий. Втратив чимало крові, марив, але все ж таки жив. Романок уже був біля нього. Удвох вони швидко перев'язали командира, обв'язали двома плащ-палатками і почали відходити. Та щойно порівнялися з пагорком, на схилі якого загинув Лопатюк, як знову почався обстріл. Марія і Романок ледве встигли сховатися разом із пораненим у вирву від снаряда.

— Брехня, не засікли. На осліп б'ють, — заспокоїв медсестру Романок. — Ще стільки ж пройти, а там наші допоможуть. Чуєш, теж палять? Пробують прикривати, викликають вогонь на себе.

Коли знову все затихло, обоє почули поблизу якийсь шурхіт, а потім долинули слова притишеної команди. Троє фашистів завмерли за якихось п'ять метрів од вирви, в якій вони зачалися. Хто вони? Розвідники, що йдуть за "язиком"? Чи, може, шукають пораненого радянського офіцера? Марія розуміла, що треба пропустити, але стриматися вже не змогла — висунулася з вирви і вдарила по фашистах з автомата. Романок підтримав її. Двох вони вбили одразу, а третій ще з хвилину відстрілювався. А потім автомат затих, тільки чутно було, що фашист щось белькоче, ніби лається. "Поранений", — здогадалася Марія.

— Романок, — скомандувала вона, — ти прудкітпий, тягни командира до наших. А я спробую ще й цього фашиста прихопити.

Згодом, пригадуючи цю ніч, Марії і самій не вірилося, що могла зважитися на таке: підповзти до трюх ще невідомо до пуття живих чи мертвих фашистів. А зважилася.

Романок потяг командира далі, а вона поповзла до того, третього, що відстрілювався. Вона й досі не збагне, чи то фашист чатував на неї, чи, може, просто опритомнів і стрілив. Але стрілив останньою кулею, яка була у нього в ріжку. От тільки перезарядити вже не встиг. Марія кинулася до нього і вхопилася за автомат. Фашист щось вигукує і тягне автомат до себе, а Марія до себе. Медсестра таки здолала фашиста, вирвала з його рук автомат і, геть забувши про свій, давай невміло, пожіночому лупцювати ним німця. А коли він знепритомнів, ухопила за комір гімнастерки і теж потягла до своїх окопів.

Знову знялася стрілянина. Проте Марія вже не зважала на неї, ніби заворожена, повзла вона під кулеметними чергами та поміж вибухами мін, і жодна куля, жоден осколок її не зачепили. Тим часом з окопів її помітили, і двоє бійців короткими

перебіжками кинулись на допомогу. Вже потім, у бліндажі, виявилося, що фашист, якого вона захопила, був фельдфебелем, командиром взводу розвідки. Він ішов за "язиком", а сталося так, що самому довелося опинитись у шкурі "язика". До того ж, досить цінного. Ось за цього "язика" та за врятування командира, Марія Чорнобривець і була нагороджена потім орденом Слави.

Марія Захарівна закінчила свою розповідь. Ми презирнулися. Напевне, мої друзі відчували в ці хвилини те ж саме, що відчула я: у цій історії є щось недоказане. Можливо, якби йшлося тільки про нагородження орденом Слави, Марія Захарівна взагалі не пригадувала б її.

— Скажіть, будь ласка, а згодом вам ще доводилося зустрічатись із цим старшим лейтенантом? — наважилася я.

— Після госпіталю він потрапив до іншої частини і, правду кажучи, я вже не сподівалася побачити його. — Марія Захарівна всміхнулася якимось своїм думкам і відвела погляд. — Не знаю, чи зручно казати це вам, підліткам, але до того, як я врятувала командира, він чомусь не звертав на мене жодної уваги. Ну, просто зовсім не звертав. І це мене страшенно вражало. Та й потім, хоча й написав мені із госпіталю, однак лист його був стриманий, черствий, більше схожий на рапорт начальству, ніж на лист до дівчини. Подякувати він, звичайно, подякував, проте адреси своєї не дав. В якому госпіталі його можна розшукати — теж не пояснив. Отож, я вже й попрощалася з ним, і потроху почала забувати. Аж раптом у травні сорок п'ятого, уже після перемоги, з'являється він у нашому полку. І не просто з'являється, а розшукує мене. І вже не старший лейтенант він, а майор. Там, неподалік Праги, де стояв наш полк, ми з майором Гончаруком і побралися, — повела вона головою у бік фотографії, що висіла на стіні.

— То це ви рятували свого чоловіка?!

— О, тоді мені ще й не снилося, що він може стати моїм чоловіком.

На фотографії ми побачили красиву дівчину у військовій формі, з-під берета якої вибивалося пасмо золотавого волосся. Опліч неї, поклавши руку їй на плече, стояв високий повновидий офіцер. Не знаю, чи можна було вважати його вродливим, мені він, можливо, й не сподобався б. Та й вигляд... Перше, що кинулося у вічі — кашкет. Цей кашкет дивився дашком кудись у небо і ледве тримався на самісінькій потилиці. Він не міг охопити й четвертини пишної чуприни майора, то здавався на ній річчю зайвою і непотрібною. Може, через цей кашкет і сам майор видався мені якимось кумедним.

Та все ж таки я по-доброму позаздрила тій дівчині з фотографії. Яка вона вродлива! А яка щаслива посмішка! Нізащо не повірю, що Марії Чорнобривець навіть не снилося бути його дружиною.

Позаздрила, і скося зиркнула на посумнілого Вадика. Сидить нашорошений, наче змокле курча — і нічогісінько в ньому героїчного. Ну, нічогісінько!

— Так, тоді ми ще були дуже молодими, — по-своєму витлумачила моє прискіпливе розглядання фотографії Марія Захарівна. — Та що в цьому дивного? На фронт я потрапила, коли мені ще й сімнадцяти не відзозулило. Приписала собі рік, сказала, що

вісімнадцять. Можливо, й не зважилася б на таке, але рота, в якій служив Григорій (тоді він ще взводом командував), два дні стояла в нашому селі. І Григорій ночував у нашій хаті. Ось я, дурне закохане дівчисько, й подалася за ним. Тільки він про це дізнався лише два роки тому, тобто, за рік до своєї смерті. Бо це було моєю великою дівочою таємницею. Все боялася, що дізнається і загордиться. А так сам розшукав, сам умовив вийти заміж — ось і терпи, — знову всміхнулася Марія Захарівна. — Бо виходило, що нібито я тут ні при чому. Ось так, між нами, дівчатами, кажучи... — Про присутність Вадика вона на хвилину забула. Ясна річ, вона розповідала цю історію тільки для нас, дівчат.

— А можна, ми запишемо цю вашу розповідь? — запитав Вадик. Він у нас викликався бути головним літописцем, новітнім Нестором. — Ми вирізнили створити рукописну книжку з розповідей наших фронтовиків, яка зберігатиметься в шкільному музеї бойової і трудової слави.

— Записати цю історію?! — вжахнулася Марія Захарівна. — Та ви що, дітки мої рідненькі?! Та кому це цікаво? Це я просто так, для вас розповіла, бо ви просили. А для книжки розповім якусь іншу історію. Серйозну.

— Хіба могла бути в вашому житті історія серйозніша за цю? — обурилася я. — Цього не могло статися. Жоден ветеран війни не зможе пригадати історії цікавішої і серйознішої, ніж ця. Адже йдеться... йдеться... — розгублено роззирнулася я, шукаючи підтримки у друзів, але вони поопускали очі. А Леся навіть почервоніла. — ...Про врятування командира, — випалила я, так і не наважившись сказати, що йдеться про кохання. Що вдієш, нам уже, вважайте, по чотирнадцять, а вчителі і батьки й досі вважають цю тему забороненою для нас.

ЧАСТИНА ДРУГА

I. Вадик Вірич

1

Після останнього уроку в клас увійшла старша вожата Євгенія Романівна і, радісно оглянувши нас усіх, по-змовницькому повідомила: я знайшла вам загонового вожатого. Справжнього. Про такого можна тільки мріяти. Потерпіть хвилинку, зараз він буде тут.

— Ти ж подумаєш! Ощасливила! — презирливо провела її поглядом Неля Ковальчик. — І як це ми досі жили без вожатого?

— А-бал-деть!

— Ой, заплющге очі! — "вийшов на манеж" Глудов. — І не відкривайте, поки вас не покличуть. Зараз ви його побачите.

І ми побачили його саме тоді, коли весь клас сміявся над черговою репризою Жорки.

Це ми тільки так кажемо, що зовнішність людини ніякої ролі не відіграє, мовляв, аби тільки людина була хороша. Насправді все не так просто. Ось він увійшов у клас...

— Знайомтесь, це ваш новий вожатий, Вілен Іротенко, — представляла його класний керівник. — Він працює бригадиром бригади слюсарів-корпусників. Вілен і його друзі ремонтують кораблі. А ще — він раціоналізатор і винахідник. Вілен охоче

погодився стати вашим загоновим вожатим, якщо, звичайно, ви не проти...

А ми дивимося на нього, ну, нічого в ньому особливого: невисокий, худорлявий, ніс у ластовинні, волосся рудувате, жорстке, таке, що ні в яку зачіску його не прилижеш... Ось вам і зовнішність, що буцімто не відіграє ніякої ролі!

Знайомство наше було коротким. Вілен розповів про завод, про свою бригаду, яку в цеху всі називають "раціоналізаторською", бо всі в ній захоплюються раціоналізаторством. Ну, ще сказав, що зараз вони ремонтують науковий корабель "Космонавт Комаров". Але, на його подив, і після цього повідомлення жодних запитань у нас не виникло. Клас залишався незворушним. Бо й справді, кого в нашому престижному 7-"А" здивуєш бригадою раціоналізаторів, чи "Космонавтом Комаровим", якого вона ремонтує в доці?

Бачачи, що в такий спосіб нас не розворушити, вожатий сказав, що його бригада візьме шефство над класом, і якщо наші два колективи подружаться, то під час зимових канікул ми зможемо провести лижний похід, а навесні виїжджатимемо на Турунчуцький лиман. Та й улітку можна буде організувати кілька заміських прогулянок. Ну а на найближчий час пообіцяв екскурсію на завод, щоб ми на власні очі побачили відродження корабля.

Ось це вже було щось! Принаймні, мене така екскурсія одразу зацікавила. Подивитися, як заводять корабель у док, побачити його нижче ватерлінії, дізнатися, як ремонтують... І прогулянка на човнах по лиману— самедлямене. Проте захоплення одразу якось пригасло, щойно я роззирнувся і побачив, що клас усе ще нудьгує. І не просто так собі, а демонстративно "править нудьгу". Й особливо старається "пупо-еліта".

— Невже вам усе це не цікаво? — щиросердно запитав Вілен, розгублено оглядаючи клас.

— Ні-ні, ви говоріть, говоріть... — з удаваною ввічливістю підбадьорила його Неля Ковальчик. — Знаєте, це так інтригуюче: подорож на Турунчук на недобудованому цьому, як його там... стапелі.

— На стапелі не подорожують, — спробував було пояснити Вілен.

— Та що ви кажете?! — позіхнула Неля. — Хто б міг подумати? І взагалі, що б ми, неуки, робили без вас?

— А-бал-дєть, — томно похитала головою Аліса. — Негайно ведіть мене до цього стапеля.

Й ось тоді вожатий остаточно розгубився. Ні, він і далі намагався триматись невимушено, і навіть прощався з таким усміхненим обличчям, ніби, захоплений знайомством, клас не бажав випускати його. Але повірте: можливо якийсь інший клас наш вожатий і зміг би ввести в оману цією посмішкою, та тільки не наш сьомий "А". Старша піо— нервожата зрозуміла це, тому, провівши робітника до порога школи, повернулася бліда й розгублена, мабуть, відчуюючи сором за всіх нас.

— Невже вам не сподобався новий вожатий? — вражено запитала вона.

— Дуже сподобався! — хором відповіло півкласа. Навіть якби ми тиждень

репетирували, то й тоді дружнішого хору в нас не вийшло б.

А Жорка ще й додав:

— У нас ніколи не було такого мудрого вихователя.

— Хай живе союз школи і гайкового ключа! — підтримала його Аліса.

— Приводьте його ще раз! Ми його не ображатимемо, — пропищав своїм клоунським голосом Глудов. — Він у нас один-єдиний.

— Та ви просто нестерпні! — спалахнула піонервожата. — Ви всі нестерпні! Ви бездушні, як недозапрограмовані роботи! — вигукнула вона вже від дверей. — Я так старалася! Я привела вам таку цікаву людину А ви!.. Ви розучилися цікавитись будь-чим — ось що сталося з вами! Ви страшні люди, тому що вас уже нічим не здивуєш, нічим не захопиш. Тринадцяти-чотирнадцятилітні старички! Черстві й бездушні всезнайки! Мені навіть не хочеться навідуватися більше до вашого класу!

— "Ви нестерпні! Ви нестерпні!", — негайно завівся, наче фабричний попугайчик, Глудов.

— Та припини ти! — підхоплююсь я. — Піонервожата, звичайно, не стрималася, але ж по суті... по суті вона права. Ми справді страшні своєю байдужістю. Просто раніше ми над цим не замислювалися. Вілен будує кораблі. Він хоче показати нам справжній стапель, показати завод. Хіба це не цікаво: побачити, як ремонтують корабель? А якщо й це не цікаво, то що ж тоді може зацікавити вас?

— Правильно, — підтримала мене Женя. — Якщо ми так поводитимемось, наступного разу, Вілен піде з цього класу назавжди. Тому що жодна вихована людина не дозволить собі поводитись так, як ми. Оце воно і є — наше з вами хамство. Якого ми просто не помічаємо.

— А не помічаємо, тому що звиклися з ним, — пояснила Зойка.

— Ой, — манірно проказала Аліса. — Може, ми й не такі талановиті, як наші Гайдученко, Вірич і Золотенко. Але нехай тоді вони втрюх і захоплюються своїм вожатим. Та всі інші, кому з ним цікаво. Ти ж подумаєш: слюсар-раціоналізатор! Попсуймайстер — нова зірка суднобудівного цеху!

— А-бал-деть! — підтримала її Майка.

2

Нам здавалося, що на цьому "дружба" бригадира суднобудівників з класом і закінчиться. І ми знову залишимося без вожатого. Але сталося несподіване. Десь через тиждень після його відвідин Женька раптом оголосила, що наступного дня, в суботу, бригада шефів запрошує наш клас на екскурсію по заводу. І що одразу після уроків за нами прийде заводський автобус.

А терпляче переcheкавши, поки затихне неминучий після таких оголошень гармидер, додала:

— Ми зі старостою вже подали заявку на перепустки. На двадцять п'ять учнів.

— А чому на двадцять п'ять?! — одразу вигукнув хтось. — Нас двадцять дев'ять.

— Тому що Глудов, Коронецька, Токарчук і Ковальчик не їдуть. Після того, як вони повелися на зустрічі з вожатим, їм просто соромно буде навідуватися на завод,

зустрічатися з бригадою.

На якусь мить у класі запанувало напружене мовчання. Ні Глудов, ні Токарчук з Коронецькою такого повороту справи не чекали. Та й взагалі, ніхто з нас не міг припустити, що Євгенія так поведеться (всі розуміли, що староста тут ні при чому). Мені аж стало прикро за неї. Ну навіщо було згадувати про ту зустріч?

Я був упевнений, що четвірка Глудова відповість Женьці в'їдливим смішком. Майка Токарчук так і спробувала відреагувати, але Жорку Глудова слова Гайдученко зачепили за живе.

— Якщо екскурсія для всього класу, тоді поїдемо й ми, — різко мовив він, підхоплюючись. — І ніхто не має права виключати нас із списку.

— Ай справді! — схаменулася Майка. — Чого раптом? З якого дива?

— А-бал-деть! — і собі вибухнула Аліса.

І тільки Неля Ковальчик демонстративно взяла портфель і, змірявши Жорку Глудова презирливим поглядом, з незалежним виглядом вийшла з класу. І тоді я зрозумів, що найбільша проблема нашого класу полягатиме не в тому, як приборкати Глудова та його дівчаток, а як знайти спільну мову з "хронічною", як назвав її Валько Бочарук, відмінницею Нелею Ковальчик.

— Ні, якщо ти, Жорко, справді хочеш побувати на заводі і поставишся до екскурсії серйозно — тоді будь ласка, — незворушно мовила Женька. — Просто ми тут порадилися і вважали, що їхати з нами тобі незручно. Навіть пропонувати не хотіли — раптом образишся. Але якщо так, ми з Наталкою Міховою зателефонуємо Віленові і скажемо, що нас приїде не двадцять п'ять, а двадцять вісім. Його це не злякає.

А коли ми почали розходитися, і Майка й Аліса вийшли з класу, вона спитала Жорку:

— Ти можеш залишитися на хвилинку? Є розмова.

Я вирішив, що зайвим при цій розмові не буду і теж затримався. Разом із Зойкою і Льонькою Запорожченком. Жорка нашорошено мовчав. Можу поклястися, що він був упевнений: збираються виховувати. Проте, діловито складаючи в сумку книжки, Женька ніби між іншим сказала:

— Не знаю, правда чи ні, але Вадик он стверджує, що в тебе чудовий японський фотоапарат. І ти робиш цікаві фотоетюди.

Я ніколи й словом не обмовився ні про який фотоапарат. Навіть не знав про його існування. А промовчав тільки тому, що не хотілося підводити Женьку.

— Ну, чому раптом японський? — зам'явся Жорка. — Наш "Зеніт", анітрішечки не гірший за будь-яку іноземну камеру. А от звідки Вади — кові знати?..

— Та це не має значення, — перебила Женька. — Скажи: ти справді фотографуєш?

— У кадр просишся?

— Після моєї телефонної розмови з твоїм батьком фотографувати мене ти, ясна річ, не станеш. Тому я не про це. Захопи завтра з собою фотоапарат. Якщо ти справді знаєшся на фотоетюдах і видасться хороша погода, ми зможемо випустити таку стінгазету з твоїм фоторепортажем, що всі ахнуть, а дехто навіть умре від заздрощів.

— За той дзвінок тобі, звичайно, треба було б добряче надавати, — скоромовкою пробурмотів Жорка, кинувши поглядом на мене і на Льоньку. — Але коли це було! Час забути. А фотоапарат я захоплю. Може, справді вдасться увічнити кілька непоганих сюжетів. Все ж таки судноремонтний завод. Коли ще побуваєш на ньому?

І не підводячи голови й не попрощавшись з нами, вийшов з класу.

Але Женька, горда Женька, яка поза класом взагалі намагалася не помічати присутності Жорки, а коли вже й помічала, то так, що Жор— ці ставало моторошно, подалася слідом за ним.

— Скажи, музику на свої касети ти сам записуєш?

— Можна подумати, що ти цікавишся сучасними дисками, — в'їдливо посміхнувся Глудов.

— Чесно кажучи, я на них не тямлюся.

— Цього ти могла б і не казати.

— А я не приховую. Але залишатися музично безграмотною не збираюся. Запрошую в неділю тебе, Вадика і Зойку до себе. Чай мій, музика твоя. Пояснення теж. Отже, у неділю, вранці, об одинадцятій. Домовилися?

Жорка здивовано глянув на Женьку. Зараз він запитував себе, що це з нею сталося, проте відповіді не знаходив.

— Можна й прийти, — невизначено якось проказав він, все ще побоюючись, що Женька може звести все на жарт.

— Ти що, з Глудовим надумала миритися? — ревниво запитав я, коли ми нарешті попрощалися з Жоркою біля трамвайної зупинки. — Гадаєш, що, зробивши кілька фотографій, Глудов перестане бути Глудовим?

— Просто я зрозуміла, що остаточно розколоти клас на "пупо-елі— ту" і "нас" надзвичайно просто. Куди складніше об'єднати його! Ну хоча б спробувати.

— А навіщо нам об'єднуватися з цією "пупо-елітою"?! Та ще й тоді, коли вже можемо протистояти їй? Коли в нас своя тимурівська застава, коли клас перестав підхіхкувати кожній телячій мудрості Жорки і манірнічанню Аліси?

— Тому що годі витратити зусилля на ворожнечу. Краще подумати про щось справді цікаве. Про забуті острови. Про твій зореліт. Про літопис бойової слави ветеранів. Тобі не доводилося бачити альбому Ганни Степанівни? З фотографіями її п'ятого "В"?

— Якого альбому? Вперше чую.

— Це я винна. Не розповіла. Треба все ж таки вмовити Ганну Степанівну, щоб принесла його в клас і розповіла.

І так до пуття й не пояснивши, що то за альбом, Женька попрощалася з нами, і звернула на свою вулицю. Ми з Льонькою повагалися, проте проводити не наважилися.

Зо два квартали йшли мовчки. Я відчував, що з Женькою останнім часом відбувається щось дивне. Це вже зовсім не та задирикувата і франтувата Женька Гайдученко, якою вперше з'явилася в школі. Вже не тільки я один помітив, що вона

стає дедалі врівноваженішою. Але мене це чомусь не радує. Бо, водночас, вона нібито віддаляється від мене. Якщо так піде й далі, то закінчиться тим, що вранці і після занять ми тільки ввічливо розкланюватимемося, як на офіційному прийомі. І дідько з ним, з цим Глудовим та його "пупо-елітою". Нехай Женька мириться з ним, не в цьому справа. Але як же ж мені не хочеться, щоб Женька дорослішала!

— Ти так нічого й не зрозумів, старий, — поважно заговорив Льонька, вважаючи, що в відсутності Женьки вже може повчати мене. — Наш Гайдук (він вже давно називав Женьку "Гайдуком", хоча прізвисько чомусь так і не прилипло до неї) навмисне заварила цю історію з чотирма, які не поїдуть на екскурсію. Щоб Жорка не витримав і попросився. Вона все точно розрахувала. Хитра, як змія.

— Змії не хитрі, змії мудрі. Знати треба.

— А вона ще й хитра.

— Побачимо, що з її хитрощів вийде. Закінчиться тим, що "джинсові дівчаточка" вмовлять Глудова, і ніхто з них не поїде.

— Не може такого бути. Женька — психолог. Вона все вирахувала, — впевнено мовив Льонька. — Наш Гайдук знає, що робить.

Мені здавалося, що екскурсія мала б бути цікавішою. Втім, усі лишилися задоволеними. Напевне, все залежить від настрою. І Льонька мав рацію: Женька справді все вирахувала досить точно. "Пупо-еліта" першою сіла в автобус і під час екскурсії виявляла дивовижний інтерес до всього, що стосувалося доку, кораблів та всіляких портових машин. Аліса — та взагалі була в захопленні. Одного разу так захопилася, що хтось із робітників мало не зачинив її в якомусь відсікові трюму, бо вона відстала від групи.

Дивна річ, восьмеро на екскурсію з різних причин поїхати не змогли, а трійця Глудова була. Ось така історія. От тільки Неля Ковальчик так і не зводила поїхати з нами. Вважала не гідним себе їхати кудись із класом, який не визнав її. Ображена цим, Неля уже другий місяць вперто розпускала чутки, що незабаром переведеться до іншої школи. Найкращої в місті. Її всесильна мати вже залагоджує цю справу в міськвно. Чи, може, й у міністерстві. Але це був чи не перший випадок, коли майже всі ми бажали її впливовій і занадто активній мамі успіху.

У неділю ми зібралися в Гайдученко, проте Жорка не прийшов. Так і не дочекавшись його магнітофонної музики, ми сіли дивитися мультики, вважаючи, що Глудов не прийшов із принципу. Та через кілька хвилин він зателефонував і радісно повідомив, що дуже зайнятий, проявив усі три плівки і тепер штампує фотографії. І коли запевнив нас, що "серед буденного клацання виявилось кілька шедевральних сюжетів", ми йому повірили. Знімати на заводі справді було що. І сюжети незвичайні. Женька, а за нею Зойка і Льонька, побажали йому плівочного Клондайку. А я спробував утриматися, але Женька тицьнула мені в руку трубку і просичала: "Будь гуманістом", — а після моїх побажань, поклавши трубку на важіль, додала: — Невже ти не розумієш, що зараз ера компромісів? Весь цивілізований світ існує тільки завдяки компромісам".

— Глудови теж існують завдяки їм, — пробурчав я у відповідь.

У четвер у нас уже була готова довжелезна фотогазета, на якій Леся фарбами написала: "У наших шефів-корабелів. Фоторепортаж учня сьомого "А" класу Георгія Глудова".

Ми готували цю газету на квартирі у Женьки, перетворивши на якийсь час її кімнату чи то на редакцію (після якогось великого погрому), чи на безладний штаб. Та хоч суєти і безладдя там справді вистачало, все ж таки ми примудрялися відбирати найкращі знімки, малювали, вигадували дотепні жартівливі текстівки. Льонька навіть написав вірша, але сувора Женьчина мама безжалісно забракувала його. Довелося скоритися, все ж таки вона — бібліотекарка і прочитала значно більше поезії, ніж ми могли собі уявити. При цьому Жорка щовечора навідувався до нашого штабу. І за ці три дні ми якщо й не здружилися з ним, то принаймні зрозуміли, що хлопець він загалом нічого, аби тільки менше гонору.

Нам усім хотілося одразу ж, у п'ятницю вранці, й вивісити газету. Проте Женька наказала: "До суботи газета — військова таємниця! А в суботу запросимо нашого вожатого і його бригаду. На обговорення. Уявляєте, який це вийде дебют фотогазети! І впевнена, що на обговорення прийде вся бригада".

Дочекатися суботи було важко. Та коли ми нарешті повісили своє творіння, воно одразу стало подією. Щоперерви біля газети роївся величезний гурт. Одні з заздрістю казали, що нам пощастило з вожатим і шефами, другі — що треба мати такого фотографа, як Глудов, треті без зайвих слів з'ясовували, чи не можна під час наступної екскурсії приєднатися до нас. А після останнього дзвінка до класу, в супроводі старшої піонервожатої увійшли Вілен Гротенко і троє хлопців з його бригади. Побачивши їх, Неля Ковальчик сказала, що в неї нема часу на пусті балачки і демонстративно вийшла, але ніхто не надав цьому особливого значення. Ніхто, крім хіба що Женьки, яка, дивлячись услід Нелі, якось загадково всміхнулася. Напевне, тієї миті в неї народилася ідея, як спочатку самій помиритися з Ковальчик, а вже потім помирити її з усім класом. І поки самотня у своїй невизнаності "хронічна відмінниця" тупала до трамвайної зупинки, ми з хлопця— ми-корабелами обговорювали захоплюючу акцію — похід на Дністер, де неподалік заводської бази відпочинку, на одному з плавневих острівців, хотіли влаштувати свій туристський табір. Ясна річ, це мала бути грандіозна вилазка на природу, з наметами, нічівлею, музикою та рибальським знаряддям.

II. Женька Гайдученко

1

Чи треба пояснювати, як я була вражена, впізнавши в бригадирові судноскладальників того самого рибалку, який зустрівся мені колись на березі лиману? Ото вже справді несподіванка. Поки Вілен знайомився з нами, мужньо вислуховуючи репліки "пупо-еліти", більшу частину часу я сиділа, нахиливши голову. Не дуже мені й хотілося, щоб він упізнав у моїй особі оте "принтелепкувате" дівча з-над лиману.

Та коли всі розійшлися, я все ж таки дочекалася його біля вчительської. Мені здалося, що, зізнавшись у нашому знайомстві, я хоч трішечки підсолоджу оте прикре враження, яке залишилося у бригадира після відвідання нашого класу.

— Добридень, ви впізнаєте мене? — досить несміливо мовила я, щойно Вілен у супроводі піонервожатої з'явився в коридорі.

— Чого тобі, дівчинко? — чомусь озвалася першою піонервожата. Здається, їй не дуже сподобалося, що я зустріла їх тут. А може, побоювалася, що ще й ця семиклашка бовкне щось "не те", а з неї досить було почутого в класі.

— Ні, не пригадую, — досить сухо відповів невдаха-вожатий, якому після влаштованого нашою "пупо-елітою" "гарячого прийому" було не до посмішок, та нічого, нехай зникає. Мені, он, доводиться терпіти Глудова і його компанію щодня. — А ти щось хотіла сказати?

— Що, справді не пригадуєте? — не повірила я. Досі мене запам'ятовували одразу. І дехто — надовго. — Ми зустрічалися на березі лиману. Ви рибалили. Ну і підійшли до мене, ми говорили...

— Дивно. Ти щось плутаєш. Років зо два вудлища в руки не брав, — неуважно якось відповідав бригадир.

— Слухай, дівчино, як тебе... — знову втрутилася старша піонервожата.

— Женькою мене звуть, — в'їдливо нагадала я. — Євгенія Гайдученко.

— Слухай, Єв-ге-ніє, — провадила своєї вожата. — Невже ти не розумієш, що помилилася. Тобі ж усе пояснили. І взагалі, після всього того, як ви поводитися в класі, я на твоєму місці не наважилася б морочити людині голову. — І, вже майже прошипівши, з в'їдливою посмішкою додала: — Теж мені: знайомого знайшла! "На березі лиману говорили".

І самовіддано, майже закохано глянула на невдачу-вожатого, що зупинився за кілька кроків од нас.

"Невже я помилилася?! Так, справді... Той був... Як же це я могла?! — обличчя моє спалахнуло від сорому. — Яка ганьба! Але ж вони справді наче двійники!.."

— Ага!.. — раптом подав голос Вілен. — Я все зрозумів. То це ти, дівчинко, мабуть, маєш на увазі мого брата. Молодшого, Ігоря. Він у нас запеклий рибалка. У нього тільки з ластовинням щедріше, ніж у мене. А так — ніби близнюки.

— Правильно! — зраділа я. — Це ми з братом... з Ігорем — он, виявляється, як його звуть! Я помилилася. Пробачте. Передавайте йому вітання. Скажіть, що з ним дуже цікаво. Кращого оповідача я не зустрічала. А скільки історій знає!

Я побачила, як видовжилося обличчя у Білена — таланту оповідача у свого брата він, мабуть, не помічав. І почула, як фиркнула вожата. Чому це їй так сподобалося, що в нас із Віленом виявилися спільні знайомі?

— Та вже передам, передам.

— І не сердьтеся. Це в нас у класі такий психологічний експеримент проводиться. Кожному, хто навідується до нашого сьомого "А" вперше, ми спочатку ґрунтовно псуємо нерви — хоч учителеві, хоч піонервожатому, а хоч кому завгодно. І якщо людина сприйме цю зустріч з гумором, ми її одразу ж визнаємо. Настільки визнаємо, що під час наступної зустріч стаємо ангелами.

— Ти ба! Хто б міг подумати? Тоді передай: від зустрічі з вашим сьомим "А" в мене

залишилися найприємніші враження, — нарешті спромігся на якусь-там блаженську посмішку новий вожатий. І я відчула: якби такий експеримент справді проводився (дивно, що досі нікому з педагогів не спало таке на думку?!), то довелося б визнати, що з гумором у Гротенка не все гаразд.

— Нічого, ми з вами ще поговоримо на цю тему, екс-пе-ри-мен— та-то-ри! — пообіцяла старша піонервожата, рішуче постаючи між мною та Віленом. — І декому перепаде.

— Приходьте до нас іще! — все ж таки спромоглася гукнути навздогін. Ясна річ, Гротенкові, а не старшій піонервожатій. — Ми з вами обов'язково подружимося!

Не знаю, що з цього приводу подумав сам бригадир судноскладальників-ремонтників, але я вирішила, що він неодмінно навідається сюди ще раз. Не захочеться ж йому "завалитися" на такому відповідальному експерименті! Й екскурсія на завод, яку він запропонував (хіба можна втрачати таку нагоду?), теж відбудеться, мені б тільки ще раз побачитися з його братом-рибалкою. Нехай розплачується за своє необачне знайомство — допомагає в переговорах із вожатим.

2

Сусідка не помилилася. Дмитра Федоровича Лозинського ми справді розшукали у мініатюрній бухточці, майже фіорді, неподалік рибальського причалу. Старий конопатив човен, що лежав на піску догори днищем. Човен був старий, облуплений, а борти його взялися тріщинами, наче старечими зморшками. Мабуть, він був такий же старий, які його господар, хоча й проіснував значно менше літ, ніж людина.

Поруч із човном палало невеличке багаття, над яким висів казанок зі смолою. Напевне, старий мав намір одразу ж і просмолити свою "шхуну". На якусь мить мені здалося, що ми знаходимося на малесенькому островці посеред океану. І цей човник — єдина надія на порятунок. Тепер усе залежить від того, як ми підготуємо його до далекого і ризикованого плавання.

— Добридень, дядьку Дмитре! — привітався з ним Вадик. Бо старий так захопився своєю справою, що й не помітив нас.

— Ось човна полагоджу, вийду в море, тоді й дізнаюся, який він, день наш насущний. А ви, мабуть, хочете покататися на човні? — уважно оглянув нас усіх чотирьох, ніби прикидав, чи готові до морської подорожі.

— Ні, прийшли допомагати. І не тільки ми. Зойка і Льонька залишилися у вас вдома, докопують грядки, які не докопали вчора.

— Невже?! — щиро здивувався відставний моряк. — Оце молодці! Чесно кажучи, я думав, що навідаєтеся раз, удруге — і зникнете.

— Та що ви? Вони ще й борщ вам наварять, — докинула я. — До річі, Зойка добре вміє варити.

— Знаю, знаю! — вдоволено розім'яв груди Дмитро Федорович. — Минулого разу суп зварила флотський. Сам навчив. Але куди мені до неї. Та ж тільки я просив не приходити більше, — вже стиха мовив він. — Хіба у вас своїх справ нема? А я чоловік, до бурлацького життя звичний...

— Нехай це вас не хвилює. Ми — тимурівці. І раді, коли вдається хоч чимось допомогти ветеранам. Скажіть, а навіщо ви ладнаєте човна, просмолюєте його? Адже осінь. А човни смолять навесні.

— А щоб йому тепло спалося взимку. Та й, правду кажучи, я люблю осінній лиман. Тільки-но зачую шторм — виходжу на човні. Комусь це, напевне, здається дивацтвом. А мені вийти на човні у штормовий лиман — все одно, що в морі відштормувати. Стихія... — зітхнув він.

І раптом спохопився.

— А ти ж хто така і чия будеш? Бо Вадька знаю, тих двох, що в городники записалися — теж...

— Це — Женя Гайдученко, — жестом конферансьє представляє мене Вадик.

— Гайдученко? — вражено перепитує старий. — Рибалки Гайдученка?

— Капітана сейнера, — ввічливо підказала відставному морякові.

— Та ми з твоїм батьком на одній шаланді в море виходили. Хороший рибалка, вдачливий. Йому б великий сейнер водити, Атлантику випробовувати. Оце так, оце так! І тебе теж знаю, — скуйовдив волосся Ромки Дрованя. — Зубного лікаря нашого син — хіба ні?

— Лікаря, — кивнув Рома. — А ми принесли папір і клей. Вони там, у дворі, залишилися, в сумці. Хочемо вікна на зиму заклеїти.

— Ну?! — знову здивувався Дмитро Федорович. — Ти диви! Як ви здогадалися, що треба зробити це? Молодці. Ви вже й так стільки допомагаєте старому. Просто не знаю, як віддячити.

— А не треба віддячувати, — мовила я. — Якщо вже хочеться зробити щось приємне, то розкажіть про якийсь випадок зі свого фронтового життя. Адже ви — ветеран війни, правда?

— Та ніби ветеран. Тепер уже й не віриться, що воював колись, — старий облишив човна, випростався і я побачила, як під запраною тільняшкою окреслився опуклий щит грудей. Я вже давно помітила, як одразу змінюються літні чоловіки, щойно нагадаєш, що вони фронтовики, нагадаєш їм про молодість.

Тим часом обличчя старого було в зморшках, коротесенько підстрижене волосся — геть сиве, і взагалі вся постать його була втіленням старості. Тільки довгі, обвислі, "козацькі" вуса залишалися ще напрочуд чорними і помітно молодили його.

Йому я теж розповіла про нашу рукописну книжку, кожен розділ якої становитиме розповідь ветерана про щось таке, надзвичайно цікаве, про що ніде ніхто не писав. Одначе якогось особливого ентузіазму це йому не дало. Цікава річ: про цю книжку ми розповідаємо для того, щоб заохотити ветеранів. Але виходить навпаки: вони охочіше розповідають, не знаючи ні про які наші літописи. З них досить того, що ми уважно вислухаємо їхню історію. І не розповідь це насправді, а ніби сповідь.

— Та ви знаєте, — посмикав свого вуса старий матрос. — Я, звичайно, воював мало не од першого дня війни та й до останнього. Починав заряджаючим у танкові, потім до артилерії потрапив, а по тому, як захопив у полон двох німецьких офіцерів, перевели до

розвідки. Командир роти розвідки, кажуть, помітив у мені якийсь особливий хист до цієї військової професії. Але щоб траплялося в моєму фронтовому бутті щось аж таке цікаве, про що можна було б у книжці вашій розповісти — то не скажу. Тому вибачайте.

— А ми вважали, що ви служили на флоті, — розчаровано хмикнув Ромка.

— Отож. Хотів на флоті. Просився. Я ж до війни теж рибалкою був. А про рибалок ви знаєте як кажуть: "рибалка — двічі моряк".

— Що правда, то правда, — погодилась я. Їй одразу ж скомандувала: — Хлопці, давайте допоможемо Дмитру Федоровичу смолити човна.

— Ну-ну, що ви? З човном я сам упораюсь. А ви посидьте біля мене, щоб не так сумно було. Гаразд, розповім вам одну історію, — наважився по кількох хвилинах мовчання. Напевне, зрозумів, що мовчанням перед такими заповзятими помічниками не відбутися. — Ви, звичайно, знаєте, що існують різні нагороди, які вручають бійцям на фронті. Найшанованішою серед солдатів була медаль "За відвагу". Ніщо так не цінується в народі, як відвага. А медаль говорила сама за себе. Проте я не збираюся розповідати, як мене нагороджували орденом чи тою ж таки медаллю "За відвагу". Краще розкажу, як нагородили... прізвиськом.

— Чим? — не зрозуміла я.

— Та прізвиськом, прізвиськом, — усміхнувся і по-молодечому розпрямився Дмитро Федорович, бачачи, що ми насторожилися. — Адже нікому не спаде на думку хвалитися прізвиськом, яке якому причепили товариші. Та ще й на фронті. А я свого не соромлюся. Бо прозвали мене не як-небудь — "стратегом"!

— Напевне, ви були офіцером? І добре командували, — вихопився зі своїм припущенням Ромко.

— Офіцером не довелося. Не дослужився. Із сержантів — та одразу в "стратегі".

Ніч "стратега"

У тій розвідці нам страшенно не пощастило. Дві доби ми провели в тилу ворога, за десять кілометрів од передової і, вкрай змучені, поверталися з полоненим німцем, капітаном. Але несподівано натрапили чи то на ворожий патруль, чи на засідку, та й у перестрілці втратили і свого "язика", і старшину, який вів його. Сутичка сталася неподалік якогось села, в якому стояла ворожа частина, отож, німці переполошилися і влаштували на нас справжнє полювання. Не пригадаю навіть, яким дивом нам вдалося відірватись від тих переслідувачів. Найгірше, звичайно, почувався я. Адже це була моя перша розвідка, перший похід за язиком. І на тобі: така невдача!

— Нічого не скажеш, щастить тобі, сержанте, — похмуро пожартував один з розвідників, ефрейтор Микола Дроздань, коли нарешті все стихло і ми залягли в напівзруйнованому сарайчику, на зруйнованому хуторі. — Більше з собою не візьмемо.

Я знав, що в розвідці Дроздань з першого дня війни і на його особистому рахунку вже дванадцять "язиків". Тому вислуховувати такий "жарт" од нього було найболючіше.

— Доведеться тобі проситись у кавалерію, це вже точно, — підтримав його рядовий Василь Ковальчук, колишній моряк Дунайської флотилії, який і досі носив під

гімнастєркою тїльняшку. — Як у першому рейді поведеться, так складеться вся розвідницька доля. Бували в нас невдачі і раніше. Але щоб захопити такого "язика" і не довести його, та ще й командира втратити — на моїй пам'яті вперше.

— Досить плакатись, — огризнувся я. — Ще не все втрачено. Спробуємо взяти просто на передовій, з окопу.

— До передової кілометрів зо три, не більше, — зітхнув Дроздань. — Але й там теж чули стрілянину. Ми всю передову на двадцять кілометрів по фронту розбудили. — А трішечки помовчавши, уже спокійно додав: — Ну, ти тепер старший, сержанте, командує.

— Правильно, спробуємо на передовій, — підтримав мене Ковальчук. — Шкода тільки, що в моєму автоматі залишилося не більше п'яти патронів. Навіть прикрити нічим буде.

— І все ж таки спробуємо, — підсумував я і віддав свій перший наказ: — Припинити розмови. Година відпочинку. Я — на пост.

Ніч була на диво тепла і духмяна. А духмяною здавалася тому, що одразу біля сараю розцвітала стара розлога вишня. Тепер, при світлі місячного сяйва, вона нагадувала величезний примарливий світильник. Я навіть відчув тепло, яке випромінювала кожна її гілочка.

Місяць завжди був нашим ворогом, але, забувши про це, я милувався його блакитним маревом та вишневим цвітом, насолоджувався запахом м'яти і чебрецю, що нагадували мені запахи весняного луку, який починався одразу за батьківською хатою. Проте найбільше вражала мене зараз тиша. І навіть лякала. Фронтівиків тиша завжди насторожувала. Напевне, тому, що наставала вона, як правило, перед обстрілом або наступом, одне слово, тоді, коли ворог задумав щось лихе.

Замріявшись, я опустився на траву під вишнею і, здається, задрімав. А прокинувся від того, що почув неподалік скрипіння коліс і голоси. Метнувся до пролому сараю, стиха скомандував: "Підйом", і, пояснивши, в чому справа, наказав: "Одного треба взяти живим!"

Ми приготувалися до бою.

Підвода торохтіла путівцем, що пролягав метрів за десять від сараю. І перемовлялися двоє. По тому, як фашисти реготали, видно було, що напідпитку.

— Тиловики, — глузливо буркнув Ковальчук. — Напевне, продукти везуть на передову. Краще пропустити їх з миром. Бо здійметься стрілянина — до своїх не прорвемося.

— А ми спробуємо без стрілянини, — відповів я, і, почекавши, доки підвода наблизиться, ступив за поріг: — Стій! — гуркнув по— німецькому. — Хто іде? — Фраз двадцять-тридцять по-німецьки, і саме таких, що можуть знадобиться в тилу, я знав. Почав вивчати у школі, а доучувала вже війна. Ось вони мені й знадобилися.

— Свої! — відповів один з них, зупиняючи коней і здивувався: — Хіба вже передова?!

— Передова далі, — відповідаю, ідучи до них. — Пароль?

Я був у маскхалаті і бачити мою форму фашисти не могли. Та, мабуть, їм іна думку не спадало, що тугможуть бути радянські розвідники.

— Який пароль? — озвався другий, судячи з усього, старший.

— Підійдіть сюди! — наказав я. — Стрілятиму!

Обозники покірно зійшли з підводи і, ледве встигли ступити по кілька кроків, як Ковальчук і Дроздань вже були біля них. Коротка сутичка — й ось візника вбито, а високий, худючий фельдфебель лежить із кляпом у роті, зі зв'язаними руками.

— Капітана на фельдфебеля поміняли, — бурчав Дроздань, оглядаючи разом зі мною підводу. Це в нього натура була така бурчлива. — А закінчиться тим, що повернемось із ефрейтором.

— В окопах поміняємо на полковника, — заспокоюю його.

— Хлопці, та тут же в кожному ящику консерви! — вражено вигукує Дроздань. — Ось із чим би прорватися до своїх. "Героя" присвоїли б усім трьом. Ще й по місяцю відпустки.

Ми один за одним відкрили ножами всі ящики. В чотирьох справді були консерви, в двох інших — ручні гранати. Прорватися через лінію фронту на підводі, ми, звичайно, не змогли б. Але й залишати таке добро фашистам теж не хотілося. Неподалік вишні я примітив вирву від снаряду. Ми взяли по шість гранат — все інше знесли у воронку, закидали сушняком і присипали глиною, даючи собі слово обов'язково повернутися до цього складу. А підводу Ковальчук розвернув і стьобнув коней батогом.

* * *

Цього разу доля виявилася милостивою до нас: години через півтори місяць зник, і хоча ніч все одно залишалася досить світлою, але все ж таки тепер з'явилася надія, що лінію фронту ми перейдемо. А переходити вирішили у тому ж місці, в якому прорвалися сюди. Орієнтири запам'ятали добре: зруйнований млин і порослий Тереком яр, який виводив нас майже до підбитого фашистського танка, що стояв на нічийній землі, метрів за двадцять від наших окопів. Фашисти нашігували цей яр мінами і поки що не здогадуються, що наші сапери встигли зробити в ньому вузький прохід, саме для розвідників.

Біля руїн ми востаннє зупинилися і почали прислуховуватися. Дивна річ: фашистські окопи поруч, проте жодних ознак життя. А звідти, де мала бути наша лінія оборони, чомусь долинають кулеметні черги. Проте кулемет німецький, це ми визначили одразу, по "голосу".

Ковальчук подався на розвідку, а ми тим часом спробували допитати фельдфебеля. Той уже змирився зі своєю долею і неохоче, але приречено, відповідав на кожне запитання і навіть вставляв російські слова — щоб змогли розуміти його. Він якраз і підтвердив те, про що ми вже здогадувалися: учора ввечері фашистський батальйон, який займав тут оборону, пішов у наступ і наші змушені були відступити.

— Братва! — виринув із темряви Ковальчук. — Фашисти в наших окопах. А їхні пусті. Метрів сто пройшов. Тут, прямо перед нами, дзот. Вранці наші, напевне, захотять відбити свої позиції і тоді цей дзот може нам знадобитися.

Ми зрозуміли Ковальчука. Іти з "язиком" через нову, не вивчену нами ділянку фронту, він не радив. Звичайно, найкраще було б посидіти десь тут день, придивитися до лінії оборони. Одначе й залишатися біля млина чи в зруйнованому сараї теж небезпечно. До того ж, вранці виявиться, що пропала підвода з консервами. Подумати було над чим, але часу в нас лишилося обмаль. Уже починало світати, і хлопці чекали мого рішення.

— Ідемо до дзоту, — наказав я. — У ньому попробуємо перечекати. Ну, а якщо доведеться давати бій, то кращої позиції не знайти.

Дроздань і Ковальчук погодилися: не знайти. Щойно ми дісталися окопів, як почулися голоси і неподалік, перескакуючи через окопи, пройшло щось зо два взводи фашистів.

— Підкріплення, — проказав Ковальчук, дивлячись їм услід. — Отже, чекають наступу.

— Поява підкріплення розворушить зараз весь батальйон, — відповів Дроздань. — Тепер точно не пройти.

Дзот фашисти справді не зачепили, мабуть, не були впевнені, що не доведеться повертатись сюди. То була справжня фортеця. Три бійниці дозволяли вести кругову оборону. Та й вхід теж був по суті бійницею, через яку до дзоту можна було тільки заповзати. Біля входу — окопчик, за яким зеленавів пологий схил. А лінія окопів починалася одразу біля підніжжя його.

— Братва, треба вернутись до нашої "комори" і прихопити ще з десяток гранат, — запропонував Ковальчук, оглядаючи в амбразуру поле перед дзотом.

— Автомат і карабін обозників — теж, — підтримав його Дроздань. — Знадобляться.

Ми прив'язали пораненого до парів, що були в дзоті, ірозійшлися. Ковальчук і Дроздань подалися за зброєю, а я поповз до танка, що маячив неподалік. Треба було подивитися, на що це броньоване чудовисько здатне, та водночас розвідати передній край фашистів. Про всяк випадок я попередив хлопців: якщо на світанку почну "шуміти", вони повинні підтримати мене вогнем. Нехай фашисти вважають, що в тилу в них цілий підрозділ. Тоді й наші, напевне, одразу ж піднімуться в атаку.

Танк застиг на схилі пагорба, зовсім близько від окопів. Ще позавчора, вивчаючи цю ділянку оборони, ми завважили, що в танка пошкоджена лише гусениця і він ще міг стати нам у пригоді. Я підповз до машини, а потім підвівся і спокійно заліз у середину. В окопах почули стукітпо броні і побачили мене. Щось гукнули. Я не зрозумів, що саме, але відповів по-німецьки: "Так-так! Ремонт!" Нехай вважають, що це прислали ремонтників.

Переконавшись, що німці заспокоїлися, я оглянув машину. Ствол гармати дивився просто перед себе, але стріляти по окопах я не міг. Занадто близько, снаряди пролетіли б над ними. Тоді я повернув башту праворуч і зарядив гармату одним із двох снарядів. Кулемет теж був справний.

Я спустився на місце водія і припав до оглядової щілини. Німці були поруч. Я бачив, як вони гарячково упорядковують окоп, насипаючи бруствер по той бік його,

звідки чекали наступу. При цьому вони перекидали глину зі старого бруствера, "оголюючи" для мене свої спини.

Я не знав, скільки мені вдасться протриматись у цій "фортеці", однак твердо вирішив: "До дзоту не повернуся". Хоча про всяк випадок відчинив нижній люк у днищі, щоб можна було вибратися звідти. Приготувавшись таким чином до бою, я хвилин на двадцять задрімав, а прокинувшись, занепокоївся: повернулися мої розвідники з рейду за гранатами чи ні? Хоча б знак якийсь подали.

Минуло ще з півгодини. Вже розвиднялося. Тепер я добре бачив нові позиції нашого батальйону. Хлопці окопалися в низині, по гребеню крутої долини. Далі, за долиною, виднівся ліс, верхів'яття якого вже багрянилося першим промінням сонця. Звідси ліс здавався фортецею, за зубчатими стінами якої б'ється полум'я велетенської пожежі.

"Піднімуться вони в атаку, коли я здійму в тилу фашистів тарарам? — загадував я. — Піднімуться чи ні? Якщо зрозуміють, що саме відбувається — атакуватимуть. Якщо тільки зрозуміють... Чи, може, краще дочекатися їхньої атаки? Але ж фашисти обов'язково поцікавляться, хто тут господарює".

Тільки-но я подумав про це, як побачив, що двоє вермахтівців вискочили з окопу і, пригинаючись, подалися до танка. Може, підозра з них закралася, або просто захотіли домовитись про взаємодію. Та як би там не було, я зрозумів: настав мій час.

Я підпустив їх до танка на три кроки і скопив чергою з автомата. Тоді кинувся до люка і одну за другою пожбури в окопи чотири гранати. Я не бачив, чи зреагували якось в наших окопах, та це вже й не мало значення. Тепер бій давав я. Закривши люк, я вистрілив з гармати і побачив, що снаряд ударив просто у кулеметне гніздо. Це мене підбадьорило. Я трішечки повернув ствол праворуч і другим снарядом розніс бруствер біля окопу. Тим часом гітлерівці оговталися. Залунали голоси команд, зацокали по броні кулі й осколки протипіхотних гранат. Проте я ще жив і тепер настала черга кулемета.

Після першої кулеметної черги в німецьких окопах зчинилася справжня паніка. Напевне, ворог вирішив, що в тил йому зайшла ціла група. А тим часом від наших окопів уже долидало гучне "ура".

"Піднялися!.. — зрадів я. — Нарешті!"

Останні гранати я вже кидав у німців, що, відстрілюючись, відступали до своїх старих окопів. Проте із дзота в них теж полетіли гранати — Ковальчука і Дроздана. І вдарили автомати. Як вчасно повернулися мої хлопці! Як вчасно! Ось роту, що була напроти нас, підтримали сусіди справа і зліва. І незабаром уся лінія фронту, скільки можна було простежити її з цього узвишшя, озвалася кулеметним та гарматним вогнем.

Але що там відбувалося далі, я вже не бачив. Поруч із танком з'явилися наші бійці, тому я вибрався з машини і кинувся в атаку разом з ними.

"Ну, молодець, ну... стратег! — обіймав мене командир батальйону вже потім, коли ми увірвалися до фашистських окопів. — У строю залишилося менше половини бійців,

тому я навіть не мріяв про те, щоб повернути свої позиції без підкріплення. Аж раптом бачу: хтось у тилу ворога бучу здійснює. Ну, думаю, це розвідники. Саме час ударити. Молодці, хлопці! На звання Героя подам усіх трьох".

Ми двоє промовчали, а Ковальчук, як "найскромніший" серед нас, одразу заявив: "Героя чекати довго. А медаль рядовому Ковальчуку за такого "язика", як наш, належить — це точно. Можливо, він уже нікому не потрібен, але все ж таки... Та й про танк у тому поданні треба згадати".

Пробував командир подавати документи на присвоєння мені звання Героя, чи ні, — всміхнувся Дмитро Федорович, — цього я не знаю. Проте орденом Слави третього ступеня нагородили всіх трьох. А мене ще й прізвиськом. Відтоді й до кінця війни в роті мене тільки так і називали: "стратегом". А щойно з'являвся задум якоїсь операції, або готувався великий наступ, у батальйоні мене одразу ж починали підколювати: "Нічого, пошлемо в тил свого "стратега", він й оборону прорве, й увесь 1-й Український фронт на ноги підніме".

— Хтось інший за такі жарти, може, й ображався б, а я ні... — закінчив Дмитро Федорович, хитрувато всміхаючись собі у вуса. — Нехай, думаю, посміються хлопці, душу відведуть.

Женька Гайдученко

Сьогодні я вирішила серйозно поговорити з мамою. Коли я сказала їй про це, мама здивувалася і, здається, навіть трішечки розгубилася. Це, мабуть, тому, що звикла: всі серйозні розмови зі мною починає вона. Та ще й у присутності батька (щоб була надійна підтримка). А тут батько в морі, а донька раптом вимагає серйозної розмови!

— Скажи, я страшенно невихована? — починаю без будь-якого вступу.

— Невихована?! — ще більше розгублюється мама. — А чому ти запитуєш про це? Щось сталося? Ти що, знову щось накоїла в школі?

Я, звичайно, одразу ж хотіла запитати: "А хіба серйозно поговорити з мамою можна, тільки накоївши щось серйозне в школі?", але подумала, що це якраз і було б найпереконливішим підтвердженням моєї невихованості.

— Ні, накоїти не встигла, — ввічливо відповіла натомість. — Просто я чомусь усе частіше замислююсь над тим, що таке насправді "бути вихованою", і що таке насправді "бути невихованою"?

Я не стала уточнювати, що вперше по-справжньому замислилася над цим зовсім недавно. І сталося це одразу після відвідин учителя малювання, після отієї історії з "майже-сестрою". Раніше мені теж не раз говорили, що в мене важкий характер. Але це тільки підбадьорювало мене. Просто я не уявляла собі, що можу бути іншою. Навіть всю оту історію з помстою "пупо-еліті" я витлумачую зараз по-іншому. Раніше я сприймала її як розвагу. А тепер розумію: так, "пупо-еліті" справді слід було показати, що не вона господар у класі. Але ж не в той спосіб, в який я намагалася зробити це. Ганна Степанівна має рацію: по суті я діяла їхніми ж методами.

— Не бійся, я нічого не накоїла. І ніхто тобі на мене не скаржитиметься. Скажи, якою б ти хотіла бачити мене?

— Якою? — мати надовго замислилася. — Передусім, стриманою. Особливо у взаєминах із дорослими. Ти — людина досить дотепна і, куди правду діти, гостра на язик. У класі, в компанії підлітків, це, напевне, цінується. Але життя — складна штука. І все воно будується на взаєминах між людьми. Так от, мені здається, що налагоджувати стосунки з дорослими, серйозними людьми тобі буде важкувато. Згадай про свої стосунки з учителями. Отож, перше, що можна порадити — навчися стримуватись.

"Найбільша влада — то є влада над собою", — по думки цитую те, що не раз чула від мам.

— Крім того, навчися щадити чиєсь самолюбство. Ну і, звичайно, будь поблажливою до недоліків своїх друзів, пам'ятаючи, що й у тебе їх теж немало.

Я здивовано і водночас невдоволено покрутила головою.

— Але ж тобі самій забаглося цієї розмови, — випредила мене мама. Вона вже всілася на свого улюбленого "коника" і боялася, що я затію суперечку. — Розумієш, вихованість — надзвичайно складне поняття. Цілий комплекс понять. Треба знати етикет, виховувати в собі почуття такту, не поспішати з висновками, остерігатися осудження людини, з якою ти майже не знайома, бути ввічливою навіть у тих випадках, коли перед тобою людина невихована, коли зустрічаєшся з одвертим хамством. Напевне, я не зуміла пояснити тобі?..

— Ні-ні, я все розумію.

— Кожна людина створює для себе уявний образ, свій ідеал, подібною до якого вона хоче бути. Ти взяла собі за взірєць безтурботне, дотепне, язикате дівчисько, яке вирішило стати моряком і тому вважає, що всі повинні пробачати їй простакуватість.

— А як ти вважаєш: хто повинен бути моїм ідеалом?

Мама знову замислилася. Видно, що розмова давалася їй нелегко, адже я заскочила її зі своїми запитаннями зненацька.

— На жаль, не можу нараяти тобі якоїсь конкретної історичної особи. Мабуть, цей ідеал треба створити. Кращі риси в тобі вже закладено. Наприклад, ти вмієш бути серйозною (напевне, вона лестить мені), крім того, вмієш запалити й повести за собою друзів, мені навіть здається, що поступово ти стаєш їхнім лідером... — мати якось загадково всміхнулася. Але я вдала, що не помічаю цього. — Інтелігентності — ось чого тобі бракує, Женечко моя.

— Інтелігентності? Ха-ха! — хитнулася я так, що мало не перекинулася зі стільця, на якому сиділа. — У нас у класі колись навіть диспут виник: "Хто такий сучасний інтелігент?" І всі зійшлися на тому, що бути "тургенєвським інтелігентом" тепер не модно.

— Інтелігентом бути не модно?! — сплеснула руками мама. — Дивно. А ти можеш уявити собі ну, наприклад... капітана сучасного пасажирського лайнера людиною неінтелігентною? Адже ти не збираєшся ставати шкіпером піратської шхуни, правда?

Ставати шкіпером піратської шхуни я справді не збираюся. "Островом скарбів" я вже "перехворіла". Але хто може пояснити мені, якою повинна бути жінка-капітан

сучасного океанського лайнера? Якби жмені колись доводилося бачити таку жінку. Хоча, можна прикинути. Вона повинна володіти кількома мовами, вміти поводитись на офіційних прийомах (адже їй доведеться бути в багатьох портах світу), бути мужньою, вольовою, рішучою. І водночас залишатися красивою, зберігати в собі жіночість...

Ясна річ, про все це я думала вже в ліжку. Перерахувавши всі риси, які тільки могла визнати рисами майбутньої "капітанші", я відчула, що в мене голова йде обертом. Як же виховати їх у собі? І коли слід починати? Якщо все зважити, то в мене просто обмаль часу. Досі я була звичайнісінькою мрійницею. А вже час досягати своєї мрії. Втім, тепер мені іноді хочеться бути такою ж відважною і такою по— жіночому щасливою, як колишня фронтowa медсестра Марія Захарівна. Або такою кмітливою й одчайдушною, як "стратег". А буває, що бачу себе в кабіні паровоза, в якому здійснив свій подвиг Сашко Кримчук. Що не кажіть, а зустрічі і розмови з такими людьми безслідно не минають.

Проте опівночі я прокинулася від того, що мій білосніжний лайнер зіткнувся з величезним айсбергом. Потім корабель і айсберг кудись зникли, напевне, затонули (що вдієш: кінцівки наших снів іноді такі ж логічно незавершені і бездумні, як і кінцівки деяких телефільмів), і виявилось, що я лежу на великій, схожій на палубу корабля, крижині.

"Ха-ха, — почула я, і враз побачила на тому кінці крижини "май— же-сестру" Лілю. — Хто впустив сюди це невиховане дівчисько?"

Вона казала ще щось, але останнім зусиллям волі, на зло "майже— сестрі", я прокинулася і єхидно посміхнулася.

3

"У січні 1913 року біля берегів Вогняної Землі, поблизу Пунта— Аренас з англійського пароплава "Джонсон" помітили дрейфуючий під зарифленими вітрилами барк. Капітану здалося дивним, що на кораблі не видно людей. Він наказав наблизитися до невідомого.

Піднявшись на палубу вітрильника, англійці з цікавістю роззир— нулися. Вітрила і щогли були вкриті зеленкуватою пліснявою, палуба прогнила до того, що за кожним кроком моряки ризикували провалитися в трюм. І все ж таки, промацуючи дошку за дошкою, вони повільно рушили вперед.

"Мальборо" (так називався барк) виявився неушкодженим. Вітрила, оснащення і такелаж — усе було на своїх місцях. Навіть мертвий екіпаж знаходився там, де й належить бути морякам на вітрильнику, що рухається. Один біля штурвала, троє на палубі, біля люка, десятеро на вахті, біля своїх постів, а шестеро в кают-компанії. Здавалося, люди були заскочені несподіваною смертю. Що ж могло статися на вітрильнику? До того ж, згодом з'ясувалося, що на борту "Мальборо" знаходилася лише частина екіпажу. А що сталося з іншими? З часу зникнення "Мальборо" в 1890 році до моменту виявлення його "Джонсоном" минуло над 23 роки. Як пояснити той факт, що в суворих морських умовах корабель залишився нерозбитим? Де знаходився вітрильник увесь цей час?.."

Відтоді, як мама подарувала мені книжку з розповідями про морські катастрофи, я з захватом перечитую все, що стосується "летючих голландців" та дивовижних історій моряків, які, опинившись за бортом, провели в штормовому океані двадцять-тридцять годин і все ж таки зуміли врятуватися. Раніше, поки не мала цієї книжки, я навіть не здогадувалася, що й у наш час в океанах трапляються такі трагедії, в порівнянні з якими історія Робінзона Крузо може здатися веселою прогулянкою на приміський острівце. Мама роздобула для мене цю книжку, сподіваючись, що, начитавшись жахливих історій, я перестану й згадувати про свою колишню мрію. А сталося навпаки.

"Більшість людей, що потрапили у корабельну аварію, гине задовго до того, як фізичні та фізіологічні умови, в яких вони опиняються, стають справді смертельними. Боріться з відчаєм, який убиває вірніше і швидше за будь-яке фізичне виснаження!"

"Боріться з відчаєм!" — ось гасло всіх, хто зазнав катастрофи; гасло, якого я дотримуюсь, борючись за свою мрію.

Надходить мама і, щоб не заважати мені, мовчки зазирає через плече. А потім, ще не вірячи собі, нахилиється, щоб зазирнути на обкладинку.

— Захоплююче, правда? — запитує вона, впевнена, що зараз я почну говорити їй, як це жахливо: опинитися віч-на-віч з розбурханим океаном, акулами і вбивчою неминучістю. Я розумію маму. Напевне, страшенно здивована, що донька зачитується цією книжкою більше, ніж пригодницькими романами.

— Надзвичайно, — цілком серйозно кажу я, не відводячи очей від книжки. — Виявляється, більшість людей, які опинилися за бортом, гине не від знесилення чи переохолодження, а зі страху, через те, що втрачала віру у свій порятунок. І це чоловіки, морські вовки! А ті, хто бореться до кінця, як правило, рятуються, навіть якщо доводиться пробути у воді по тридцять годин. Ніколи не треба втрачати надії — ось про що вони забувають. Не втрачати надії і боротися до кінця.

— Ну, що ж, тоді це остання книжка про море, яку я тобі роздобула, — увірвався мамі терпець. — Тітка Алевтина має рацію: я не подбала про те, щоб виростити тебе дівчинкою. Піддалася згубному впливові моди. Ось ти й виростаєш хтозна-ким, чи не юнгою піратської шхуни.

Я не відповіла. Що б я не казала у відповідь, все одно маму воно образить. Ображати ж маму не хотілося. Навпаки, я співчувала їй. На її місці мені теж, мабуть, було б нелегко. Щоправда, моїй доньці було б простіше: вона знайшла б у мені свого однодумця.

— Ну та нічого, — підбадьорливо зітхає мама. — Ще не все втрачено. Нехай лиш повернеться батько... А поки що час спати, — наказує вона, виходячи. — Тільки не зважуйся більше на нічне купання в лимані. Як учора. Вода ще дуже холодна. Бо доведеться просити батька, нехай нарешті займеться тобою.

— А як ти дізналася? — вражено дивлюся на неї.

— Увійшла, побачила відчинене вікно... Тебе нема. А далі, як пишуть в таких випадках про роботу слідчих, справа техніки.

— Добре, вночі не буду. Але ж ти знаєш: я тепер загартовуюся. А влітку ще й

спортом займаюся.

— Ну-ну... — зітхає мама. — Не знаю, що з тебе вийде, не знаю.

4

Я прокидаюся на світанку, але зникати через вікно вже не наважуюся. Одягаю спортивний костюм і кажу мамі (вона прокинулася й теж одягається), що з сьогоднішнього дня починаю займатися бігом. Мама не має нічого проти бігу підтюпцем, тому схвально киває. Цього з мене досить.

Через кілька хвилин я вже на Рибальському. Там залишаю свій одяг і знову виходжу в лиман. Сонце ще тільки-но визирнуло із глибин моря. Далеке й холодне, воно не дотягувалося до мене жодним промінцем і вода здавалась мені крижаною.

За інших обставин я, звичайно, одразу ж вискочила б на берег, але тепер це неможливо. Острова нема, корабля теж. Через трагічний збіг обставин я опинилася за бортом і ніхто з екіпажу поки що не помітив мого зникнення. Отож, порятунку чекати нема від кого — я залишилася наодинці з океаном. Та що там казати: мені ще й пощастило. Шторм затих, акул поблизу нема, вдалині чорніє щось схоже на берег: може, острівець, або кораловий риф чи хоча б сіра мертва скеля — уламок земної тверді, що тисячі років тому зникла під водою.

Що б там не було, вибору в мене нема — я пливу туди. Нехай це стане для мене метою хоча б у ці останні години боротьби за життя. "Ти мужня, — кажу я собі. — І ти чудово плаваєш. І вода не така вже й холодна — щонайменше плюс 16. Це ж кімнатна температура! Вважай, що ти у ванні... Ти стомилася. Нічого страшного. Лягай на спину: так відпочивають усі, хто опиняється в океані. Берег уже поряд. Якихось десять миль. А може навіть ближче".

Мені холодно. Але острівець, з якого кинулась у воду, вже далеко. Я десь посередині між ним і тим берегом. Відчуваю, як терпне моя ліва нога. Тільки б не звело її судомою, тільки б не звело! Щоб зігрітися, намагаюся пливти енергійніше, але відчуваю, що стомилася. А сонце таке ж далеке, холодне й байдуже до мене, як і раніше. Попереду вимальовуються обриси будівель. Біля сільського причалу погойдується катер і чорніють човни. Але на причалі жодної душі. І до нього ще метрів чотириста, або й більше.

Тепер мені вже не до гри. Мене проймає жах. Навіть якщо гукатиму на допомогу, то чи почує хтось, чи встигне врятувати? Яка безглузда смерть! Уявляю, як плакатиме мама. А батько! Але не в цьому справа: мріяти про подорож до південного полюса, про плавання в океанах, а втопитися в якомусь жалюгідному, на два метри глибині, лимані! А Вадик? Вадик, звичайно, спить собі сном праведника. Йому байдуже, що я топлюся тут. А ще називається друг!

— Еге-ге-гей! — кричу я. — Е-ге-гей!

Це вже не жах, а відчай. Голос мій здається слабким, він розчиняється в ранковому тумані, у хвилях, у перших промінцях сонця. Він гине в стихіях океану і жодна людина не здатна почути його! Навіть дельфіни сюди не запливають. А скільки доводилося читати, як вони рятують людей! Так, навіть дельфіни...

— Не панікуй, — кажу собі. — Берег близько. Пливи. Відпочивай на спині і знову пливи. Ти ж чудово плаваєш. Бачиш, і нога вже не терпне, отже, судома тобі не загрожує... — На якусь мить це мене заспокоює. "Жертви легендарних корабельних аварій, які загинули передчасно, я знаю: вас убило не море, вас убив не голод, вас убила не справа. Розгойдуючись на хвилях під жалібні крики чайок, ви померли зі страху!" Дивно, що я запам'ятала це.

Берег справді наближається. Повільно, але наближається. Та чи стане мені сили? І раптом... Що це? Мілина? Мої ноги торкаються ґрунту. Ще не вірячи своєму щастю, я стаю на мілину і відчуваю, що ноги тремтять від втоми. Врятована! Врятована!!! Вода ледь сягає мені вище колін. Я роблю кілька кроків уперед. Там ще мілкіше і вода тепліша. Я не раз чула від батька про мілини в лимані, на які іноді натрапляли сейнери і яких рибалки побоювалися. Одна з них врятувала мене. Щоб відпочити, сідаю на мілину. Так що з води виглядає тільки моя голова, дивлюся на берег, і раптом починаю плакати. Я починаю ревити на весь лиман, знаючи, що все одно ніхто моїх сліз не побачить і не присоромить.

Перестаю плакати тільки тоді, коли до мене раптом долинає звук моторки. Я озираюся і негайно підводжуся. Це від селища. Напевне, якийсь рибалка-любитель. А може, хтось пливе в гості, в Жовту Балку, село, що на тому боці лиману?

Напевне, мені слід кричати, щоб привернути до себе увагу. Але я дивлюся на човен, тремчу, ніби мною тіпає пропасниця, і мовчу. Мабуть, так само поводяться всі, кому посміхнувся "один шанс із тисячі", який звуть дивом.

Ось човен уже близько. Човняр хвацько розвертається, мало не збиваючи мене бортом. Я ошелешено дивлюся на нього й одразу впізнаю — це той самий веснянкуватий парубійко, якому я колись говорила, що чекаю на березі корабля, який повинен забрати мене.

— І чого б то я вихвалялася своїм коритом! — одразу ж сіпає мене щось за язик. — Торохтить на весь лиман, відпочити не дасть!

— Відпочити, кажеш? — весело запитує парубійко. — Корабля все нема й нема, то вирішила подолати Атлантику вплав?

— Цікаво, як ти тут опинився? — від тремтіння я ледве вимовляю слова, але все одно гонорово беруся в боки.

— Я? Дуже просто. На цій банці я ловлю рибу. Тут завжди тьма— тьмуща риби, але це моя таємниця. Побачив тебе і злякався: невже хтось захопив мої "коралові рифи"?

— Потрібні мені твої бички! — фиркаю я. Про те, що я знайома з його братом Віленом і що самого його звуть Ігорем — мовчу. А раптом виявиться, що я знову щось наплутала. Що вони не брати. Та й взагалі, багато честі говорити з ним на цю тему зараз у такій ситуації.

— ...А потім чую: кричиш. Ну, я по швидше заводити мотор...

— Неправда, ти нічого не чув.

— Як це: не чув?

— Бо не міг чути, — якомога твердіше кажу я. — Тому що тут ніхто не кричав.

Просто я співала. І можеш гнати своє корито назад.

А сама думаю собі: "Хоча б він справді не помчав геть, залишивши мене туг. І так на перший урок запізнюся. А ще ж треба вигадати якусь правдиву історію. Може, навіть дві: одну для класного керівника, другу — для мами".

— Краще б не зазнавалася, а трималася поближче до берега, — знову сміється рибалка і розглядає мене, наче папуас інопланетянина. — А взагалі, характер у тебе залізний. Мені це подобається. Давай пошвидше в човен, досить дрижаки продавати.

— Ну, гаразд, — нарешті змилостивилась я. — Якщо вже ти пригнав сюди цю стару калошу, то підкинь до Рибальського, там у мене одяг.

До самого острівця ми ідемо мовчки. І тільки коли я висадила на берег, парубійко (він таки назвав себе Ігорем, отже, все сходиться!) запитав:

— Ти що, справді хотіла переплисти лиман? Навіщо це тобі знадобилося?

— Все одно не зрозумієш. Почекав би стільки корабля, як я... Ви ніхто не здатні зрозуміти мене.

— Ні, ти таки справді пришелепкувате, — зітхає Ігор, і чомусь намагається погладити мене по мокрому волоссю, ніби втішає дитинча.

— Це тільки ти так вважаєш! — відкидаю його руку і, схопивши в оберемок свій одяг, біжу до рибальської хатини. — А мене твоя думка не цікавить.

— Слухай, а це не ти передавала мені вітання? — несподівано запитує Ігор, постаючи в дверях хатини.

— Більше ти нічого не вигадася? — зачиняю двері перед самим його носом. — Стороннім вхід заборонено. Прийом з особистих питань після дванадцятої!

— Ні, ти таки справді... — долинає знадвору. — А брат казав, що ти підходила, передавала вітання. Тільки ти, більше нікому було.

— З дівчатами, які передають тобі вітання, розбирайся сам. — Якщо вже в мене вселився дух заперечення, то вигнати його звідти не здатна навіть я сама.

— Краще скажи, в якій школі ти навчаєшся?

— Мене вже давно виключили. За геніальність. І не наважуйся називати мене тим ідіотським слівцем, яким ти мене називася.

Ігор надовго замовк, і я вже навіть вирішила, що він махнув на мене рукою і сів у свого човна. "Шкода, — подумала. — Треба було б дізнатися в нього номер телефону. Щоб подзвонити Віленові. Наобіцяв усілякі там виїзди на природу у вихідні — і зник. Теж мені вожатий!"

Хлопець справді сидів у човні. Але відпливати не поспішав.

— А цей твій брат, він що, працює на суднобудівному?

— Звичайно. Бригадиром. Ну от, нарешті зізналася.

— Ні в чому я не зізналася. Ні в чому! Просто запитала. Як йому зателефонувати?

Ігор назвав номер. Я по думки кілька разів повторила. Перша — "п'ятірка", всі інші — "трійки". Здається, запам'ятала.

— Скажи, що я йому зателефоную. І нагадай, що експеримент триває.

— Що-що? Експеримент?

— Передай, що тобі велять. І нікому ні слова про експеримент. Ні-ко-му! Він у нас секретний. Все, правнуку Магеллана, ви вільні. Морські катастрофи на сьогодні відмінюються. Човна спалить на тому березі. До речі, чим ви займаєтеся? Крім того, що вдаєте, ніби тями— теся на рибальстві?

— Учуся в профтехучилищі. В кораблебудівному.

— І хто це наважиться довірити вам будівництво корабля? — стенаю плечима. — Яка легковажність!

* * *

Мами вдома я вже не застала. Зате на столі на мене чекала записка, в якій вона обіцяла поговорити зі мною ввечері "на теми, які становлять інтерес для обох Високих Сторін". Отже, знову виховна бесіда! Ну що ж, тепер цілий день можна прожити в чеканні цієї розмови.

Шкода, що я не визначила час, який пробула у воді. А раптом, якщо я не застудилася, це можна вважати рекордом "добровільного перебування за бортом". Адже такі рекорди фіксуються!

На перший урок я, звичайно, не встигла. Потрапила якраз на перерву. І першим, кого побачила у дворі, був Вадик. Він стояв біля воріт, ніби когось виглядав.

— Ну і що, спокійно тобі спалося сьогодні на світанку? — в'їдливо запитала я, не даючи йому й рота розкрити.

— Мені завжди спокійно спиться, — розгублено промимрив він, не розуміючи, до чого йдеться.

— Я так і знала. Ех ти!

— А що? — нашорошується він. — Щось сталося?

— З тобою нічого не могло статися. З людиною, в якій нема ні краплинки передчуття, нічого не може статися! Ех ти!

5

У п'ятницю ввечері мені зателефонувала Леся. Вона була страшенно засмучена.

— Женько, знай, я ніколи більше не піду до цього художника, — повідомила вона таким трагічним голосом, ніби щойно поклялася в цьому на розпеченому залізі.

— Невже вигнав з майстерні?

— Ні, в майстерні могла бути скільки завгодно. Але допомагати собі заборонив. Сказав, що ніякої допомоги не потребує.

— Ну й добре! — легковажно вигукнула я. — Отже, не потребує. Допомагатимемо трьом. І там роботи вистачить на всіх.

— У тім-то й річ, що все не так просто, як тобі здається, — зітхнула Леся. — Кому-кому, а йому справді треба допомагати. Більше, ніж Залізничникові, Медсестрі чи Матросові (ми так і називали їх за професіями). Він же не хто-небудь, а Художник. — Леся проказала це так, ніби завершувала монолог на сцені. — І живе один. Ти ж знаєш: творчі люди — вони геть непристосовані до життя. Взяти хоча б мого батька...

— Про твого батька я вже давно все знаю, — досить неввічливо перебиваю Лесю. А знала я те, що працював він економістом об'єднання "Плодовочпром". Як кому, але

мені ніколи й на думку не спало б називати економіста "творчим працівником", а тим паче — "творчою особистістю". Одначе Леся впевнена, що він більш творчий, ніж будь-хто інший, бо працює над розробкою якоїсь "нової системи економічних зв'язків між міськими торговельними базами й овочевими радгоспами". Можна подумати, що коли цю систему нарешті буде впроваджено, то місто завалить овочами!

— Я знаю, ти ставишся до його ідеї скептично, — занепала духом Леся.

— Навпаки! — вигукнула я, не бажаючи, однак, розшифровувати оце своє "навпаки". — А щодо твого художника, то завтра навідаюся до нього. Разом із Вадиком. Адже в художника я ще не була. До речі, про війнути його не розпитувала? А раптом він може розповісти щось дуже цікаве?

— Про війну не наважилася. А що художник може знати про неї?

— Все одно поговоримо.

— Тоді і я з вами.

— Але ж тобі не хочеться йти до нього ще раз, правда?

— І не пішла б. Одначе в нього стільки картин! Віриш, досі мені ще не доводилось бувати в майстерні художника. Там справжній Лувр!

Як на те, нашу розмову почула мама. Взагалі-то я намагаюся залагоджувати справи, обходячись без батьків. Але нічого не вдієш: вони — всюдисущі.

— А тебе, Женько, не бентежить, що ви вриваєтесь в чуже життя? — запитала вона, з'являючись на порозі з розібраною м'ясорубкою в руках. — Та ще й творче.

— Ні, — крутнула я головою. — Ти ж сама казала, що всі ми, люди, повинні допомагати одне одному. А як допомагатимеш, не знаючи: потребує людина твоєї допомоги чи ні?

— Оце ж вона і є, — "повчально" всміхнулася мати, — найделі— катніша частина справи. Допомагати слід тоді, коли тебе просять про це.

— Але художник ніколи не прийде до мене просити допомоги, — твердо відказала я. — З делікатності не прийде. Ось і розберися: хто гора, а хто Магомет.

Мати ошелешено глянула на мене і пригнічено якось похитала головою.

— Ти дорослішаєш, Женько! Ти... занадто дорослішаєш. І це мене збиває з пантелику.

— Ну от, нарешті і в моєму характері з'явилася хоч якимось вада, — продекламувала я, підстрибцем вибігаючи з кімнати.

III. Вадик Вірич

Зима цього року видалася надзвичайно теплою, ніби й не було її зовсім — такий собі кримський бархатний сезон. Може, тому й весна надійшла рано і непомітно, без ожеледиці, без крижаних вітрів з моря та обложних степових дощів. Навіть зграї лелек, які щороку пролітали над околицею міста, повертаючись з ірію, цього року з'явилися якось несподівано і довго кружляли над міськими кварталами, ніби не вірилося їм, що так швидко й легко долетіли до рідної землі, або вагалися: летіти далі на північ, а чи краще дочекатися тепла тут, на берегах лиману?

З усіх птахів, які прилітають до наших країв восени і навесні, найбільше зацікавили

мене саме лелеки. Восени вони злітаються сюди з усієї України та з Білорусії. Тут, на правобережжі, у плавнях та на острівцях, птахи відпочивають, збиваються у ще більші зграї, підучують молодь і далі летять уже не прямо на південь, а понад берегом, до Дунаю, щоб уже звідти, через Румунію, Болгарію, Грецію, Турцію добутися аж до Африки. А зацікавився я цими птахами випадково. Якось до нас, на міську станцію юних техніків, завітав старенький сивоголовий чоловік. Зайшов до тієї кімнати, де працював наш космо— конструкторський, як ми його називали, гурток, уважно оглянув моделі літальних апаратів, більшість із яких за такої конструкції, мабуть, так і не змогла б злетіти, і сказав: "Ні, хлопці, не з того ви починаєте. Вчитися треба в лелеки. Ото придивіться до літаків — справжнісінькі подоби лелек та орлів".

І видобув із старого потрісканого портфелика невеличкий сувій креслень.

— Ось, — сказав. — Оце вона і є, лелечина трагіметрія. Ви хлопці тямущі, з вас великі конструктори вийдуть, ось і подивіться.

Ми ще тоді розсміялися: "Трагіметрія!" Це ж треба вигадати таку науку! Хтось виправив: "Не трагіметрія, діду, а геометрія". Проте старий ухильно зауважив: "Та це як кому". І далі наполягав: придивіться до креслень, гляньте, яка "трагіметрія" крила.

— Що це? — нагодився наш керівник.

Старий пояснив йому і, щоб переконати в ґрунтовності своєї праці, додав: "Ви не сумнівайтеся. Сам робив. Старанно, акуратно. А креслити допоміг син, він у мене інженер-будівельник. Хто ще викреслив би для вас такі крила?"

— Ну і що? — не зрозумів наш керівник. — Що ви пропонуєте? Сконструювати механічного лелеку? Або електронне крило?

— А то вже ви самі помізкуйте. Нехай це малювання залишиться у вас. На стіну повісьте і дивіться на нього, щодня дивіться. А вже вона, ця лелечина трагіметрія, сама підкаже, що робити, що з неї може вийти. Й обов'язково приїздить через два тижні до мене на Нову Слобідку. Там, над лиманом, побачите старезного клена і гніздо на спіяній вершині. Давне-давнющє. Єдине в нашому місті. От коло того клену й хата діда Очеретяна. Через два тижні має прилетіти пара моїх лелек.

З Африки. В п'яти навколишніх селах жодного гнізда не залишилося, а до мене літають. Ось так.

Залишив креслення на столі, старанно розгладивши його та приклавши краї двома амперметрами, підкрутив сиві козацькі вуса і пішов геть.

Через кілька днів я, можливо, вже й не згадав би про його появу. Або вважав би, що той дід мені просто привидівся. Але щоранку бачив "трагіметрію лелеки", яка висіла на стіні, і казав собі: "Обов'язково треба навідатися до діда Очеретяна, подивитися на його лелек. Напевне, він знає про них чимало цікавого".

Десь через місяць я все ж таки не витримав, сів в автобус і подався на Нову Слобідку. Я спробував умовити ще кількох хлопців, але всі вони тільки посміялися з мене: "Подумаєш, "трагіметрія лелеки!" Креслення лелечиноного крила! Кому не відома його форма!" А про лелек вони все дізналися з передачі "У світі тварин". Отож я подався туди один.

Розшукати старий клен з гніздом було неважко. Діда теж. Він ніби чекав мого приїзду — сидів на осонні біля хати і дивився на лелечиху, що господарювала в гнізді.

Може, за дві години ми з дідом спостерігали, як поводитися птахи, як лелека підгодовував свою подругу, відганяв од гнізда якогось прибудного одноплемінника свого, що чомусь залишився без пари і прибився сюди хтозна звідки. А може, й мав пару, але шукав готового гнізда, щоб не будувати нове.

— Тобі, бач, пощастило, — мовив дід, коли прибудна нарешті забрався геть. — Я, он, уже тридцять років спостерігаю за лелеками, а щоб самотній прибився — таке бачу вперше. Тут тобі цілий театр. А в лелечиному житті їхньому, щоб ти знав, усього буває. Яків людському.

Потім він запросив мене до хати, напоїв домашнім хлібним квасом і розповідав усілякі дивовижні і трагічні історії з життя цих птахів: і про те, як у голодні для них роки деякі самиці викидають з гнізда пташенят, яких не здатні прогодувати, і про шлюбні танці на весняному лузі, і про леле чину вірність...

Що ближче було до весни, то частіше я згадував про діда Очеретяна. А помітивши якось надвечір зі своєї висотної лоджії лелечину зграю, відчув, що просто не маю права не провідати старого. Одне минуло ще за два тижні, перш ніж вдалося викроїти час для подорожі через усе місто на той берег лиману. Та коли остаточно зважився, то зрозумів, що їхати туди без Женьки нецікаво і нечесно. Останнім часом мені взагалі хотілося, щоб ми розставалися якомога рідше. Я так часто думав про неї, а те, що ми дружимо, було вже настільки очевидним, що про це якимось чином уже дізналися і вдома, і на станції юного техника. Дійшло до того, що, побачивши мене, дівчата одразу питали: "А де Гайдученко?", і дивувалися, що я не знаю, де вона цієї миті.

— Ой, ніколи мені, — зітхнула Женька, вислухавши розповідь про діда і його лелек. — Але я все таки поїду. Не тому, щоб тобі веселіше було. Коли ще поговориш із таким дідом? Я поїду. А ось ти останнім часом геть забув про нашу заставу. Он, до художника вже понад місяць збираємося. А скількох ветеранів ми вже провідали без тебе.

— Ти ж знаєш, що незабаром міська виставка технічної творчості. А в нас із моделлю літаючого катамарана нічого не виходить.

— Виснажилася конструкторська фантазія? Не може бути цього!

— Фантазія не виснажилася. Виснажилися можливості нашого гуртка: того нема, те не діє, те занадто дороге для нас.

— А чому б вам не поговорити з нашим вожатим і його хлопцями? Адже на катамаранах вони знаються.

— Це ж звичайний катамаран, а...

— Знаю, літаючий, — мило всміхається Женька. — Ти вже тричі пояснював мені, що це таке. І хоча я так до пуття й не зрозуміла, навіщо він потрібен і що робитиме: плаватиме чи літатиме, все одно цікаво. Суднобудівники зможуть допомогти вам. Ну, хочеш, я поговорю з Віленом?

— Ні, краще сам, — пробурмотів я, відчуваючи, що ревную її.

Дід Очеретян зустрів нас на подвір'ї. Упізнав мене, одразу зрозумів, з якого

приводу ми тут, зітхнув:

— А не прилетіли вони цієї весни.

— Може, ще прилетять?

Старий мовчки похитав головою.

Ми його розуміли.

Стільки років гніздилися! Кілька лелеченят навіть перезимувало в хаті та в сараї старого (отоді він і заміряв їхні крила для своєї "трагіме— трії"). А цієї весни не прилетіли.

— Ось так, діду, — сказав старий, гладячи мою голову. — Хто б міг подумати таке? Ну, хоча б один прилетів. А то ж обоє. Я вже їх і вночі виглядаю. А раптом почне кружляти.

— Може, відстали десь у дорозі. Стомилися, — тихо каже Гайдученко.

— Ні, — рішуче мовить старий. — Якщо вже їх нема, то нема. Лелека — птиця вірна. Вона свого гнізда не забуває. І виводок батьківське гніздо знає. А ви молодці, що навідалися. Ніхто, бач, із ваших не зазирнув. Я тебе, хлопче, ще там, на тій вашій станції примітив. Мені тут один хлопчина сказав, що у вас такий гурток є, де літаки вимудровують. Бо тільки тебе моя "трагіметрія" й зацікавила. Нема моїх лелек, ой, нема-нема, — бідкався він.

— Я знаю: напевне, загинули під час бою з орлами.

— З якими орлами? — недовіжливо глипнув на мене старий.

— Я в газеті читав. Зовсім недавно. Коли лелеки пролітають над Турцією, з гір піднімаються зграї орлів і нападають на них. І там відбувається страшний бій. Трапляється, що гинуть й орли, але все ж таки вони сильніші. І лелек залишається менше.

— Он як! У газеті, кажеш? От біда, от біда! — розводив руками дід. — А ти знаєш, таке може бути. Лелечиху орел міг збити, а лелека, хоч той був дуже міцний, без неї не полетів би. Мабуть, так і залишився біля неї на погибель.

Ми помовчали, уявляючи собі, як це могло статися десь там, над Турцією, над горами Анатолії.

— І що, в газеті написано, що цієї весни орли теж напали? — все ще потай надіявся на щось дід.

— Про цю весну й написано. А ще там говориться, що жителі сіл, над якими найчастіше точаться ці бої, беруться за рушниці і допомагають лелекам прорватися, пострілами розвіюючи їх зграї.

— Ото молодці! А чому ж раніше про це не написали? Тут у нас, он скільки слобідських мисливців! Та сіли б на корабель, та допомогли... Аби тільки корабель... Але ви, дітки, приходьте ще. Навідуйтеся. Лелеки забули, то хоч ви не забувайте. А може, наступної весни якась молода пара й принадиться.

Коли ми вже прощалися з дідом біля автобусної зупинки, Женька, яка добре запам'ятала мою розповідь, раптом запитала старого:

— А чому ви назвали свої креслення "трагіметрією"?

— Бо все лелечине життя тепер — суцільна "трагіметрія". Ще кілька років, і залишиться про них на Україні тільки сумна згадка. Та ще, може, кілька давніх легенд.

IV. Женька Гайдученко

1

... І все ж таки до художниками подалися вдвох із Вадиком. Пішли вдвох, але дійшла тільки я. Вадик чомусь зам 'явся біля воріт і, трішечки потупцювавши, пояснив:

— Я тут побуду. Але в разі чого — я з тобою.

Ну що візьмеш із хлопців? Вони завжди розгублюються саме тоді, коли від них чекають допомоги. Невже Вадика, як свого часу Лесю, злякало, що йдемо до "справжнього художника"? Адже до матроса з буксира він зайшов не вагаючись.

Увійшовши у двір, я побачила, що від воріт до ґанку веде вузесенька, ледь уторована стежина. "Як мало людей буває тут! — подумала я, ступаючи нею. — Навіть стежина заросла!"

Одразу од воріт стежка бралася круто вгору, тому що будинок стояв на вершині пагорба. Собаки в дворі не було, отож, боятися було нічого і, підійшовши до ґанку, я мимоволі замилювалася краєвидом. Попереду відкривався вигин лиману, в який упирається незайманий схил узвишся, що, за моєї багатої фантазії, міг би здатися схилом якоїсь карпатської вершини. Видно було звідси і всі чотири острівці посеред лиману, і човни з рибалками, і невеличкий вітрильник під тим берегом, і навіть, далеко на обрії, сріблясту надбудову пароплава. Шкода, що не вітрила бригантини. Вітрильник дуже добре вписався б у цей пейзаж.

Ще й не увійшовши до хати художника, я вже біло позаздрила йому: знав де селитися! Живучи посеред цієї краси, просто неможливо не стати художником, поетом, або ще кимось там. А що бачу з вікон свого будинку я? Або наш учитель малювання Едуард Прокопович? То чи варто дивуватись, що й мистецтво його "паяльникове"? Ні, обов'язково треба привести його сюди.

На стук ніхто не відповідав, але двері виявилися незамкненими. Я пройшла в коридор і побачила гвинтоподібні дерев'яні сходи, що вели на горищний поверх і від яких ще пахло сосною — такими вони були новими. Проте художнику не хотілося, щоб вони вражали своєю новизною і він уміло "попалив" їх, аби скидалися на старовинні, дубові.

Одразу ступити на ці сходи я не наважилася, спочатку постукала в двері, які помітила поруч з ними. Звідти теж ніхто не озвався, та це не завадило мені прочинити їх і просунути голову. Там не було нікого і нічого, що б могло зацікавити мене. Зате наступна кімнатка — вузенька і довга, схожа на комірчину, вся заставлена картинами. Лесю б сюди зараз! А може, говорячи про Лувр, вона і мала на увазі цю творчу комору? Мені дуже хотілося одразу ж оглянути все, що тут зберігається, але поводитися так без господаря якось не личило.

Тим часом сходи вивели мене на простору мансарду, яку, як я одразу зрозуміла, Григорій Вікторович Колаш обладнав під свою майстерню.

— Заходь-заходь, — проказав художник, навіть не глянувши на мене. Він сидів на

простеленому просто на підлозі аркуші ватману і, обхопивши руками коліна, дивився на велику незавершену картину, яка, ще без рами, стояла перед ним, підперта до столу. Поруч були мольберт і ящик, в якому валялися старі засохлі пензлі, спустілі тюбики з-під фарби і якийсь мотлох, що не мав уже ні назви, ні призначення. — Заходь, дивися, якщо вже прийшла. Це моя остання картина. Остання! Більше я за пензель не візьмуся. Кому не зрозуміло, що це марна трата фарб і часу?

— Чому не візьметесь? — присідаю біля нього. — Чому ви так вважаєте?

— А, це ти, людинко? — зиркнув він на мене, і знову перевів погляд на картину. Я могла б поклястися, що він не знає мене. Можливо, переплутав з Лесею Журавською, або з якимось сусідським дівчам. Однак з'ясовувати не стала. — Тобі, звичайно, не зрозуміти цього...

— Я зрозумію що завгодно, — самовпевнено відповіла я. — Кажіть.

— Що казати? — зітхнув художник. — Дивись сама.

На картині було змальовано бій. Наші морячки увірвалися в фашистський окоп. З бліндажа вискакує переляканий фашистський офіцер. Із пістолетом у руці. Кремезний моряк з перев'язаною головою зчепився врукопашну з ворожим кулеметником. Один із матросів умирає. Його товариш б'є багнетом фашиста, який щойно прошив умираючого чергою з автомата. Кілька моряків уже опинилися в другому ряду траншей... Проте сили там нерівні.

Картина була величезною — щось із десять різних сцен — і розглядати її можна добру годину. Не знаю, що там сказала б про неї Леся, але в мене це полотно одразу викликало захоплення. Не довго думаючи, я так і сказала художникові. Та він тільки розпачливо всміхнувся мені.

— Природності нема, людинко, природності... І психологічні характеристики невиразні... Навіть я це розумію. Хоча ніякої спеціальної освіти не маю. Любитель-самоук. І навіть не приховую цього. А покажи її по лотноїдам-критикам... Обскупуть мене, разом із моєю картиною, як райську пташку...

Я на мить спробувала собі уявити, як вони "скубтимуть" Колаша і плечі самі собою пересіпнулися від обурення.

— Ніколи не показуйте свої картини людям, які на них не тям — ляться, — глибокодумно порадила йому. — Я, наприклад, завжди так роблю.

— Ага, так, минулого разу ти сказала, що теж пробуєш малювати. Принесла б хоч один малюнок, глянув би.

— Це була не я.

— Справді? — Художник вражено дивиться на мене, а потім починає мацати руками навколо себе, відшукуючи окуляри. Проте лежали вони не на підлозі, а на стільці. Я люб'язно подала їх. — Дивно. Ви такі схожі...

— Ми геть не схожі, — безжалісно перебиваю Григорія Вікторовича.

— Так-так, кожна — особистість. Але тебе ця штука не зваблює? — кивнув у бік мольберта.

— Ні.

— Щаслива людина, — зітхнув художник-самоук. — Або, навпаки, нещасна. Все залежить від того, як на це поглянути.

— Зате пишу вірші. Але теж не читаю тим, хто на них не розуміється.

— Вірші? — недовіжливо глянув на мене художник. — Ну, ну... У кожного своє. — Він був у сорочці з погончиками, яка колись давно, напевне, була кольору хакі, але тепер на ній залишилися мазки пензлів, що лежали в ящику, на мольберті і просто біля його ніг, демонструючи фарби всіх кольорів. Мабуть, він був страшенно неуважний і нехай дякує долі, що після кожного такого мазка ніхто не читає йому нотацій. Мені б такого не пробачили.

Проте ні борідки, ні строкатої хустки на шиї, як у єдиного знайомого мені художника, Артура Кончевського, з сусіднього будинку, у Григорія Вікторовича не було, і тому в моєму уявленні він поставав ким завгодно, тільки не художником. До того ж, він уже досить старий, а художників я чомусь завжди уявляла собі молодими, як ті, що вічно товчуться у Кончевських.

— Але знаєш, що я тобі скажу? Картину має право дивитися кожен, хто забажає. Мистецтво повинно бути загальнодоступним. — Тільки тепер він підвівся й увімкнув електричну кавоварку. — Відтоді, як картина завершена, вона перестає належати художникові. Як поетеса, ти повинна розуміти мене.

Мені сподобалося, що цей літній, сивоголовий (у нього було довге й густе, сріблясто-сиве волосся) чоловік назвав мене "поетесою" і взагалі розмовляє зі мною, як з дорослою.

Поки він набирав води у кавоварку, я поступово оглядала майстерню. Тут було, мабуть, із п'ять десятків картин. Одні ще не закінчені, і деякі з них художник, можливо, ніколи й не закінчуватиме, інші вже готові, залишалося тільки вставити їх у рами... Я затримувалася біля кожної з них і уважно розглядала. Майже всі вони були про війну: висадка десанту моряків, бій за фортецю, знову бій і знову неподалік фортечного муру (то ось чому він ходить з мольбертом до фортеці!), валка возів з пораненими партизанами — на лісовій дорозі; бій підводного човна з фашистським кораблем і літаками. Човен чомусь не під водою, мабуть, щось там у нього вийшло з ладу і він змушений був прийняти бій на поверхні...

Не знаю, що там думають про всі ці картини критики, але я була в захваті. Та коли підійшла до вікна й глянула на красиву, залиту сонячним сяєвом затоку річкового лиману, посеред якої застиг човен із блакитним вітрилом, то раптом подумала: "Дивна річ. Цей чоловік живе в наймальовничішому куточку містечка, на березі лиману, а малює увесь час тільки війну. Невже йому ніколи не спадало на думку намалювати краєвид, який відкривається з вікна майстерні?"

— До речі, як тебе звуть, людинко? Бо ми так і не познайомилися.

Я назвалася. Й одразу ж пояснила, хто я і чого навідалася сюди. В такій ситуації краще одразу запобігати всім можливим запитанням.

Мені здалося, що, дізнавшись про причину мого візиту, художник просто розгубився. Але в тому, що він відмовиться від нашої допомоги — я вже не сумнівалася.

Адже говорив про неї так, ніби його особисто це не стосується.

— Тут до мене навідувалося дівча. Пробач, людинко, не пригадую, як його звали. Але дуже схоже на тебе, хоч це тобі й не подобається. Всі ви схожі, наче опеньки, — розсміявся він, мабуть, тішачись тому, що вдалося знайти вдале порівняння.

— Неправда, — ввічливо обурилася я. — Це до вас приходила Леся Журавська. Ми дружимо, але нічого спільного у мене з нею нема.

Не знаю, як кому, а мені страшенно не хочеться, щоб хтось у світі виявився схожим на мене, або я — на когось. Якби в мене була сестра— близнюк, то хтозна, як би я це пережила.

— Он як! — завмер Григорій Вікторович із кришкою від кавоварки в руці.

— Давайте я заварю вам каву.

— Ти хіба вмієш?

— Зараз у нашому класі епоха вузької спеціалізації. То я спеціалізуюся на каві...

— Ти диви! Й до цього дійшло? Але каву я все ж таки заварю сам. Цей святий напій кожен повинен готувати собі сам, під свій характер.

Йому б зійтися з моїм дядечком Кирилом. Той теж ставиться до кави, як до живої води. Ая, чесно кажучи, терпіти не можу цієїрідини.

— Е-е, тільки не думай підмітати тут, — знову занервував художник, бачачи, що погляд мій затримався на обскубаній мітлі, яка стояла у кутку біля дверей. — Бо дівча, що приходило сюди, одразу ж схопилося за неї.

— Зараз тут, може, й не варто прибирати, — змиловилася я, — але на першому поверсі давно час. Ми з дівчатками навідаємось сюди завтра. Ви працюватимете собі в майстерні і нічого не бачитимете. Через півгодини буде ідеальна чистота.

— Хочеться вам займатися цим! — стелнув художник гострими, як крила старого птаха, плечима.

Коли ми спустилися на перший поверх, я зізналася, що зазірала до кімнати, в якій багато портретів, і поцікавилася, хто ті люди, що зображені на них.

Перш ніж відповісти, художник мовчки відчинив якусь комірчину, про існування якої навіть важко було здогадуватися, й увімкнув світло. На стелажах і просто на підлозі стояло ще щось із двадцять портретів. Чоловіки були хто в пілотці, хто в шапці з червоною стрічкою, хто в офіцерському кашкеті. Запам'яталася мені й дівчина, золотаве волосся якої вибивалося з-під білої косинки медсестри.

— Хто ці люди, питаєш? Тут, людинко, ціла історія, — він так і продовжував називати мене "людинкою", але мені це чомусь подобалося. Хоча іншим я б цього, звичайно, не стерпіла.

— Мабуть, насправді цих людей не було — ви їх просто вигадуете?

— Так, тепер іноді здається, що вигадую. Що обличчя їхні наснилися, а може, їх слід вважати плодом моєї уяви. Проте існує одна річ, яка завжди розвіює мої сумніви й примушує повірити, що колись я жив серед цих людей, співав з ними біля партизанських вогнищ і так само, як багато хто з них, мало не загинув, оточений фашистами у невеличкому ліску біля Південного Бугу.

— Отже, всі вони воювали разом із вами?! Ви були в партизанському загоні?

— Так, ці люди були партизанами. Я потрапив до них у сорок третьому, навесні. — Колаш висунув шухляду столу і вийняв звідти товстий зшиток. Я одразу звернула увагу, що обкладинка його зовсім нова і схожа на палітурку книжки, а листки старезні, вижовклі, з зів'ялими пошматованими краями. Видно було, що Григорій Вікторович переплів їх зовсім недавно, намагаючись врятувати від цілковитого руйнування. — Ось цей зошит і не дає мені забути жодного з людей, які зображені на моїх портретах.

На першій же сторінці я впізнала медсестру, яку бачила на портреті. Давній малюнок олівцем геть вицвів, то Колаш навів його потім фломастером, але сліди олівця все ще було взнати. Інші обличчя теж здавалися мені знайомими, хоча в зошиті зображені вони були не так вправно, як на картинах. Напевне, тоді Григорій Вікторович ще тільки вчився малювати.

— Ні, — немовби вчитав мої думки Колаш, — справжнім художником я так і не став. До самого виходу на пенсію працював лікарем-стоматологом. Але й не малювати теж не міг. Вся річ у тому, що я пообіцяв їм: "Залишуся живим — обов'язково намалюю портрети всіх вас". Я був єдиним у загоні, кого тягло до малювання, а вони — прості, щирої душі люди — вважали мене неабияким художником й охоче позували. Звичайно, я цим пишався. А з часом виявилось, що я — єдина людина, яка здатна відтворити їхні обличчя, їхні образи, показати їх такими, якими ці люди запам'яталися мені. Адже фотоапаратів у нас не було. Кінокамери до наших лісів теж не пробивалися. Ось так, людинко.

— У вас гарні картини, — сказала я. — Якби їх виставити в школі, вони сподобалися б геть усім. Такі картини не можуть не сподобатись, — додала я для певності, бо побачила, що на обличчі Колаша вимальовується водночас і подив, і вдячність. — Адже ви не проти, щоб портрети побули якийсь час у нашій школі?

— Ці питання, людинко, так не вирішуються, — зніяковіло розвів він руками.

— Я знаю, як вони вирішуються. Поговорю з нашим учителем малювання. Можливо, він навіть погодиться прийти до вас завтра, разом із нами. Це вам не якийсь там полотноід, а справжній учитель малювання, і добре знається на живописові.

— Моє малювання не варте такої уваги, — ще більше зніяковів художник.

Якось вранці Вадик ошелешив мене новиною: "Проект готовий!"

До мене вже дійшла чутка, що він нібито готовий, але все одно повідомлення Вадика вразило мене так, ніби я щойно дізналася про існування життя на Сатурні.

— Це не просто проект, це... ну, еталон, розумієш?

Усе, що Вадик не міг пояснити і виразити простими "смертними" словами, він виражав словом — "еталон". Чому воно так сподобалося Вадикові — цього не знає ніхто.

— Скажи краще, в кого ти його бачив.

— В учителя малювання, звичайно. А створив цей проект справжній архітектор. Едуард Прокопович просив нас зібратися разом о другій дня. Подивимось, обговоримо, оцінимо...

Не знаю, як би я дочекалась другої години, якби до того часу не сталося ще однієї

події: нас розпустили на канікули. Все! Сьомий клас закінчено і віднині ми вже восьмикласники. Під кінець кожного навчального року мені страшенно набридає почуватися четвертокласницею, п'ятикласницею, шестикласницею... наставав день, коли я раптом починала відчувати, що давно виросла "з цього платтячка", що засиділася в одному класі (от якби можна було переходити з класу до класу коли захочеться!), і час дорослішати. Проте восьмий клас — це вже та пора, коли й дорослішати далі не дуже-то й хочеться.

О другій весь наш екіпаж був у рибальській хатині. Втім, прийшли не лише тимурівці, а всі, хто знав про проект і про нашу морську тимурівську заставу, тобто майже всі шести— і семикласники нашого селища. Ми ледве вмістилися у рибальні, та й то лише тому, що хлопці піднялися на гамаки і звисали звідти, наче бабуїни.

Проте о другій ні вчитель малювання, ні архітектор не з'явилися. А надійшли аж тоді, коли ми встигли набігатися островами, а дехто — навіть скупатися.

Архітектор був ще зовсім молодий, мабуть, ровесник Едуарда Прокоповича. Високий, худорлявий, у своєму світло-жовтому костюмі, він скидався на естрадного співака. Не пасували йому тільки рудуваті вусики і коротенька, під "бокс", стрижка, бо співаки, як відомо, всі патлатенькі. Але не в цьому річ. Хоча в архітекторові справді нічого особливого, крім костюма, не було, я одразу помітила, що Зойка не може відвести від нього погляду. Загалом всі ми давно, ще наприкінці шостого класу, твердо вирітпили, що вже маємо право закохуватися — про це навіть "загальноділову" полеміку влаштували. Проте найчастіше закохувалася чомусь Зойка. І, що найбільше ображало мене, — завжди першою. Бо вона завжди першою примудрялася побачити щось таке, чого не встигали помічати ні Леся, ні Наталка, не кажучи вже про мене. Так було і з учителем малювання, в якого ми закохувалися всі по черзі, і з тим хлопцем-десантником, якого запрошували до нас на день Радянської Армії. Напевне, так само станеться і з архітектором. До речі, звали його Рудольфом Олександровичем.

Одначе справа не в самому Рудольфові Олександровичі, а в проекті. Виявилося, що вчитель і архітектор затрималися, тому що навідувалися зі своїм проектом до голови райвиконкому. І проект йому страшенно сподобався. Нам теж. Коли Рудольф Олександрович розгорнув на столі ватман із малюнком, на якому було зображено острови, ми ойкнули. Всі острівці були з'єднані насипом, обрамленим тополиною алеєю. Таким чином утворилося велике кільце зелених островів-парків, посеред якого виднілася округла чаша озера, що сполучалося з морем вузьким каналом, над яким було прокладено місток. На Рибальському острівці, на тому місці, де знаходиться зараз наша "каравела", було зображено П-подібну будівлю, під якою стояв напис: "Музей міського загону "Пошук". На острові Зоряному, посеред неіснуючого нині парку, розташувався дитячий спортивний майданчик, на Чабанському нашу увагу привернула споруда, що трішечки нагадувала великий двопалубний корабель.

— Це на більш далеке майбутнє, — поспішив пояснити Едуард Прокопович. — Мабуть, "двопалубний корабель" — його ідея. — Ми пропонуємо створити там міську школу юних моряків. Біля неї можна збудувати причал для моторних човнів і

вітрильників. А по цей бік — пляж і спортивне містечко.

— Крім того, внутрішнє озеро, яке згодом утвориться, можна поглибити й обладнати в ньому два плавальні басейни, — втрутився архітектор. — Тут, у проекті, все передбачено: ось роздягальні, ось басейни...

Не знаю, як це виглядатиме в натурі, але на малюнку все здавалося фантастично красивим. Мені навіть одразу захотілося вибігти з "Каравели" і поглянути на Рибальський. Який він зараз? Не вдалася до цього тільки тому, що не могла не дослухати розповідь архітектора і вчителя малювання.

— А на цьому, найменшому, островці, якому здається, й назви поки що нема, — знову заговорив Едуард Прокопович, — варто створити дитячий майданчик і пляж для малюків, біля якого, на міліні, можна вчити їх плавати.

— Тільки малюків там і не вистачало, — пробурчав Ромко. — Навіщо вони тут? Мороки з ними.

— Не ображай малюків, — цитькаю на нього, і Ромко негайно вмовкає.

— А чому на п'ятому островці нічого нема? — поцікавилася я, бачачи на папері тільки голу схему острова. Він був чималенький і формою своєю трішечки нагадував гантелю, тільки з неоднаковими за формою "гирьками".

Архітектор і вчитель малювання презирнулися.

— От із приводу цього ми й хотіли порадитися. У нас з'явилося кілька варіантів, — мовив Едуард Прокопович, — але так остаточно й не вирішили, яким може бути його призначення.

— Давайте всі разом подумаємо, — як краще розпорядитися цим материком, — підтримав його Рудольф. — Говорячи, він увесь час пригладжував свої котячі вусики і мені так і хотілося наказати йому: "Підіть і негайно зголїть їх!" Якби такі вуса раптом з'явилися у Вадика, я, напевне, так і сказала б. — Ну що ж, пропонуйте.

Ми розгубилися. Усі ми не маленькі і знали, як розпоряджатися багатьма речами, але розпоряджатися островом доводилося вперше.

— Там можна зробити каток, — знайшовся Вадик.

Каток? На островці посеред теплого лиману? У нас і сніг випадає раз на рік, у січні, або в лютому, і тримається не більше тижня. Ідея виявилася такою невдалою, що Вадика навіть ніхто не заперечував, тільки подивилися так, наче він щойно повернувся з космосу.

— Може, там побудувати новий штаб тимурівської застави? — несміливо подав голос Льонька Запорожченко. Як правило, Льонька відмовчувався, і якщо зараз він раптом заговорив, — можна собі уявити, як його зацікавила ця ідея.

— А що на такому островці побудуєш? — фиркнула Зойка. — Та й хто це нам будуватиме штаб? Краще засадити його квітами. Весь острів. Створити великий розарій.

— Квіти цвістимуть там тільки навесні, а весь інший час це буде просто трава! — обурився Сашко. — Якщо вже пропонуєте, то щось путнє.

— Наприклад? — ехидно посміхнулася до нього Зойка. — Адже тільки від тебе й

можна почути щось варте уваги.

— А острів можна назвати Десантним, — раптом згадала я. — Пригадуєте, так його називав Дмитро Федорович Лозинський, колишній матрос з буксира. І після війни всі називали його так. Це тепер він став безіменним.

— Точно, Десантним... — палко підтримав мене Вадик. — Я сам чув. Він казав... — Тут Вадик замовк і, не знаючи, до чого воно йдеться, розгублено втупився поглядом у мене.

— А Десантним його називають тому, що під час війни на ньому дали останній бій три морських піхотинці, з десанту, висадженого неподалік, на березі моря, з нашого корабля. Можна створити шкільну копилку і збудувати там хоча б скромненький обеліск героям-десантникам. Не тільки цим трьом, а всім.

— Слухайте, а це ідея, — підтримав мене вчитель малювання. — Для початку поставили хоча б скромний гранітний камінь з написом про те, що на цьому місці буде збудовано пам'ятник. А навколо закласти парк на честь ветеранів війни.

— Звичайно. Парк Пам'яті, — докинула я, виростаючи у власних очах. Тепер я вже не сумнівалася, що ідея сподобається всім.

Справді, після цього ні в кого ніяких ідей уже не виникало. Й Еду— ард Прокопович сказав, що з цією пропозицією вони ще раз навідаються до райвиконкому. А ще він сказав, що будь-яке будівництво на островах — справа майбутнього, а парк Пам'яті можемо закладати вже восени, й потім продовжити навесні і наступної осені.

— А ще давайте цього ж літа збудуємо дамбу, яка з'єднає Рибальський острів з берегом, — запропонувала я. — Хіба це так важко — насипати якихось двадцять метрів дамби на міліні? Мулу в лимані вистачає, каміння на березі — теж. А через рік-два дамбу цю, можливо, засиплють гравієм і заллють асфальтом.

Одне слово, ми розфантазувалися і фантазування це продовжувалося вже на березі острівця. Я оглянула увесь невеличкий архіпелаг: малесенькі острівці тулилися близько один до одного — сірі, безликі, нікому не потрібні. Стихія створювала їх, стихія руйнувала, нікому й ніколи не спадало на думку посадити на них деревце чи кущик бузку. Дивно: ачому не спадало? Атам, далі, за Горачевою косою, видніється ще зо п'ять таких острівців. То чому стільки землі повинно пустувати?

Скинувши туфлі, я увійшла у воду і побрела до Зоряного. Всі інші, крім архітектора, зробили те саме. Навіть учитель зняв лаковані туфлі і, підкотивши штани, побрів услід за нами.

— А тепер, — сказала я, перебрівши на острівець, — гляньте на Рибальський і уявіть собі, яким він буде — в зелені, обкладений мармуровими плитами, щоб хвиля не руйнувала його.

— З мармуровою набережною! — хмикнула Зойка. — Якщо вже ти зафантазуєшся, то хоч стій, хоч падай.

Але всі інші дивилися на острівець так, ніби там відбувалося щось неймовірне, і мовчали. І це мене заспокоїло.

— Просто ти ще не навчилася бачити те, чого поки що не існує. І мені тебе жаль. —

А сама подумала: "Треба буде поговорити з художником. Може, він намалює для нашої морської застави картину". Я навіть скажу йому, яку саме: дівчинка стоїть на малесенькому островці посеред лиману і дивиться на корабель, який, далеко в морі, пливе до величезного призахідного сонця. Не я, звичайно, стоятиму у цій картині, а просто дівчинка-фантазерка..."

3

Цього разу ми застали художника біля воріт. Мені здалося, що Григорій Вікторович виглядав нас, бо ніяким ділом не займався, а просто стояв собі, палив люльку і дивився на лиман. У куртці кольору хакі, з великим строкатим шарфом, обгорнутим довкола шиї, та з люлькою в зубах він трішечки нагадував мені капітана, якого за тяжку провину екіпаж висадив на безлюдний берег. Збунтувався і висадив.

— А, це ти, людинко? — зрадів він, упізнавши мене. — Давно не навідувалася.

Я була в нього позавчора, проте уточнювати не стала. Мене він просто погладив по голові, наче дитя, а з Вадиком, Лесею та Зойкою привітався за руку, як із дорослими. Хоча все мало бути навпаки. Ну, так що вдієш: усі дорослі трішечки дивакуваті.

— Сьогодні ви не малюєте?

— Ні. Сьогодні в мене думний день: стою, дивлюсь, думаю... А ви що, знову хапатиметеся за мітлу та ганчірки? — несміливо поцікавився Колаш, підозріливо оглядаючи мою гвардію.

— Можемо й прибрати, — вдала я, що не це головне. — Але прийшли ми, власне, просити у вас допомоги.

— О, це інша справа! — враз ожив художник. — Ось так би й давно, бо вже навіть не пригадую, коли й хто востаннє звертався до мене по допомогу. Таке відчуття, ніби ти вже нікому й не потрібен. Отож, чим тільки зможу... — при цьому він люб'язно всміхнувся і, від задоволення, мабуть, потер руки.

— Давайте піднінемося до вас у майстерню, і доки дівчата прибиратимуть на першому поверсі, поговоримо. А тоді допоможемо їм.

Художник не заперечував. Він покійно показав, де знаходяться віник, миски для води й ганчірки — все, що від нього вимагалось. Але сказав, що прибиратимемо всі разом, а поки що всіх запросив до майстерні.

Портрети партизанів, які раніше були на першому поверсі, тепер знаходилися в майстерні.

— Ой, скільки тут картин! — сплеснула руками Леся, ніби потрапила сюди вперше. Але я штовхнула її ліктем і вона замовкла.

— Ще вирішили попрацювати над портретами, правда? — запитала я в Григорія Вікторовича.

— Так, вирішив... почати все з початку.

Я вражено глянула на нього, а потім на галерею картин. Почати все з початку! Та він же працював над цими портретами років із десять!

— Вам щось не сподобалось у них? Люди на портретах не схожі на партизанів, з якими ви разом воювали?

— А хіба це партизани? — знову втрутилася Леся.

— Я тобі потім усе розповім, — буркнула я, шкодуючи, що цього разу не дотягнуся до неї ліктем. Я вважала, що мені вдається знайти спільну мову з художником і побоювалася, що втручання Лесі або когось іншого може все зіпсувати.

— Ні, просто сьогодні вранці я нарешті зрозумів, у чому причина моїх невдач. Звичайно, досвідчений портретист намалював би краще, виразніше. Але річ не в цьому. Мені треба було зображувати героїв своїх картин у тому середовищі, в якому я їх бачив: у лісі, під час бою, в партизанському госпіталі, біля вогнища, в поході, або в розвідці. Адже малюю, зрештою, не для себе, а для людей, які не знають і вже, мабуть, не знатимуть, що таке партизанська війна. Тобто мені слід було відмовитися від портретів, а писати картини. Тоді краще вдавалося б розкривати характер людини, а головне — показати обставини, в яких їм доводилося жити й боротися. Я ж повівся як фотограф: замість того, щоб розповісти про них, створити образи — старанно перекопіював обличчя. Мені треба показати їх. Показати фарбами і пензлем. Сучасникам і нащадкам. Ось так, — зітхнув Колаш, безпорадно розводячи руками.

— Але ж ви зможете зробити це, — лагідно проказала я. — Звичайно, зможете. Отож портрети нехай залишаються портретами, а ви почніть малювати справжні великі картини.

— Легко сказати: "Великі картини", — з сумом проказав художник, дивлячись на пригаслу люльку, якою увесь час водив перед собою, наче указкою. — Та й часу мало.

— Нічого, ви обов'язково намалюєте всі картини.

— Правда? — всміхнувся Колаш. — Ех, малеча-малеча, як мало ти ще тямишся на цьому житті.

— А розкажіть нам про те, як ви потрапили до партизанів? — несподівано подав голос Вадик, який досі стоїчно мовчав, розглядаючи картини. Але не портрети, а ті, на яких було змальовано бої.

— Так, розкажіть, — підтримала його Леся. — Адже це дуже цікаво.

— Чесно кажучи, я не люблю розповідати про це, — спохмурнів Колаш, зазираючи в кавоварку, в якій уже закипіла вода.

— А ви тільки нам, — улесливо проказала я. — І більше нікому.

— Ну, хіба що так, — цілком серйозно мовив художник.

А через кілька хвилин ми вже сиділи в старому, "здичавілому", як казав Григорій Вікторович, саду, пили каву і слухали його розповідь. Найближче до художника всівся Вадик. Він попередив Колаша, що записуватиме на магнітофонну стрічку, для шкільного музею бойової слави. Художник не заперечував, але зауважив, що в нього "комплекс мікрофона". Ми вже знали, що це таке, і магнітофон робив свою справу в спортивній сумці, яка лежала у Вадика на колінах.

Бій перший — бій останній

Це сталося у травні 1943 року. Три наші екіпажі штурмовиків дістали наказ розбомбити залізничний міст у глибокому тилу ворога, кілометрів за сто п'ятдесят від лінії фронту. Саме тоді війська готувалися до наступу, і знищити залізничний міст,

тобто хоч на дві-три доби перекрити фашистським підкріпленням шлях до передової — це було велике діло.

Посилаючи нас на завдання, командир полку пояснив, що міст дуже сильно охороняється. До нього вже пробували підступитися і спеціальна диверсійна група, і партизани, але всі спроби виявилися невдалими. Схоже на те, що "дістатись" до нього можна було тільки з повітря. Втім, небо над мостом фашисти теж контролювали так, що не підступитися. На землі зенітна батарея, а варто з'явитися нашим бомбардувальникам, як піднімаються в повітря фашистські винищувачі.

Кожен політ — ризик. Але тут ризик був особливий, по суті ми йшли на вірну смерть. Проте завдання слід було виконати. Перед вильотом ми навіть домовилися: якщо когось підіб'ють, пілот не стрибає, а, коли є змога, спрямовує літак на міст.

— А ви були пілотом? — не стримався Вадик.

— Ні, всього лиш стрільком. Так, якби літак підбили, я мав право викинутися з парашутом, — відповів він на запитання, яке впливало саме собою. — Але жоден із нас, стрільців, не зробив би цього. Та й викидатися з парашутом поблизу цього мосту, щоб одразу ж потрапити до рук фашистів — радості мало. Нас, льотчиків, вони не щадили.

Міст фашисти справді охороняли краще, ніж імперську канцелярію. З першого заходу нам вдалося тільки розбомбити залізничне полотно на підступах до мосту та знищити одну зенітку разом з обслугою. Під час другого заходу пощастило більше — ми рознесли вщент ешелон з двома вагонами вояків і пошкодили міст, але втратили при цьому одну машину. Її вів командир ескадрильї, капітан Дмитрук. Хоробрий був пілот. Воював із першого дня війни і тільки один раз був підбитий, та й то дотягнув до свого аеродрому. І жодного поранення.

Коли літак загорівся в повітрі, капітан спробував ще раз зайти на штурму мосту, щоб протаранити його, але машина вже, напевне, не послухалась його, або може, знепритомнів. Ми бачили, як його ІД упав у річку, не дотягнувши якихось двадцять метрів до опори мосту.

Наша машина теж була пошкоджена, а пілот легко поранений. Але міст усе ще стояв, і ми пішли на третій захід. Цього разу бомби й снаряди наші лягли в ціль і ми таки остаточно зруйнували триклятий міст, але наша машина дістала ще одну пробоїну, а пілот — Лагутін було його прізвище, старший лейтенант — поранений у плече. Ще й мотор задимів.

Ми попрощалися з екіпажем другої машини і почали тягти до лінії фронту, але досить скоро зрозуміли, що не дотягнемо. Ось тоді Лагутін сказав мені: "Залишаємо машину". Я пам'ятаю, що сказав саме так: "залишаємо". Спокійно, навіть розважливо сказав. Він взагалі був на диво холоднокровною людиною. Й оце "залишаємо" збило мене з пантелику. Ми почали втрачати висоту і справді саме час було залишати палаючий літак. Але обом.

Як на зло, неподалік, прямо по курсу, відкрилося шосе, по якому сунула безкінечна вервечка машин з ворожою піхотою і гарматами. Отже, фашисти одразу ж помітять нас

і влаштують облаву. Але все ж таки шанс на порятунок був. Ми наближалися до невеличкого ліска.

Як і належить, я стрибнув першим. Та коли розкрився парашут і я роззирнувся, то побачив поблизу ланку німецьких "юнкерсів" (щось пізенько вони схаменулися того дня), а другого парашута не було.

"Невже Лагутін не зміг стрибнути? Невже не зміг? Треба було дочекатися, щоб він стрибнув першим", — картав я себе. І тільки побачивши, що літак заходить на віраж, зрозумів: та він же навмисне не залишив машину. Він заходить на "штурмовку" ворожої колони. "Юнкерси", звичайно, кинулись навперейми, проте перешкодити Лагутіну спікірувати літак прямо на колону вони не могли.

Як саме це сталося, я вже не бачив. Почув лише сильний вибух і потім, приземлившись, побачив густі клуби диму. А через кілька хвилин розлігся ще один вибух — напевне, вибухнула цистерна з паливом або машина зі снарядами.

Я по думки попрощався з Лагутіним. Залишившись у літакові, я не зміг би ні врятувати свого командира, ні чимось допомогти йому. І все ж таки почувався винним перед ним, ніби втік з поля бою. Хоча добре розумів, що загинути — штука не хитра і великого розуму не вимагає, куди складніше вижити, щоб знову боротися.

Лісок, у якому я опинився, війна, мабуть, обминула. Увесь немовби зітканий із прозорих березових, осикових та дубових гайків, він був сонячним, тихим і, здавалося, проглядався з кінця в кінець. Якби не війна, і я не відчував, що в тому селі, яке я бачив, викидаючись із літака, фашисти вже готуються до полювання за мною, то, мабуть, ліг би горілиць на осяяній сонцем галявинці і пролежав там цілий день. Після того, що доводилось бачити на війні, ця місцина почала здаватись ну просто-таки райським острівцем. От тільки зараз такі острівці мені були ні до чого.

Я перейшов через один гайок, перебіг через невеличке поле, знову заглибився у лісок, прагнучи пошвидше дістатися лісової гущавини, якогось урочища, а ще краще — болота, посеред якого можна буде відшукати острівце. Але через півгодини цей лісок закінчився так само несподівано, як і перший. Опинившись на узліссі, я почув гуркіт моторів і голоси фашистів, що долинали з долини. Щоб розгледіти, що там відбувається, я піднявся на невеличке, поросле гущавиною терну узвишшя, підповз до краю урвища і побачив просто під собою, на дорозі, що пролягала між селом і лісом, дві машини з солдатами та чотири мотоцикли. "Ліс прочісуватимуть, — зрозумів я, побачивши, що офіцери вистроюють солдатів у цеп, до якого вже поспішали приєднатися десятків зо два поліцаїв, що вибігали з села. — Парашутиста ловитимуть".

Першим моїм бажанням було — кинути назад до лісу, і, напевне, я так вчинив би, якби звідкись із далеку, з лісу, не долинули автоматні черги. Отже, звідти, від шосе, теж ішов цеп фашистів. Я оточений. І єдиним моїм сховком, єдиним рятунком залишилася ця малесенька, на шість кроків у ширину, гущавина. Я відповз у центр її і причаївся. Вся моя зброя — пістолет і мисливський ніж, якого я поклав біля себе. Я непогано натренувався кидати його і вирішив, що кину, перш ніж пустити останню кулю в себе. Адже вони, напевне, спробують взяти мене живим.

Німці піднімалися схилом, з двох боків огинаючи мою схованку. Я бачив есесівця за якихось п'ять кроків од себе. Він зупинився біля гущавини і мені навіть здалося, що помітив мене, бо вже й автомат націлив... Але чомусь не стріляв і навіть не оглянув кущі. Та й кому могло спасти на думку, що парашутист, якого вони йшли ловити в лісі, ховається тут, у них під носом?

Коли фашисти зникли в лісі, я знову обережно підповз до краю схилу. На мій подив, біля колони залишилося тільки двоє вартових: один біля машин, другий — біля мотоциклів. Всі інші пішли до лісу. Офіцер, напевне, вирішив, що повернуться дуже швидко, і тому поставив у цеп навіть водіїв машин та мотоциклістів. "Ну що ж, — подумав я, — мабуть, партизани давно не тривожили їх у цьому селі, якщо вони такі безпечні. А шкода, що не тривожили". Я, звичайно, міг би поповзти понад схилом і потрапити до лісу по той бік долини, обійшовши село. Але, по-перше, там була рівнина і мене могли помітити. А по-друге, дуже хотілося помститись за командира. Та й конче потрібен був автомат, бо в тилу ворога пістолет — не зброя. А доведеться ж пробиватись до своїх через лінію фронту.

План з'явився якось сам собою. Вартові про щось погелготіли, стоячи біля мотоциклів, потім один із них, шофер, сів у кабінку машини, а другий подався до хати, що стояла неподалік. Цим я і виріпив скористатися. Мені потрібен був мотоцикл. До середини сорок другого року я був у піхоті, в розвідроті, й одного разу мені з товаришем вдалося прорватись через лінію фронту на двох трофейних мотоциклах. Сподівався, що пощастить і цього разу.

Тільки-но фашист зайшов у двір, я скотився порослим травною схилом донизу, підкрався до машини і причаївся. А дочекавшись, коли водій відчинить дверцята, щоб вийти з машини, кинувся на нього. Досвід, набутий в розвідці, пригодився і тут. Фашист, щоправда, встиг крикнути, але неголосно, і той, у хаті, почути його не зміг. Я заштовхнув тіло водія до кабінки, схопив автомат, причинив дверцята і, пригнувшись, кинувся до стіжка, що стояв неподалік воріт.

Другий вартовий з'явився через кілька хвилин. Це був здоровенний чолов'яга років п'ятдесяти, з непомірно широкими плечима і якоюсь негармонійно худющою, півнячою шиєю. Він ніс у руках пілотку, в яку було накладено яєць, і гукав Ганса, що залишився в кабінці.

Коли я виринув позаду нього і вхопив його за плече, фашист озирнувся і з несподіванки аж присів, усе ще тримаючи в руках пілотку й очманіло дивлячись на мене. Якби мені було тоді до сміху, я, мабуть, розсміявся б. Але жартувати, обіймаючись зі смертю, мені не хотілося.

Я тільки оглушив його. Треба було, звичайно, знищити, бо жскіль— ки лиха накоїли ці карателі по наших містах і селах, але він повинен був залишитись живим. Залишитись і підтвердити, що на нього напав не партизан, а радянський парашутист. Це єдине, що я міг зробити для цього села. Тоді ми вже добре знали, що за напад партизан фашисти іноді спалювали село дотла, а жителів його страчували. Отож, я тільки добряче оглушив його та поранив ножом, щоб хоч на місяць вивести зі строю.

Мотоцикли стояли обіч дороги, на лужку, вишикувані з німецькою акуратністю, ніби під шнурок. Я побіг до крайнього і, переконавшись, що він заводиться, викотив на дорогу. Потім кинувся до машини, знайшов каністру з пальним, облив машини і мотоцикли і підпалив їх. Тепер у мене було два автомати з кількома різками патронів, і мотоцикл із кулеметом на колясці. З такими трофеями не соромно було показатися й партизанам. Побажавши фашистам "щасливого повернення" з лісової прогулянки, я сів на мотоцикл і помчав селом. Зараз головним для мене було — якомога швидше дістатися лісу.

Уже за селом я побачив підлітка років п'ятнадцяти, який брав воду з криниці.

— Хлопче, ачи не знаєш ти часом, як дістатися до партизан? — неголосно запитав я, притормозивши біля нього.

— Ні, — відказав хлопець, а потім раптом вражено вигукнув: — То це ви? Ви звідки? — вказав на небо — Це вас пішли шукати?

— Так, звідти. Отже дороги до загону не знаєш?

— Та знаю, звичайно, знаю! Можу показати. Поїдемо вдвох. Я зараз.

— Почекаю у лісі, — мовив я, знову рвонувши з місця.

На узліссі я звернув з путівця і заховався з машиною за гущавиною ялиниці. Звідти мені добре видно було хату, в якій жив хлопчина, і я побачив, як він вийшов із двору. А ще я бачив зі своєї схованки, як палали машини. А потім один за одним пролунали кілька вибухів.

"Ну, тепер фашисти переполошаться", — мовив я собі, по думки підганяючи хлопчину, який і так щодуху біг до лісу. Я вивів мотоцикл йому назустріч і хлопець скочив у коляску, поклавши поперед себе, поруч із кулеметом, вузлика.

— Тут півхлібини і цибулина, — пояснив він. — Усе, що було.

Хлопчина був блідолиций, худорлявий, але з вигляду досить міцний, із тих, кого називають "жилавими". І руки мав міцні, звиклі до роботи — це я теж одразу помітив.

— А може, тобі краще не їхати, — завагався я. — Поясни, як розшукати, і повертайся. Ти хоч батьків попередив?

— Так. Сказав матері, що біжу в Микитівку, це сусіднє село, по той бік лісу. До баби, матеріної матері.

— Ну, а де партизани?

— Ще трохи проїдете і помітите праворуч широку стежку. Звертайте на неї. А далі побачимо...

Оце його "побачимо" одразу насторожило мене. Але все ж таки поради його послуховався. Потім ми довго шукали бодай якогось сліду партизанів, хоча б якоїсь покинутої землянки, але так нічого й не знайшли. Ліс ставав усе густішим, яри і балки крутішими й іноді їх доводилось по кілометру об'їжджати. Напевне, вже давно слід було покинути мотоцикл, але кидати його було шкода.

Тільки пізнього вечора ми потрапили у сосновий гайок, посеред якого, на узвишті, стояла напівзруйнована хатина лісника. Я оглянув її і вирішив заночувати.

— Зізнайся, що ти й не знав, де партизани, — порадив я хлопчині, коли ми

відкрутили кулемет и занесли його на напіврозкрите горище хати.

Хлопчина, його звали Дмитром, якийсь час помовчав, а потім тяжко зітхнув:

— Не знав, дядьку льотчику. Тільки ви не сердьтеся. Мені дуже хотілося потрапити до партизанів. Кілька разів вони заходили до нас, але з собою не взяли. А шукати в лісі самому я не наважувався.

— Отаке ти брехло! — розізлився я. — Зізнався б одразу, не слухав би твоїх "мудрих" порад і вже, напевне, давно зустрілися б з партизанами.

— Нічого, дядьку пілоте, ми зустрінемо їх завтра. Ось побачите.

Ніч видалася теплою і зоряною. Я навчив хлопчину поводитися з автоматом і кулеметом. І там, на розколошканому горищі, ми засну— ли, вимостивши собі з подертих ватянок і пропаленої ковдри щось схоже на пташине кубельце.

А на світанку нас розбудили постріли. Стріляли десь неподалік, автоматними чергами. "Невже прочісують ліс? А он і з рушниць стріляють. Це вже, мабуть, партизани!"

— Залишайся біля хатини, — наказав я хлопцеві, беручись за кулемет. — А я піду розвідаю.

— Ні, я з вами, — твердо відказав Дмитро, підхопивши коробку з кулеметною стрічкою. Може, там справді бій. А в мене ж автомат.

— Ну, якщо автомат — тоді звичайно... — всміхнувся я. — Дивись тільки в бою не підведи.

Виявилося, що наш сосновий гай знаходився край лісу. А далі починалася широка долина, посеред якої виднівся став. А за ставом ледь угадувалися у світанковому тумані обриси будівель. Напевне, долина ця дуже красива, але милуватися нею було ніколи. Ми вже бачили, як пологим схилом, перебігаючи між кущами, відходили до лісу трое чоловіків. А від ставу поспішав за ними цеп фашистів, чоловік із двадцять. Цеп розходився, охоплюючи партизанів півколом, напевне, фашисти мали наказ взяти їх живими. Мотоцикл ми залишили в лісі, і ні партизани, ні фашисти нас поки що не помітили.

Ми залягли за височезними старими соснами, прилаштували кулемет на пенькові і приготувалися до бою.

Ті трое зробили останню перебіжку і залягли метрів за двадцять попереду і праворуч нас, у невеличкому вибалочку.

— Рус партизанен, здавайся! — загорлали фашисти, звужуючи півколо.

Партизани не відповідали і не стріляли, мабуть, вирішили підпустити фашистів по ближче і дати бій.

Поява кулемета була такою несподіванкою для фашистів, що залягли вони тільки після третьої черги, коли я скопив уже щонайменше п'ятьох із них. Та й то не одразу збагнули звідки стріляють.

Зрозумівши, що підійшла несподівана підмога, партизани поповзли до лісу, а я прикривав їх короткими чергами, примушуючи фашистів, що роззосереджувалися, охоплюючи нас півколом, не поспішати. Ось партизани уже в лісі. Двоє літніх чоловіків

падають біля нас і готуються до бою. Третій, хлопчина років вісімнадцяти, тримаючись за поранене плече, плентається далі, в ліс.

— А ви хто такі? — придивляється до мене сивобородий партизан. — З якого загону?

— Будемо з вашого, — відповідаю, посилаючи ще одну чергу по німцях. — Допоможіть своєму хлопцеві. Відходимо, до лісничової хатини.

Як на те, мотоцикл довго не заводився і я з пораненим хлопцем у колясці зумів зрушити з місця, коли фашисти вже з'явилися у гайку. Озирнувшись, я гукнув Дмитрикові: "Сідай", але він відповів: "Я з ними", — і відстрілюючись, почав перебігати разом із партизанами від дерева до дерева, прикриваючи наш від'їзд. Не думав я тоді, що бачу його востаннє. Коли я повернувся з підмогою, обидва партизани вже були мертвими. А хлопчину ми не знайшли. Тоді ми ще сподівались, що він просто заблудився, або повернувся додому. І тільки через два місяці дізналися, що того дня Дмитрик Золотан був схоплений фашистами. Пораненим. Коли ті двоє партизанів уже загинули. Що він пройшов через усе пекло гестапівських допитів, тримався надзвичайно мужньо, а вночі перед стратою Золотан і якийсь підпільник убили тюремщика, пробуючи вирватися на волю, й обоє загинули в перестрілці, в бою, як солдати...

Ось так я знайшов й одразу ж втратив свого друга. Коли я почув цю розповідь, мені не вірилося, що йдеться про Дмитрика. Не вірилося, що цей хлопчина був здатний на таку поведінку, таку мужність. Звідки це в нього? Звідки така твердість?

Відповіді ми не знали. Як не знав її ніхто у світі. Я шкодувала, що розповідь видалася дуже короткою, і що я не письменниця. Адже про цього хлопця можна було написати оповідання. Або й повість. Захоплюючу повість.

— А ви... — несміливо порушила мовчання Леся. Вічно їй не терпиться. Ніколи не дасть подумати. Чи хоча б помовчати про щось. — Ви так і залишилися партизаном

— Ну, про мене окрема розповідь. Надовго затримуватися в партизанському загоні мені не хотілося, поривався перейти лінію фронту. Але командир зв'язався по рації з Великою Землею, повідомив про мою одісею і попросив залишити мене в загоні — їм дуже потрібен був досвідчений командир розвідки. І Велика Земля дала цей дозвіл, одночасно присвоївши мені звання молодшого лейтенанта (до того я був старшиною) та нагородивши орденом Червоної Зірки. Але не про це мова. Скільки років минуло, а пригадуючи ті події, досі жалкую, що не вберіг хлопчину, не примусив сісти на мотоцикл. А я ж навіть не встиг до пуття познайомитися з ним, хоча й пробули разом майже добу.

— Назву села, в якому зустрілися з Дмитриком, ви хоч пам'ятаєте? — запитала я, по тому, як художник закінчив свою розповідь.

— Запам'ятав. Навіть маю точну адресу. Наш загін незабаром перейшов у ліси сусідньої області, і я так і не зміг навідатися до його рідних. Ні під час війни, ні згодом. Щоправда, в загоні було кілька партизанів з того села, вони й розповіли матері (батько був на фронті), що сталося з її сином. А ось мені побувати в неї так і не вдалося. Не

можу пробачити собі цього.

— А давайте напишемо в школу, в якій він учився, — запропонувала я Вадикові і Лесі.

— Перепишемо розповідь і пошлемо їм. І дізнаємося, може, Дмитра посмертно нагородили медаллю, а в шкільному куточку бойової слави є якісь цікаві матеріали про нього, — охоче підтримав мене Вадик.

— А що... це було б добре, — загорівся моєю ідеєю Григорій Вікторович.

Того дня ми розходилися від нашого художника з таким виглядом, ніби щойно дізналися про ще одну велику таємницю війни. Та так воно й було насправді.

V. Вадик Вірич

1

Чайки квилили все тривожніше й тривожніше. І було в цьому квилінні щось від звичайного людського страху, а щось від жахаючої стихії, яку воно віщувало. Десь далеко, на морському небокраї, вже вимальовувався грізний масив чорно-попелястих хмар, що обрисами своїми нагадував стіни похмурої фортеці.

Рятуючись од вітру, що поривами налітав із-над морського про— сторовиська, пташині зграї хвиля за хвилею накочувалися на акваторію порту, розсипаючись поміж щоглами кораблів, припортовими спорудами та обсідаючи вершини прибережних пагорбів. І всі, хто був у цей час біля моря, з тривогою стежили за їхньою поведінкою.

— Ну що, мореплавці, ось ми з "Ягуаром" і дочекалися своєї стихії, — мовив батько, завершуючи показ свого невеличкого рятувальника і піднімаючись трапом на капітанський місток (нещодавно його призначили капітаном буксира). — Усі моряки моляться на штиль, чекають хорошої погоди, остерігаються шторму. А ми — навпаки, шторм — наша професійна стихія. І все наше життя — від шторму до шторму, від катастрофи до катастрофи.

Так, ми на "Ягуарі". Мені вже доводилось бувати на ньому не один раз, але для Женьки тут усе вперше. Задля неї і попросив батька дозволити нам цей "візит ввічливості".

— І коли почнеться шторм, ви обов'язково вийдете в море? — не повірила Женька, піднімаючись слідом за ним і мною.

— Ні, чому ж, не обов'язково. Але якщо тільки хтось прорветься в ефір зі своїм SOS, якщо тільки відчує, що цього разу йому не пощастило... ось тоді в нього одна-єдина надія: на "Ягуара" та на його побратимів в інших портах. На рятувальників. Радист, що там в ефірі? — запитав у переговорний пристрій.

— Ефір у навушниках, — відповів той, невидимий нам і тому всемогутній. — Вдруге передали штормове попередження. Всім кораблям рекомендовано очистити рейд і вийти у відкрите море.

— А вам доводилося рятувати кораблі в океані? — раптом запитала Гайдученко, щойно радист заговів.

— В Атлантиці? Ні. На рятування відводяться лічені хвилини. Ви ж пригадуєте трагедію на "Адміралі Нахімові" під Новоросійськом. Так, хвилини. Ну, в кращому

випадку, доба. А за цей час із Чорного моря до океану не дійти.

— Та ти розкажи їй, скільки разів доводилося вам рятувати тут, на Чорному морі, — підказав я, розуміючи, що Женька не мала права запитувати про океан. — Бо їй здається, що справжні шторми тільки в Атлантиці.

— Нічого мені не здається, — відповіла Женька. — Але океан — це океан. Що тут не зрозумілого? Там усе страшніше, зате все романтичніше.

— Так, океан — це океан, — зітхнув батько, оглядаючи в бінокль величезну затоку, в кінці якої, відгородившись хвилерізами від усіх стихій, притих наш порт. — От тільки страх всюди однаковий. Навіть на озері. Ну а щодо романтики, то я мовчу. На романтиці вже не тямлюся.

— Та вона просто не уявляє собі, що таке рятувальний буксир, — знову приходжу йому на допомогу. — Вважає, що коли "буксир", то це вже щось таке, другорядне. А в нього, знаєш, яка швидкість?! А сила двигунів? А живучість! Будь-який корабель піде на дно, а "Ягуар" вистоїть.

— На те він і рятувальник, — хмикнула Женька. — І все ж таки...

— Ну що, мореплавці, вам час на берег. Бачите, як все навколо завмерло. Через кілька хвилин почнеться. А ми з "Ягуаром" підкрадемося ближче до маяка, щоб уразі потреби швидше вийти в море.

Ми попрощалися з ним та з сивовусим боцманом — високим, худючим, який усією поставою своєю і навіть м'яким, напрочуд лагідним голосом здатний був зруйнувати саме наше уявлення про боцмана — і зійшли на берег. Потім, уже з пасажирського причалу, спостерігали, як "Ягуар" розвертається і маневруючи між портовими буксирами, виходить зі своєї затишної стоянки, беручись до маяка.

А тим часом все ближче і ближче до затоки підступала величезна, від моря й аж до глибин космосу, чорно-фіолетова навала грози. Раз по раз у її нетрях вимальовувалося багряне кореневище блискавки, і тоді здавалося, що це похмуре громаддя має ось-ось вибухнути, знищивши все сутнє на берегах затоки. Одначе блискавка розчинялася, грім затихав, а грозова стіна ставала ще похмурішою. Отож кораблі, люди, птахи — все насторожилося, завмерло, заціпеніло в чеканні першого страшного удару шторму.

— Шкода, що він не міг взяти нас із собою, — раптом каже Женька, шулячись у своїй легенькій білій курточці і притуляючись плечем до мого плеча. Напевне, вона й не здогадується, як це приємно: відчувати її близькість.

— Це ж не океан, — намагаюсь помститись їй. — Ось якби він ішов в океан — тоді взяв би.

— Уявляєш, як було б цікаво! Є щось несправедливе у тому, що екіпаж "Ягуара" кидається в шторм у саме пекло, а ми з тобою ховаємося під дашком морвокзалу.

— Та не міг він узяти нас, — пояснюю їй, розуміючи, що Женька говорить серйозно. — Не має права.

— Коли ми піднімалися на палубу буксира — на рейді було багато кораблів. А тепер — жодного, — ніби не розчула моїх слів Женька. — Раніше я ніяк не могла зрозуміти, чому це кораблі замість того, щоб поспішати до будь-якого найближчого берега чи хоча

б мілини, на якій міг би врятуватися екіпаж, навпаки знімаються з якорів і втікають уморе.

— Тому що думала тільки про порятунок екіпажу, а моряки думають про те, як урятувати корабель.

— Мабуть, я буду поганим капітаном. Завжди думатиму тільки про те, як рятуватися людям. — І без будь-якого переходу додала: — А батько мій зі своїми сейнерами десь у морі, під Очаковом.

— От уявляєш, якби раптом з його сейнером щось сталося, і він по — слав в ефір SOS, а батьків "Ягуар"... — натхненно вдарився я у чергове фантазування, але настрикнувшись на ошелешений погляд Женьки, замовкаю на півслові. — Та ні, це я просто так... ну, фантазую... Та нічого там з ними не станеться. Вони ж близько від берега, і мабуть, встигли заховатися в порту. Ти ж чула: було штормове попередження. Його передавали кілька разів.

Відчуваю, що переконати Женьку не вдалося, і розгублено замовкаю. Як поводитися і що говорити їй далі — теж не знаю. Тому несподіваний, навальний порив вітру сприймаю, як порятунок. Хоча ураганна хвиля шторму мало не збиває нас із ніг.

Ми кидаємося до вокзалу разом із гуртом пасажирів прогулянкового катера і встигаємо заскочити до нього саме тоді, як у скляні стіни вдарили перші струмені зливи. Над портом ураз споночіло. Ураган був таким сильним, що здавалося, скло не витримає і всю цю будівлю просто рознесе. А ще здавалося, що ми сидимо в якомусь велетенському акваріумі, опущеному на дно моря.

Під час кожного удару блискавиці жінка, що стояла неподалік нас, нажахано сахалася і нервово наказувала:

— Малі, відійдіть нарешті від цього скла! Чи ви хочете, щоб сюди вдарила блискавка?!

Вона проказувала це так, ніби блискавка може поцілити у вокзал тільки через те, що ми попритулялися лобами до скляної стіни і дивимося на море.

— Скажи, ти справді станеш моряком? — неголосно запитала Женька.

— Так, механіком.

— Справді станеш ним? Не передумаєш?

— Ні.

— Дивись, не передумай. Було б добре, якби ми потрапили на один корабель.

Я скептично посміхаюся. Упевнений, що ні капітаном, ні навіть матросом Женьці ніколи не стати. А проте мовчу. Це її мрія. А до мрії треба ставитися з повагою. Навіть до такої нездійсненної, як у Женьки Гайдученко.

Крізь завісу зливи до нас долинає негучний гудок пароплава. Мені нічого не видно, але впевнений, що це прощальний гудок "Ягуара".

Помічаю чоловіка у флотській формі, що виходить зі службового приміщення, і кидаюся до нього.

— Ви не знаєте, ніякий корабель поблизу Одеси SOS не посилав?

— Це ще не шторм, хлопче. Це всього лиш маневри. Нехай би котрийсь із ваших

капітанів походив з рік-два по далекосхідних лініях. Та побачив, що таке тихоокеанські цунамі.

— Піжон, — мовила йому вслід Женька. — Не слухай його. Багато він знає про шторми у Чорному морі!

2

Ну а бригадир кораблебудівників Вілен Іротенко виявився непоганим хлопцем. Ось уже третю суботу підряд він приходить до нас, на станцію юних техніків, і ми разом мудруємо над літаком-катамараном. Виявляється, у нього ціла валіза ідей. Хоча це й не дивно, на відміну від нас, він закінчив кораблебудівний технікум і щодня ремонтує кораблі. Усіх типів і моделей. Вже й зараз Вілен разом зі своїми хлопцями виготовив для моделі кілька деталей, які самі ми виготовити не змогли. До того ж, він познайомив мене і вчителя фізики з інженером, який добре знається на судновій автоматичі. Отож тепер ми маємо свого консультанта з автоматичи та електроніки, без якої наша діюча модель обійтися не може.

Одне слово, я вдячний Женьці за те, що вона зуміла якось помирити клас із новим вожатим та ще й познайомити з ним мене особисто. Хоча Віленові користі від цього знайомства буде небагато, зате для мене і для всього нашого гуртка воно просто неоціненне.

— Ну, що, брате-технократе, сподобалося у нас на заводі? — запитав він, коли, вже вийшовши зі станції юних техніків, ми подалися до найближчого кафе "Морозиво".

— Ніколи не доводилося бачити корабель таким, яким він є насправді. Щоб нижче ватерлінії.

— Отож. Тільки зазирнувши за ватерлінію, обстеживши трюми, днище, можна з певністю сказати: здатний корабель пройти океан чи ні. Тільки тоді можна визначити ступінь його живучості, — філософськи зауважив вожатий, ставлячи на стіл дві порції шоколадного морозива. — Безліч людей забуває про це. Милуються білою надбудовою та капітанським містком. Ніби в цьому суть корабля. До речі, як там поживають Жорка Глудов і вся його "пупо-еліта"?

— Звідки ви знаєте про "пупо-еліту"?

— Розвідка працює, — загадково всміхнувся Вілен. — Чесно кажучи, я уважно стежив за ними під час екскурсії на завод і під час останніх наших зустрічей у класі. Граються хлопці й дівчатка в "аристократів духу". Хоча насправді духу в них ні на копійку. Мені багато доводилося зустрічати таких. І в технікумі, і на заводі, навіть в армії. Нічого не вдієш. А між вами панує "Столітня війна"? — всміхнувся він. — Правильно: не можна дозволити якійсь групці збивати клас на манірничання.

"Столітня війна..." Цю фразу я чув тільки від Гайдученко. Отже, виклала всі таємниці "Бургундського двору" теж вона. А може, так і треба? Вожатий повинен знати, що там у нас діється.

— Ні, війни вже нема.

— Невже здалися?

— Ніхто не здався. Ні переможців, ні переможених. Але й війни теж.

— Отже, тимчасове перемир'я, — підсумував бригадир. — Напевне, відчули, що у вас нарешті створився колектив. Така "пупо-еліта" одразу відчуває це, і вже не так нахабніє. Ти не пробував запросити цього Жорку Глудова на станцію юних техніків?

— Не піде він. Потрібні йому ці наші моделі.

— А ти все ж таки спробуй, запроси. Знаєш, таку людину іноді треба тільки заманити, а там, дивись, і зацікавиться. Я ж бачив: фотографувати він любить.

— Це його Женька вмовила. Фоторепортаж у стінгазеті. Заради слави старався.

— Гайдученко вмовила, — кивнув бригадир. — Вона дуже нагадує мені одне дівчисько з мого покоління. Ото був справжній хлоп'ячий отаман! — Вілен помовчав, покопирсався ложечкою в морозиві і раптом, скрушно похитавши головою, додав: — Недавно зустрів її. Випадково. Двоє дітей, родинне життя не склалося, суд, аліменти... Про інститут навіть покинула мріяти. На роботі... Та яка там може бути робота?! Ось так воно буває в житті, брате-технократе.

— З Женькою так не станеться, — твердо проказав я. А побачивши, що вожатий не збирається відповідати, додав уже твердіше: — У Женьки все складеться.

— В неї, мабуть... Все залежить від того, наскільки правильно кожен із нас визначить свою ватерлінію. І ступінь живучості.

Ця коротка розмова схвилювала мене. Ідучи додому, я весь час думав про Білена і ту жінку, доля якої склалася так нещасливо. (А може, не склалася й доля самого Білена? Саме через отого "хлоп'ячого" отамана?) І про Женьку. Про нас із нею. Останнім часом вона здається мені все ближчою і ріднішою. Сам не знаю, чому так. Але що буде з нами через кілька років? Як складуться наші долі після школи?! Чи не підведе нас "ватерлінія"? Якби ж то вдалося хоч на одну хвилинку зазирнути в майбутнє? Вгадати його, передбачити. Якби ж то!

Тільки-но я повернувся додому і взявся за уроки, як зателефонувала Женька.

— Ручку маєш? — запитала таким тоном, ніби йшлося про якусь неймовірну річ. І то без будь-якого вступу.

— Яку ручку?

— Якою всі нормальні люди пишуть.

— Вона в мене в руці.

— Тоді записуй. Двадцять два, тридцять шість, сорок вісім.

— Ну? Записав.

— Все. Подзвони. Негайно. — І поклала трубку.

Якийсь час мовчки вивчаю набір цифр. Вони здаються мені магічними. Що відкриється, якщо я наберу їх? Який сюрприз мене чекає?

Трубку підняли негайно. Голос літньої, втомленої жінки.

— Алло, слухаю вас. — Я мовчу. — Алло, ви, мабуть, помилилися?

Кладу трубку і знову дивлюся на папірець із записом телефону "Невже розіграла?"

Набираю ще раз. Шість цифр. Цього разу дуже уважно. А раптом справді помилився? Ні, той самий голос. Ввічливий, стомлений. І неначе знайомий. "Розіграла! Навіщо?! Відлупцювати б її, щоб знала, як відбирати час у ділової людини!"

Щойно я взявся за математику, як знову ожив телефон.

— Ну?

— Тобі що, робити нічого?

— Ти й досі не зателефонував?!

— Двічі. Відповідає якась жінка. Кого я мав покликати? Що сказати?

— Існує в світі щось таке, до чого ти здатний діяти власним розумом?! — обурюється Женька. — Все тобі треба розжувати й до рота покласти! Голос здався знайомим?

— Здався.

— Це ж Марія Захарівна!

— Марія Захарівна? А що треба було сказати?

— Отже, не дійшло, — безнадійно зітхнула Гайдученко. — З ким я зв'язалася?! Тоді думай. І не подумавши, не дзвони. Ні туди, ні мені.

Ще якусь мить дивлюся на заанімілу трубку. Женька свою вже поклала. Махаю рукою і сідаю за задачку. Проте розв'язати її виявилось значно легше, ніж розгадати ребус Женьки. Що за жінка? Що за телефон? Оце її дурна звичка: нічого не пояснити, навіть не натякнути, при цьому ще й докоряти, що не здатний додуматися!

Втім, почекай... Марія Захарівна... Що в неї може бути? День народження? І треба провідати? А якщо не день?.. А День Перемоги вже був. То, може?.. Може, її нагородили якимось фронтовим орденом?! Який понад сорок років розшукував її?! А якщо не нагородили?

Минає година. Я все ще намагаюся вчити уроки, але "ребус Гайдученко" заважає зосередитися. Перебрав добрий десяток варіантів. Все марно. Гарантом... Евріка!

Я кидаюся до апарата і набираю номер Гайдученків. На радощах двічі помиляюся.

— У неї не було телефону! — випалюю в трубку, навіть не пересвідчившись, що підняла її Женька.

— Сам здогадався?

— Їй провели телефон!

— Тільки не переконую мене, що це ти сам! — виголошує свій черговий вирок Женька. — Ти на таке не здатний.

— Слово честі, сам, — наївно підтверджую я. Одначе Женька вже не приймає ніяких пояснень. — Це їй депутат допоміг. З яким поговорила Валентина Семенівна. Пригадуєш, ми просили її.

— Це було так давно.

— А тепер, уявляєш, яка ситуація: третій день у людини біля ліжка стоїть телефонний апарат, вона безмежно рада, а дзвонити їй нікому. Зовсім нікому. Ні вона не знає телефонів знайомих, ні знайомі не знають її номера. Та й не у всіх вони є, телефони. І знайомих у неї не так вже й багато. Я сама тільки сьогодні дізналася. І вже телефонувала їй тричі. І мама. І Зойка Золотенко.

— Ми ж так набриднемо їй.

— Потім набриднемо. Потім, через кілька днів. А поки що вона просто щаслива,

коли їй телефонують. Давай домовимося так: завтра твоя черга зателефонувати. Потім Льончина, Лесина... Встановимо щоденне чергування. І кожен повинен поцікавитися, чи не потрібна якась допомога: роздобути ліки. Чи викликати лікаря. Сама вона чомусь соромиться викликати навіть "швидку допомогу". Каже: "Незручно відволікати людей від справи". Дивачка!

Мені одразу відлягає від серця. Кладу трубку і спокійно беруся за уроки. А пізно ввечері, вже лежачи в ліжку, обдумую свій завтрашній дзвінок до Марії Захарівни. Як було б добре, якби вона справді попросила чимось допомогти! Як мені хотілося зробити щось для цієї людини! Ради Женьки.

VI. Женька Гайдученко

1

На великій перерві до мене несподівано підійшла Аліса.

— Можна тебе на хвилинку? Нам треба поговорити.

Я насторожилася. Досі розмови з Алісою нам не вдавалися. Навіть з Майкою Токарчук мені вдалося кілька разів поговорити про те про се, і після цих розмов ми хоча й не стали подругами, проте неприязні все ж таки стало менше. Але Коронецька на розмови не піддавалася. Про що я не намагалася заговорити — стрільне очима, манірно прогугнявить: "А-бал-деть" і погордо відійде.

— А ти впевнена, що поговорити треба саме зі мною? — про всяк випадок запитала я.

— Найкраще з тобою. Може, ти й не похвалиш, але принаймні не засмієш. Показати їх Жорці Глудову я не наважуся. Два місяці знущатиметься.

Тільки тепер я помітила в Аліси під пахвою товстий зошит. І перш ніж вона розкрила його, зрозуміла: вірші. Але не повірила собі.

— Невже пишеш? — вражено запитала її, беручи від неї зошит.

— Сама не знаю, як це сталося, — схвильовано проказала Аліса. — Ні, ти не подумай: ставати поетесою я не збираюся. Але навіщо ж воно пишеться.

— От-от. Навіщось...

Ми читали її вірші всю велику перерву. І наступну. І потім ще після уроків, у парку навпроти школи.

— Слухай. Чому в тебе всі вірші про звірів і птахів: про чаплю, про пелікана, поні, зебру?

— А що, це погано... що про чаплю і пелікана? — розгублено запитала Аліса.

— Ні, чому ж... Просто дивно. Всі пишуть про кохання.

— Я знаю: про кохання. Так заведено. Але в мене чомусь не виходить.

— А ти спробуй ще і ще раз. Читай Пушкіна. Або Єсеніна. Так усім радять.

— Та ні, я не про те. Закохатись не виходить. Я вже пробувала. У мене було кілька кандидатів. Самі записки писали. Один навіть три листи надіслав. Але знаєш, усі вони якісь неромантичні. Ну, розумієш... Нічого цікавого в них нема. Й у кожного купа всіляких недоліків.

— Про недоліки — це ти вірно. Я теж це помітила. Тому й сказала собі: дружити з

хлопцями — скільки завгодно. Але закохуватися — ніколи, ні в кого.

— Ні, закохатися я колись обов'язково закохаюсь. Але писатиму вірші тільки про птахів і звірів, на яких поети просто не звертають уваги.

— Про пелікана вірш удався. І про зебру теж. Про бенгальського тигра — трішечки гірше вийшло. Але можна ще подумати над ним і тоді...

— А що тоді? — очікуюче глянула на мене Аліса.

— Наприкінці навчального року в школі буде конкурс класних стіннівок. Три твої невеличкі вірші, вірш Вітьки Солончука, фотографії Жорки, малюнки Лесі Журавської. Ну і тексти Зойки.

— Яка навіть уві сні бачить себе журналісткою, — кивнула Аліса.

— Такої газети не підготує жоден інший клас. Ось побачиш. Ти добре знаєш цих тварин.

— Моя двоюрідна сестра працює в зоопарку. У неї там якісь наукові дослідження. Ну а я часто буваю там, слухаю її розповіді і годинами спостерігаю. Особливо за птахами. Ти навіть не уявляєш собі, як це цікаво. У кожного свої звички, смаки і навіть характер.

Мені пригадалась подорож у Нову Слобідку. Шкода, що цього року лелеки діда Очеретяна не долетіли до свого гнізда. Ми пішли б туди з Алісою. Вірша про лелек у неї нема. А написала б.

— Знаєш, що мене найбільше здивувало? — запитала я, вже прощаючись. Зошит я брала з собою, щоб показати матері. Сама вона віршів не пише, але на поезії знається.

— Що ти ні разу не вигукнула своє "А-бал-деть!" І ніби іншою людиною стала.

— Це мене Жорчина компанія такою зробила, — сумовито всміхнулася Аліса — Там я постійно... в образі. Там усі "в образі". Кожен у своєму.

— Чому ж ти не вириваєшся з цієї компанії?

— Це не так просто. Боюся залишитись без друзів. Та й Жорка там.

Я подумки всміхнулася. "Отже, Глудов... А казала..."

Після цієї розмови мене ще довго не полишало відчуття, що тільки сьогодні ми з Алісою і познайомилися. І взагалі, я почала помічати, що досить часто людина зовсім не така, якою уявляється нам при першому знайомстві. Якось тітонька теж казала мені, що сучасна молодь взагалі не живе "у своїй особистості", а весь час перебуває в образі когось, хто запав їй у душу: відомого артиста, героя книжки, когось із знайомих. "То все ота чортова скринька, — войовниче звинувачувала вона телевізор. — То вона вбиває в нас особистість. Поки за всіх перехвилюєшся, перелюбиш та перестраждаєш, то вже нема ні сили, ні часу на власні почуття". Вона проказувала це таким трагічним голосом, що, здавалося, ось-ось підхопить цю "скриньку" і трісне нею об землю. Але вже через п'ять-десять хвилин спитала: "Женько, де тугу вас чортова програма телебачення?" І страшенно нервувала, коли під час передачі її відволікали розмовами.

Ну а щодо віршів Аліси Коронецької, то ми справді опублікували їх у нашій стінгазеті. Потім, підбадьорена цим, Аліса послала зошит до редакції обласної газети. Там віршів не надрукували, але в листі стримано похвалили авторку, визнавши, що

"певні поетичні здібності" в неї є.

На цьому я могла б і закінчити розповідь про це наше "друге знайомство" з Алісою, якби не ще одна пригода. Наступного дня після цього "знайомства" до мене підійшли пан Спортсмен, Вітька Солопчук і Наталка Міхова. Вигляд у всіх у них був просто-таки войовничий.

— Скажу прямо, — почав Валько Бочарук. — Ти зрадила нас: перекинулася до їхнього табору.

— Отцього ми від тебе не сподівалися, — підтримала його Наталка.

— А я знав, що цим воно й закінчиться, — розчаровано посміхнувся класик нашої шкільної поезії. — Побунтарствує, завоює собі авторитет і першою ж напроситься в друзі "пупо-еліти".

Я все зрозуміла. Вони вимагають, щоб я знову очолила їхню "столітню" війну з "пупо-елітою". Навіщо?

— Хіба Глудов погано поводився під час екскурсії? А хіба не бачили, як він попрацював для стінгазети?

— Це нічого не означає, — заперечив мені Бочарук.

— І вірші Аліси — теж, — ревниво підтакнув Солопчук. — Коро— нецька пише вірші! А-бал-деть!

— Так, я теж вважаю, що давати бій Глудову і його компанії — наша принципова лінія, — гордо закинула голову староста класу. — Ми не повинні миритися з такими явищами. І чесно скажу: ми розраховували на тебе. І на Вадика Вірича. Який теж виявився підлабузником Глудова.

Я знову терпляче вислухала їх. Оксану Діденко та Романа Марчука, які підійшли, вже знаючи, про що між нами йдеться, — теж. Така реакція одразу п'яťох моїх товаришів була для мене цілковитою несподіванкою. До літніх канікул залишався тиждень. Все складалося так добре, і раптом — на тобі!

— Знаєте що, — сказала я. — Нема нічого легшого і безглуздішого, ніж остаточно розколоти клас і відштовхнути від себе Глудова, То— карчук, Коронецьку, Нелю Ковальчик. Якщо ви обирали мене головою ради загону тільки для цього, і якщо з вами погодиться більшість класу, то я завтра ж відмовляюся від цих обов'язків. Але знайте: куди важче створити з класу звичайнісінький нормальний учнівський колектив, знайти собі в ньому нових друзів. Ось цим я й займаюся. І не тільки я. Інші "підлабузники" теж. Мій принцип: розумний компроміс. Тому що час зараз такий: "компромісний".

2

Коли через кілька днів ми знову навідалися до Григорія Вікторовича, то застали його в саду. Він сидів на низенькому мисливському стільчику-розкладашці перед розтросеним стовбуром старезної липи й уважно дивився на нього.

— Японський метод самоспоглядання, — встиг прокоментувати Вадик, перш ніж художник помітив нас. — У пихтам навіть "сад каміння" існує. Сідають біля якогось із каменів і цілими годинами розглядають.

— А по-моєму, він просто думає про щось своє, — зауважила Жу— равська. — І

стовбура навіть не помічає.

— Так не буває! — заперечила я. — Він же художник. Сидіти перед стовбуром липи, яку, мабуть, зламала буря, і не помічати його. Художник так не може.

— Тобі звідки знати? — І, може, вперше я вловила в голосі Журав— ської зверхність.

Втім, здається не вперше. Щось подібне вже причувалося мені після перших відвідин Колаша. Після знайомства з ним Леся по— справжньому відчула себе причетною до світу людей мистецтва. І запишалася. Принаймні так мені здалося.

— Знаєш, я вирішила й собі серйозно взятися за малювання. Еду— ард Прокопович вважає, що в мене природний хист.

— Ти що, справді?! — розчаровано вигукнула Леся. О, як їй не хотілося, щоб у класі з'являлася ще одна художниця!

— А сейнер, а твоя мрія?

— Нічого, свої шедеври я створюватиму в перерві між рейсами, — недбало кинула я, рішуче прямуючи до Григорія Вікторовича. — Уявляєш: "П'ять пейзажів із циклу "Мальовнича Океанія"? Або колись гід Ермітажу пояснюватиме відвідувачам: "Суворі мотиви цієї картини Євгенії Гайдученко навіяні її враженнями від першого рейсу до берегів Вогняної Землі. А цей, майже космічний, краєвид талановита художниця відкрила для себе і для нас із вами в одному з найчарівніших куточків острова Пасхи. А на другому плані, в улоговині між базальтовими вершинами, на тлі призахідного сонця видніються загадкові статуї, походження яких учені так досі й не змогли пояснити..."

Якщо вже я розфантазуюся, то зупинити мене важко. Але, на Лесине щастя, Колашуже помітив нас.

— О, ви знову тут, братове мої! — радісно вигукнув він, важко піднімаючись зі свого стільчика. — Пробачте, захопився...

— Цим стовбуром? — одразу пішла я в наступ. — А що в ньому цікавого? Я не бачу нічого такого...

І замовкла на півслові. Бо саме тієї миті, коли хотіла сказати, що не бачу в ньому нічого особливого, раптом усе побачила. На цьому боці стовбура виднівся наріст, що обрисами своїми дещо нагадував голову довгобородого старця. Так, трішечки уяви, і переді мною справді постав образ старого чоловіка, на голові якого навіть виднілося щось схоже на чалму.

— Отож, — вловив зміну мого настрою Колаш. — Доки буря не розстрошила минулої осені крону липи, я цього "філософа" не помічав. А тепер усе частіше зупиняюся тут. Руки аж просять пили, сокири, різця... А страшно. По дереву я не майстер, ніколи в житті ні скульптурою, ні різьбою не займався. Не праці боюся — страшно, що можу зіпсувати таке творіння природи.

— Теж мені творіння! — скептично пробурчав Льонька, але так, щоб почула тільки я. Та хіба він хоч трішечки тямиться на мистецтві? Треба сказати Лесі, щоб подбала нарешті про його художнє просвітління. Бо ж темнота!

— Якщо ви погодитесь, я міг би допомогти, — несміливо подав голос Вадик. — У Лесі це, звичайно, вийшло б краще, вона — художниця. Але робота важка. Дерево.

— Туг одного бажання мало, — зауважила Журавська. — Допомогти може тільки скульптор. Чи хоча б різьбяр по дереву.

— Ми могли б відпиляти, обтесати, — пояснив Вадик.

І тоді я згадала про свого сусіда художника Артура Кончевського і всю "пензлеву братію" (як називає її сам Артур), що вічно товчеться в нього. Не може бути, щоб серед них не виявилось місцевого Родена, який погодився б допомогти Колашеві хоча б порадою. Одначе Кола— шеві я цього не сказала. Навіщо поспішати, обнадіювати? Спочатку треба поговорити з самим Кончевським.

— Гаразд, скульптура скульптурою, — рушив Колаш до своєї оселі. А ми — за ним. По стежині, наче виводок курчат за квочкою. — Знаю, що цікавить вас не ця деревина, а моя партизанщина. Все одно ж проситимете, щоб розповів. Тому краще вже завершити її. Оце зараз заваримо каву...

Потім я зрозуміла, чому він сам запропонував дорозповісти свою воєнну біографію. Сумління замучило, що хотів приховати її від нас. Хто б міг подумати, що ця непоказна людина майже два роки була партизанським розвідником, має чотири поранення і зуміла (про подвиг Дмитрика Золотана Колаш тоді розповів нам, а про свій — ні) втекти з фашистської катівні. Ото вже справді один із тих неймовірних випадків війни, в які просто неможливо повірити.

Немовби здогадавшись, що ми засумнівалися в правдивості його розповіді, Колаш застережливо підняв руки й усміхнувся.

— Трішечки терпіння, братове мої. Через кілька хвилин я повернуся.

Коли він пішов, ми презирнулися.

— Ну, що ви на це скажете? — запитала я, обвівши всіх хитруватим поглядом. — Минулого разу здавалося, що про все найцікавіше він уже розповів. Атутще ціла історія. Тільки записуй. Якби не ми, в місті навіть мало хто й здогадувався б, яка доля в цієї людини.

— Ото вже справді: не знаю, чи велика користь від нашої допомоги самим ветеранам, — озвався Вадик, — зате ми дізналися від них стільки, що вистачило б на енциклопедію.

— А що? Енциклопедію людських доль, — підхопила я. — Нікому й на думку не спадало створювати таку. Може, спробувати?

— Треба поговорити з кимось із письменників. Або драматургів, — докинула Зойка. — А раптом їх це зацікавить? Навіщо вигадувати сюжети, якщо їхтугповно? Я вже навіть домовилася з матір'ю, щоб вона допомогла нам — передрукувала розповіді ветеранів на машинці.

— А ще краще було б звернутися на кіностудію... — почала Жу— равська, але так і не доказала, бо на стежині з газетою в руці з'явився Григорій Вікторович. З цієї газети на нас дивився хлопчина у льотному шоломі. Рисами обличчя пілот нагадував Антуана Сент-Екзюпері, книжку про якого я оце недавно прочитала. А великий нарис, який друкувався тут, називався "З племені нескорених". Це був нарис про ветерана війни, колишнього радиста-стрілка важкого бомбардувальника Григорія Вікторовича Колаша.

— Скажіть, чи не могли б ви подарувати її нам? — Обережно беру до рук уже добряче піджовклу газетку.

— Шкодую. В мене залишився тільки один примірник.

— Але ж він зберігатиметься в шкільному музеї. Це ще надійніше, ніж удома.

— Розумію, — ніяково повів плечима художник. — Може, потім, з часом. А поки що... Знаєте, братове мої, в кожного з нас є речі, які не хочеться віддавати ні в які музеї. Доки ми живі — вони повинні бути з нами. Але вам цього, мабуть, не зрозуміти. Це перший нарис про мене і моїх друзів. Іноді, коли стає сумно і надходить хвиля спогадів, я перечитую його і наче приймаю ліки від усіх болів.

— Тепер вам не буде сумно, — запевнила я. — Про вас напишуть ще один нарис. А може, й повість. Тоді у вас з'явиться багато друзів. Ось побачите.

— Якби ж то нариси в газетах могли повертати друзів, яких уже ніколи не повернеш. Та все одно я вдячний вам, братове мої, вдячний...

А потім ми всі разом прибирали у нього в кімнатах і в майстерні, ще й пропололи під вікнами клумбу, яка страшенно заросла травою. Якщо колись йому стане дуже сумно і нікого з нас не буде поруч, нехай визирне у вікно. Побачить ці квіти і згадає про нас.

Перш ніж попрощатися, я розповіла Григорію Вікторовичу про те, що ми збираємося садити парк пам'яті, і взагалі про проект "освоєння островів", який уже підтримали навіть у міськвиконкомі.

— Я можу бути чимось корисним вам у цій справі? — одразу ж поцікавився Колаш. — Ясна річ, дерева я садитиму. Не забудьте тільки покликати. Але, може, придумаю ще для чогось, як художник?

— Чи не могли б ви подарувати нашій морській тимурівській заставі якусь із своїх картин про війну?

— Картину? Звичайно. Звичайно, подарую.

— А ще краще — поговорити з учителем малювання, щоб допоміг організувати в школі виставку ваших робіт, — подала ідею Леся.

І я підтримала її. Рідко погоджуюся з Лесею, але цього разу просто не могла не погодитися. І навіть не зізналася, що в мене особисто ця ідея виникла давно і я вже навіть встигла викласти її Едуарду Прокоповичу. Правда, він чомусь одразу зам'явся, сказав, що чув про цього самодіяльного художника, і що виставка самодіяльних (він чомусь увесь час натискав на це слово) художників у школах — справа досить клопітна... Проте я зрозуміла це так: напосадемося на нього всією заставою — нікуди не дінеться, погодиться.

3

Я стою на острові неподалік рибальської хатини і вдивляюся в оповиту блакитним ранковим туманом далечінь. Сьогодні мають повернутися з путини рибалки, і я знаю, що кораблем, який вестиме флотилію, буде сейнер батька. Як я заздрю йому зараз! Капітан сейнера! А мені навіть не дозволено мріяти про те, щоб стати капітаном. І все тільки тому, що я народилася дівчиною. Яка несправедливість!

Ні, зрештою, мріяти мені ніхто не заважає. Мрійте собі, Євгеніє Гайдученко, на здоров'ячко, скільки заманеться. Але що це за мрія, якою не наважишся поділитися ні з ким, окрім хіба що вірного Санчо Панси Вадика. Думаючи про це, я завжди пригадую свою тітоньку Алевтину: "Який жах! Така мила дівчинка і мріє стати цим, як його там, рибалкою!" Я все могла пробачити їй, окрім отого нищівного: "Цим, як його там..." Ніби вона не одразу могла й вимовити таке "соромітницьке" слово.

І все ж таки я доб'юся, що мене приймуть до морехідного училища, закінчу його і стану капітаном сейнера. Тоді жодній із дівчат ніхто не зможе сказати так, як колись сказала мені тітонька: "Але ж прецеденту, прецеденту нема! Назви мені хоча б одне ім'я жінки-капіта— на сейнера". Слово ж таке вигадали: "Прецедент!" А тепер прецедент буде. І цікаво, що скаже потім тітонька Алевтина або дядечко Мій Адміралє?

Замріявшись, я не одразу й помічаю, як на горизонті починає вимальовуватись ледь вловимий силует невеличкого кораблика. За ним другого, третього... Сейнери!

Я підхоплююся і біжу до коси, яка врізається далеко в лиман. Ось маленькі, оповиті серпанком кораблики долають протоку, якою лиман з'єднується з морем, і прямують до нашого архіпелагу. Я терпляче дочекалася, доки вони наблизяться, взяла в руку босоніжки і перебрела на один острівцець, потім на другий, розмитий нещодавнім штормом і майже затоплений.

Я була впевнена, що батько, або хтось інший на сейнері, обов'язково помітить мене. І на кораблику справді помітили ще здалеку. Напевне, сам батько, бо сейнер привітав мене коротким різким гудком. Мене і всіх нас, хто зустрічав флотилію або просто чекав на рибалок; хто мріяв стати капітаном, і навіть тих, хто підсміювався з цих мрій.

І тоді я не стрималася, кинулася у воду і попливла навперейми сейнеру. Мабуть, на кораблику не одразу звернули на це увагу, бо спохопилися, коли вже було пізно. Я чула, як хтось гукнув: "Людина за бортом!" — і як батько злякано скомандував у переговорний пристрій: "Стоп, машина!". Проте корабель усе ще продовжував насуватися на мене і я теж чомусь пливла до нього, аж поки не відчула, що зараз може статися щось страшне і неминуче. Відчула саме тоді, коли якась незбагненна сила почала затягувати мене на глибину, під корабель. Й останнє, що подумала тоді: "Хоча б не загубити босоніжки, бо тоді вже мені точно перепаде!"

А та навіжена сила все тягла й тягла мене до сейнера, до моєї нездійсненої мрії, і не знаю, чим би все це закінчилося, якби дужі руки двох матросів, що кинулися у воду обабіч мене, не зупинили той рух.

— Як добре, що ти повернувся! — радісно сказала я батькові, опинившись на палубі. — Я так чекала на тебе! — А побачивши, яке в нього зсіріле, перелякане обличчя, всміхнулася: — Невже ти не радий, що я зустрічаю тебе?